

๕. วิโมกข์กถา

อุทฺเทส

[๒๐๙] ปุริมนิทานัง. ตโยเม ภิกฺขเว วิโมกฺขา. กตเม ตโย ? สฺสณฺณโต วิโมกฺโข, อนิมนฺโต วิโมกฺโข, อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข, อิม โข ภิกฺขเว ตโย วิโมกฺขา.

อปี ๑ อญฺจสญฺเจ วิโมกฺขา : สฺสณฺณโต วิโมกฺโข, อนิมนฺโต วิโมกฺโข, อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข. อชฺชตตฺตวฺจฺจโน วิโมกฺโข, พหิทฺธา วฺจฺจโน วิโมกฺโข, ทฺภโตวฺจฺจโน วิโมกฺโข. อชฺชตตฺตวฺจฺจนา จตฺตารो วิโมกฺขา, พหิทฺธา วฺจฺจนา จตฺตารो วิโมกฺขา, ทฺภโตวฺจฺจนา จตฺตารो วิโมกฺขา. อชฺชตตฺตวฺจฺจนา นํ อนฺุโลมา จตฺตารो วิโมกฺขา, พหิทฺธา วฺจฺจนา นํ อนฺุโลมา จตฺตารो วิโมกฺขา, ทฺภโตวฺจฺจนา นํ อนฺุโลมา จตฺตารो วิโมกฺขา. อชฺชตตฺตวฺจฺจนา ปฺปฏิปฺปสฺสทฺธี จตฺตารो วิโมกฺขา, พหิทฺธา วฺจฺจนา ปฺปฏิปฺปสฺสทฺธี จตฺตารो วิโมกฺขา, ทฺภโตวฺจฺจนา ปฺปฏิปฺปสฺสทฺธี จตฺตารो วิโมกฺขา. รุปี รุปานิ ปสฺสตีติ วิโมกฺโข, อชฺชตตฺ อรูปสฺสณฺณี พหิทฺธา รุปานิ ปสฺสตีติ วิโมกฺโข, “สฺสณฺ”เตว อธิมฺุตโต โ หตีติ วิโมกฺโข. อากาสาณญฺจายตฺนสฺมาปตฺติวิโมกฺโข, วิญฺญาณญฺจายตฺนสฺมาปตฺติ วิโมกฺโข, อากิณฺญญฺจายตฺนสฺมาปตฺติวิโมกฺโข. เนวสฺสณฺณานาสฺสณฺญาตฺนสฺมาปตฺติวิโมกฺโข, สฺสณฺญาเวทิตฺนโรธสฺมาปตฺติวิโมกฺโข. สมยวิโมกฺโข, อสมยวิโมกฺโข. สามยโก วิโมกฺโข, อสามยโก วิโมกฺโข. กุโป วิโมกฺโข, อกุโป วิโมกฺโข. โลกิโย วิโมกฺโข, โลกุตฺตโร วิโมกฺโข. สาสโว วิโมกฺโข, อนาสโว วิโมกฺโข. สามิสो วิโมกฺโข, นiramiso วิโมกฺโข, นiramisa นiramisฺตโร วิโมกฺโข, ปณฺหิตโต วิโมกฺโข, อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข, ปณฺหิตปฺปฏิปฺปสฺสทฺธีวิโมกฺโข. สฺสณฺณโต วิโมกฺโข, วิสฺสณฺณโต วิโมกฺโข. เอกตฺตวิโมกฺโข, นานตฺตวิโมกฺโข, สฺสณฺญาวิโมกฺโข. ฌานวิโมกฺโข, สตีสิยาวิโมกฺโข, ฌาน วิโมกฺโข, อนฺุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข. (๗๕)

นิทฺเทส

[๒๑๐] กตโม สฺสณฺณโต วิโมกฺโข? อึชฺ ภิกฺขุ อรฺรณฺณคโต วา รุกฺขมฺูลคโต วา สฺสณฺณาการคโต วา อิติ ปฺปฏิสฺสณฺณจิกฺขติ “สฺสณฺณมึทํ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา”ติ. โส ตตฺถ อภินิเวสฺสํ น กโรตีติ สฺสณฺณโต วิโมกฺโข; อยํ สฺสณฺณโต วิโมกฺโข.

กตโม อนิมนฺโต วิโมกฺโข ? อึชฺ ภิกฺขุ อรฺรณฺณคโต วา รุกฺขมฺูลคโต วา สฺสณฺณาการคโต วา อิติ ปฺปฏิสฺสณฺณจิกฺขติ “สฺสณฺณมึทํ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา”ติ. โส ตตฺถ นิมนฺตํ น กโรตีติ อนิมนฺโต วิโมกฺโข; อยํ อนิมนฺโต วิโมกฺโข.

กตโม อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข ? อึชฺ ภิกฺขุ อรฺรณฺณคโต วา รุกฺขมฺูลคโต วา สฺสณฺณาการคโต วา อิติ ปฺปฏิสฺสณฺณจิกฺขติ “สฺสณฺณมึทํ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา”ติ. โส ตตฺถ ปณฺหิตํ น กโรตีติ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข; อยํ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข.

กตโม อชฺชตตฺตวฺจฺจโน วิโมกฺโข ? จตฺตาริ ฌานานิ; อยํ อชฺชตตฺตวฺจฺจโน วิโมกฺโข.

กตโม พหิทฺธา วฺจฺจโน วิโมกฺโข ? จตฺตสฺส อรูปสฺมาปตฺติโย; อยํ พหิทฺธา วฺจฺจโน วิโมกฺโข.

กตโม ทฺภโตวฺจฺจโน วิโมกฺโข ? จตฺตาริ อริยมคฺคา; อยํ ทฺภโตวฺจฺจโน วิโมกฺโข.

กตเม อชฺฌตตวฺภูจฺจนา จตฺตารโ วิโมกฺขา ? ปจฺมชฺฌมานํ นีวรณฺเหหิ วฺภูจฺจติ. ทฺุติยชฺฌมานํ
วิตกฺกวิจฺจาเรหิ วฺภูจฺจติ. ตติยชฺฌมานํ ปิตฺติยา วฺภูจฺจติ. จตฺตถชฺฌมานํ สฺุขทฺุกฺเขหิ วฺภูจฺจติ; อิเม
อชฺฌตตวฺภูจฺจนา จตฺตารโ วิโมกฺขา. (๔)

กตเม พหิทฺฐาวฺภูจฺจนา จตฺตารโ วิโมกฺขา ? อากาสาณญฺจายตนสฺมาปตฺติ รฺูปสฺลยฺวาย
ปฺฏิขสฺลยฺวาย นานตฺตสฺลยฺวาย วฺภูจฺจติ. วิญฺญาณญฺจายตนสฺมาปตฺติ อากาสาณญฺจายตน
สฺลยฺวาย วฺภูจฺจติ. อากิณฺญญฺจายตนสฺมาปตฺติ วิญฺญาณญฺจายตนสฺลยฺวาย วฺภูจฺจติ. เนวสฺลยฺวา
นาสฺลยฺวายตนสฺมาปตฺติ อากิณฺญญฺจายตนสฺลยฺวาย วฺภูจฺจติ; อิเม พหิทฺฐาวฺภูจฺจนา จตฺตารโ
วิโมกฺขา. (๔ - ๘)

กตเม ทฺุภโตวฺภูจฺจนา จตฺตารโ วิโมกฺขา ? โสตาปตฺติมคฺโค สกฺกายทฺิฏฺฐิจิวิจิจิจฺฉาสีลพฺพต
ปรามาสา ทฺิฏฺฐานุสฺยา วิจิจิจฺฉานุสฺยา วฺภูจฺจติ. ตทฺุนฺวตฺตกฺกิเลเสหิ ๑ ขนฺุเรหิ ๑ วฺภูจฺจติ. พหิทฺฐา ๑
สพฺพนิมิตฺเตหิ วฺภูจฺจติ. สกฺทาคามิมคฺโค โอฟาริกา กามราคสฺลยฺวเชนา ปฺฏิขสฺลยฺวเชนา โอฟาริกา
กามราคานุสฺยา ปฺฏิขานุสฺยา วฺภูจฺจติ. ตทฺุนฺวตฺตกฺกิเลเสหิ ๑ ขนฺุเรหิ ๑ วฺภูจฺจติ. พหิทฺฐา ๑
สพฺพนิมิตฺเตหิ วฺภูจฺจติ. อนาคามิมคฺโค อนุสฺหคฺตา กามราคสฺลยฺวเชนา ปฺฏิขสฺลยฺวเชนา
อนุสฺหคฺตา กามราคานุสฺยา ปฺฏิขานุสฺยา วฺภูจฺจติ. ตทฺุนฺวตฺตกฺกิเลเสหิ ๑ ขนฺุเรหิ ๑ วฺภูจฺจติ. พหิทฺฐา
๑ สพฺพนิมิตฺเตหิ วฺภูจฺจติ. อรฺุหตฺตมคฺโค รฺูปราคา อรฺูปราคา มานา อฺุทฺุจจฺจา อวิชฺชาย มานานุสฺยา
ภวราคานุสฺยา อวิชฺชานุสฺยา วฺภูจฺจติ. ตทฺุนฺวตฺตกฺกิเลเสหิ ๑ ขนฺุเรหิ ๑ วฺภูจฺจติ. พหิทฺฐา ๑
สพฺพนิมิตฺเตหิ วฺภูจฺจติ; อิเม ทฺุภโตวฺภูจฺจนา จตฺตารโ วิโมกฺขา. (๔ - ๑๒)

[๒๑๑] กตเม อชฺฌตตวฺภูจฺจนาณํ อนฺุโลมา จตฺตารโ วิโมกฺขา ? ปจฺมชฺฌมานํ ปฺฏิลาภตฺถาย
วิตกฺโก ๑ วิจฺจาโร ๑ ปิตฺติ ๑ สฺุขญฺจ จิตฺเตกคฺคฺตา ๑. ทฺุติยชฺฌมานํ ปฺฏิลาภตฺถาย ๕เปยฺ ตติยชฺฌมานํ
ปฺฏิลาภตฺถาย. จตฺตถชฺฌมานํ ปฺฏิลาภตฺถาย วิตกฺโก ๑ วิจฺจาโร ๑ ปิตฺติ ๑ สฺุขญฺจ จิตฺเตกคฺคฺตา ๑; อิเม
อชฺฌตตวฺภูจฺจนาณํ อนฺุโลมา จตฺตารโ วิโมกฺขา. (๔ - ๑๖)

กตเม พหิทฺฐาวฺภูจฺจนาณํ อนฺุโลมา จตฺตารโ วิโมกฺขา ? อากาสาณญฺจายตนสฺมาปตฺตี
ปฺฏิลาภตฺถาย วิตกฺโก ๑ วิจฺจาโร ๑ ปิตฺติ ๑ สฺุขญฺจ จิตฺเตกคฺคฺตา ๑. วิญฺญาณญฺจายตนสฺมาปตฺตี ๕เปยฺ
อากิณฺญญฺจายตนสฺมาปตฺตี. เนวสฺลยฺวานาสฺลยฺวายตนสฺมาปตฺตี ปฺฏิลาภตฺถาย วิตกฺโก ๑ วิจฺจาโร ๑
ปิตฺติ ๑ สฺุขญฺจ จิตฺเตกคฺคฺตา ๑; อิเม พหิทฺฐาวฺภูจฺจนาณํ อนฺุโลมา จตฺตารโ วิโมกฺขา. (๔ - ๒๐)

กตเม ทฺุภโต วฺภูจฺจนาณํ อนฺุโลมา จตฺตารโ วิโมกฺขา ? โสตาปตฺติมคฺคํ ปฺฏิลาภตฺถาย
อนิจฺจานุสฺสนา, ทฺุกฺขานุสฺสนา อนตฺตานุสฺสนา. สกฺทาคามิมคฺคํ ปฺฏิลาภตฺถาย ๕เปยฺ อนาคามิ
มคฺคํ ปฺฏิลาภตฺถาย. อรฺุหตฺตมคฺคํ ปฺฏิลาภตฺถาย อนิจฺจานุสฺสนา, ทฺุกฺขานุสฺสนา,
อนตฺตานุสฺสนา; อิเม ทฺุภโตวฺภูจฺจนาณํ อนฺุโลมา จตฺตารโ วิโมกฺขา. (๔ - ๒๔)

กตเม อชฺฌตตวฺภูจฺจนา ปฺฏิปฺปสฺสทฺุธี จตฺตารโ วิโมกฺขา ? ปจฺมชฺฌมานสฺส ปฺฏิลาภโ วา
วิปาโก วา. ทฺุติยชฺฌมานสฺส ๕เปยฺ ตติยชฺฌมานสฺส. จตฺตถชฺฌมานสฺส ปฺฏิลาภโ วา วิปาโก วา; อิเม
อชฺฌตตวฺภูจฺจนา ปฺฏิปฺปสฺสทฺุธี จตฺตารโ วิโมกฺขา. (๔ - ๒๘)

กตเม พหิทฺฐาวฺภูจฺจนา ปฺฏิปฺปสฺสทฺุธี จตฺตารโ วิโมกฺขา ? อากาสาณญฺจายตนสฺมาปตฺติยา
ปฺฏิลาภโ วา วิปาโก วา ๕เปยฺ วิญฺญาณญฺจายตนสฺมาปตฺติยา. อากิณฺญญฺจายตนสฺมาปตฺติยา.

แนวสณฺณานาสณฺณายตนสมาปตฺติยา ปฏิลาโก วา วิปาโก วา; อิมะ พหิทฺฐาญฺจานา ปฏิปฺปสฺสทฺธิ จตฺตารโ วิโมกฺขา. (๔ - ๓๒)

กตเม ทฺภิกฺขุญฺจานา ปฏิปฺปสฺสทฺธิ จตฺตารโ วิโมกฺขา ? โสตาปตฺติมคฺคสฺส โสตาปตฺติผลํ, สกทาคามิมคฺคสฺส สกทาคามิผลํ, อนาคามิมคฺคสฺส อนาคามิผลํ, อรหตฺตมคฺคสฺส อรหตฺตผลํ; อิมะ ทฺภิกฺขุญฺจานา ปฏิปฺปสฺสทฺธิ จตฺตารโ วิโมกฺขา. (๔ - ๓๖)

[๒๑๒] กถํ ฐปปี ฐปานิ ปสฺสตีติ วิโมกฺโข ? อธิเภจฺจโ อชฺชตฺตํ ปจฺจตฺตํ นีลนินิตฺตํ มนสิกโรติ, นีลสณฺณํ ปฏิลภติ, โส ตํ นินิตฺตํ สุกฺคหิตํ กโรติ, ฐปฺचारิตํ อฺปฺชาเรติ, สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปติ. โส ตํ นินิตฺตํ สุกฺคหิตํ กตฺวา ฐปฺचारิตํ อฺปฺชาเรตฺวา สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปตฺวา พหิทฺฐา นีลนินิตฺเต จิตฺตํ อฺปฺสํหริติ, นีลสณฺณํ ปฏิลภติ. โส ตํ นินิตฺตํ สุกฺคหิตํ กโรติ, ฐปฺचारิตํ อฺปฺชาเรติ, สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปติ. โส ตํ นินิตฺตํ สุกฺคหิตํ กตฺวา ฐปฺचारิตํ¹ อฺปฺชาเรตฺวา สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปตฺวา อาเสวติ ภาเวติ พหุสิกโรติ. ตสฺส เหวํ โหติ “อชฺชตฺตญฺจ พหิทฺฐา จ อฺภยมิทํ ฐปนฺ”ติ ฐปฺสณฺณี โหติ. อธิเภจฺจโ อชฺชตฺตํ ปจฺจตฺตํ ปิตฺนินิตฺตํ ๗เปฯ โลหิตนินิตฺตํ. โอิทาทนินิตฺตํ มนสิกโรติ, โอิทาทสณฺณํ ปฏิลภติ. โส ตํ นินิตฺตํ สุกฺคหิตํ กโรติ, ฐปฺचारิตํ อฺปฺชาเรติ, สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปติ. โส ตํ นินิตฺตํ สุกฺคหิตํ กตฺวา ฐปฺचारิตํ อฺปฺชาเรตฺวา สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปตฺวา พหิทฺฐา โอิทาทนินิตฺเต จิตฺตํ อฺปฺสํหริติ โอิทาทสณฺณํ ปฏิลภติ. โส ตํ นินิตฺตํ สุกฺคหิตํ กโรติ, ฐปฺचारิตํ อฺปฺชาเรติ, สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปติ. โส ตํ นินิตฺตํ สุกฺคหิตํ กตฺวา ฐปฺचारิตํ อฺปฺชาเรตฺวา สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปตฺวา อาเสวติ ภาเวติ พหุสิกโรติ. ตสฺส เหวํ โหติ “อชฺชตฺตญฺจ พหิทฺฐา จ อฺภยมิทํ ฐปนฺ”ติ ฐปฺสณฺณี โหติ; เหวํ ฐปปี ฐปานิ ปสฺสตีติ วิโมกฺโข. (๓๗)

กถํ อชฺชตฺตํ อรูปฺสณฺณี พหิทฺฐา ฐปานิ ปสฺสตีติ วิโมกฺโข ? อธิเภจฺจโ อชฺชตฺตํ ปจฺจตฺตํ นีลนินิตฺตํ น มนสิกโรติ, นีลสณฺณํ น ปฏิลภติ, พหิทฺฐา นีลนินิตฺเต จิตฺตํ อฺปฺสํหริติ, นีลสณฺณํ ปฏิลภติ. โส ตํ นินิตฺตํ สุกฺคหิตํ กโรติ, ฐปฺचारิตํ อฺปฺชาเรติ, สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปติ. โส ตํ นินิตฺตํ สุกฺคหิตํ กตฺวา ฐปฺचारิตํ อฺปฺชาเรตฺวา สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปตฺวา อาเสวติ ภาเวติ พหุสิกโรติ. ตสฺส เหวํ โหติ “อชฺชตฺตํ อรูปฺสณฺณี พหิทฺฐา ฐปฺมิทฺน”ติ ฐปฺสณฺณี โหติ. อธิเภจฺจโ อชฺชตฺตํ ปจฺจตฺตํ ปิตฺนินิตฺตํ ๗เปฯ โลหิตนินิตฺตํ. โอิทาทนินิตฺตํ น มนสิกโรติ, โอิทาทสณฺณํ น ปฏิลภติ. พหิทฺฐา โอิทาทนินิตฺเต จิตฺตํ อฺปฺสํหริติ, โอิทาทสณฺณํ ปฏิลภติ. โส ตํ นินิตฺตํ สุกฺคหิตํ กโรติ, ฐปฺचारิตํ อฺปฺชาเรติ, สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปติ. โส ตํ นินิตฺตํ สุกฺคหิตํ กตฺวา ฐปฺचारิตํ อฺปฺชาเรตฺวา สฺวาวตฺถิตํ อวตฺถาเปตฺวา อาเสวติ ภาเวติ พหุสิกโรติ. ตสฺส เหวํ โหติ “อชฺชตฺตํ อรูปฺ พหิทฺฐา ฐปฺมิทฺน”ติ ฐปฺสณฺณี โหติ; เหวํ อชฺชตฺตํ อรูปฺสณฺณี พหิทฺฐา ฐปานิ ปสฺสตีติ วิโมกฺโข. (๓๘)

กถํ “สุภฺน”เตว อธิมุตฺโต โหตีติ วิโมกฺโข ? อธิ ภิกฺขุ เมตฺตาสหคเตน เจตฺสา เอกํ ทิสํ ฝริตฺวา วิหริติ, ตถา ทฺตฺติยํ ๗เปฯ ตถา ตฺตฺติยํ. ตถา จตฺตถํ. อิติ อฺภุทฺธมโร ติริยํ สพฺพทฺธิ สพฺพตฺตตาย สพฺพาวนฺตํ โลกํ เมตฺตาสหคเตน เจตฺสา วิปฺุเลน มหคฺคเตน อปฺปมาเณน อเวเรน อพฺยาปชฺฌเณน² ฝริตฺวา วิหริติ,

¹ อ.ม. อยู่ ปาโจ น ทิสฺสตี

² ม. อพฺยาปชฺเชน. เหวมฺปริปี

เมตตาย ภาวิตตตา สตตะตา อปฺปฏิกฺกุลา โหนฺติ. กรุณาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ๕เปฯ กรุณาย
ภาวิตตตา สตตะตา อปฺปฏิกฺกุลา โหนฺติ. มุทิตาสหคเตน เจตสา ๕เปฯ มุทิตาย ภาวิตตตา สตตะตา
อปฺปฏิกฺกุลา โหนฺติ. อุเปกฺขาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ๕ปฺริตฺวา วิหฺรติ ๕เปฯ อุเปกฺขาย ภาวิตตตา
สตตะตา อปฺปฏิกฺกุลา โหนฺติ; เอวํ “สุภนฺ”เตว อธิมุตฺโต โหตีติ วิโมกฺโข. (๓๙)

[๒๑๓] กตโม อากาसानญายตนสมาปตฺติวิโมกฺโข ? อธิ ภิกฺขุ สพฺพโส รุปสญฺญานํ
สมตฺติกฺกมา ปฏฺิขสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา “อนนฺโต อากาโส”ติ อากาสา
นญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ; อຍํ อากาसानญายตนสมาปตฺติวิโมกฺโข. (๔๐)

กตโม วิญฺญาณญายตนสมาปตฺติวิโมกฺโข ? อธิ ภิกฺขุ สพฺพโส อากาसानญายตนํ
สมตฺติกฺกมม “อนนฺตํ วิญฺญาณนฺ”ติ วิญฺญาณญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ; อຍํ วิญฺญาณญายตน
สมาปตฺติวิโมกฺโข. (๔๑)

กตโม อากิณฺจญายตนสมาปตฺติวิโมกฺโข ? อธิ ภิกฺขุ สพฺพโส วิญฺญาณญายตนํ
สมตฺติกฺกมม “นตฺถิ กิณฺจํ”ติ อากิณฺจญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ; อຍํ อากิณฺจญายตนสมาปตฺติ
วิโมกฺโข (๔๒)

กตโม เนวสญฺญานาสญฺญาตนสมาปตฺติวิโมกฺโข ? อธิ ภิกฺขุ สพฺพโส อากิณฺจญายตนํ
สมตฺติกฺกมม เนวสญฺญานาสญฺญาตนํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ; อຍํ เนวสญฺญานาสญฺญาตนสมาปตฺติ
วิโมกฺโข. (๔๓)

กตโม สญฺญาเวทยิตนโรธสมาปตฺติวิโมกฺโข ? อธิ ภิกฺขุ สพฺพโส เนวสญฺญานาสญฺญาตนํ
สมตฺติกฺกมม สญฺญาเวทยิตนโรธํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ; อຍํ สญฺญาเวทยิตนโรธสมาปตฺติวิโมกฺโข. (๔๔)

กตโม สมยวิโมกฺโข ? จตฺตาริ ๑ ฌานานิ จตฺสโส ๑ อรูปสมาปตฺติโย; อຍํ สมยวิโมกฺโข.
(๔๕)

กตโม อสมยวิโมกฺโข ? จตฺตาริ ๑ อริยมคฺคา จตฺตาริ ๑ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺ; อຍํ
อสมยวิโมกฺโข. (๔๖)

กตโม สามยิโก วิโมกฺโข ? จตฺตาริ ๑ ฌานานิ จตฺสโส ๑ อรูปสมาปตฺติโย; อຍํ สามยิโก
วิโมกฺโข. (๔๗)

กตโม อสามยิโก วิโมกฺโข ? จตฺตาริ ๑ อริยมคฺคา จตฺตาริ ๑ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺ;
อຍํ อสามยิโก วิโมกฺโข. (๔๘)

กตโม กุปฺโป วิโมกฺโข ? จตฺตาริ ๑ ฌานานิ จตฺสโส ๑ อรูปสมาปตฺติโย; อຍํ กุปฺโป วิโมกฺโข.
(๔๙)

กตโม อกุปฺโป วิโมกฺโข ? จตฺตาริ ๑ อริยมคฺคา จตฺตาริ ๑ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺ; อຍํ
อกุปฺโป วิโมกฺโข. (๕๐)

กตโม โลกิโย วิโมกฺโข ? จตฺตาริ ๑ ฌานานิ จตฺสโส ๑ อรูปสมาปตฺติโย; อຍํ โลกิโย วิโมกฺโข.
(๕๑)

กตโม โลกุตฺตโร วิโมกฺโข ? จตฺตาริ ๑ อริยมคฺคา จตฺตาริ ๑ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺ;
อຍํ โลกุตฺตโร วิโมกฺโข. (๕๒)

กตโม าสสโว วิโมกฺโข ? จตตาริ จ ฉานานิ จตสฺสเ จ อรูปสมมาปตฺติโย; อຍံ าสสโว
วิโมกฺโข. (๕๓)

กตโม อนาสโว วิโมกฺโข ? จตตาริ จ อริยมคฺคา จตตาริ จ สามญญผลานิ นิพฺพานญจ; อຍံ
อนาสโว วิโมกฺโข. (๕๔)

กตโม สามิสฺส วิโมกฺโข ? รูปปฏิสญฺญตฺโต วิโมกฺโข; อຍံ สามิสฺส วิโมกฺโข. (๕๕)

กตโม นิรามิสฺส วิโมกฺโข ? อรูปปฏิสญฺญตฺโต วิโมกฺโข; อຍံ นิรามิสฺส วิโมกฺโข. (๕๖)

กตโม นิรามิสฺสานิรามิสฺสโร³ วิโมกฺโข ? จตตาริ จ อริยมคฺคา จตตาริ จ สามญญผลานิ
นิพฺพานญจ; อຍံ นิรามิสฺสานิรามิสฺสโร^๐ วิโมกฺโข. (๕๗)

กตโม ปณฺหิตโต วิโมกฺโข ? จตตาริ จ ฉานานิ จตสฺสเ จ อรูปสมมาปตฺติโย; อຍံ ปณฺหิตโต
วิโมกฺโข.

กตโม อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข ? จตตาริ จ อริยมคฺคา จตตาริ จ สามญญผลานิ นิพฺพานญจ;
อຍံ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข. (๕๘)

กตโม ปณฺหิตปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิ วิโมกฺโข ? ปจฺมชฺชฌานสฺส ปฏฺฐิลาโภ วา วิปาโก วา ๗เปยฺ
เนวสญฺญานานาสญฺญายตนสมมาปตฺติยา ปฏฺฐิลาโภ วา วิปาโก วา; อຍံ ปณฺหิตปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิ วิโมกฺโข.
(๕๙)

กตโม สญฺญตฺโต วิโมกฺโข ? จตตาริ จ ฉานานิ จตสฺสเ จ อรูปสมมาปตฺติโย; อຍံ สญฺญตฺโต
วิโมกฺโข. (๖๐)

กตโม วิสญฺญตฺโต วิโมกฺโข ? จตตาริ จ อริยมคฺคา จตตาริ จ สามญญผลานิ นิพฺพานญจ;
อຍံ วิสญฺญตฺโต วิโมกฺโข. (๖๑)

กตโม เอกตฺตวิโมกฺโข ? จตตาริ จ อริยมคฺคา จตตาริ จ สามญญผลานิ นิพฺพานญจ; อຍံ
เอกตฺตวิโมกฺโข. (๖๒)

กตโม นานตฺตวิโมกฺโข ? จตตาริ จ ฉานานิ จตสฺสเ จ อรูปสมมาปตฺติโย; อຍံ นานตฺต
วิโมกฺโข. (๖๓)

[๒๑๔] กตโม สญฺญาวิมอกฺโข ? สียา เอกิ สญฺญาวิมอกฺโข ทสฺส สญฺญาวิมอกฺขา โหนฺติ. ทสฺ
สญฺญาวิมอกฺขา เอกิ สญฺญาวิมอกฺโข โหติ วตฺถุวเสน ปริยาเยน. สียาติ.

กถญจ สียา ? อนิจฺจานุปฺปสฺสณาภาณํ นิจฺจโต สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิมอกฺโข, ทุกฺขานุป
ปฺปสฺสณาภาณํ สุขโต สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิมอกฺโข, อนตฺตานุปฺปสฺสณาภาณํ อตฺตโต สญฺญาย
มุจฺจตีติ สญฺญาวิมอกฺโข, นิพฺพิทานุปฺปสฺสณาภาณํ นนฺทียา สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิมอกฺโข,
วิราคานุปฺปสฺสณาภาณํ ราคโต สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิมอกฺโข, นิโรธานุปฺปสฺสณาภาณํ สมุทฺยโต
สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิมอกฺโข, ปฏฺฐินิสฺสคฺคานุปฺปสฺสณาภาณํ อาทานโต สญฺญาย มุจฺจตีติ
สญฺญาวิมอกฺโข, อนิมิตฺตานุปฺปสฺสณาภาณํ นิमितฺตโต สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิมอกฺโข, อปฺปณฺหิตา
นุปฺปสฺสณาภาณํ ปณฺหิตยา สญฺญาย มุจฺจตีติ สญฺญาวิมอกฺโข, สญฺญตฺตานุปฺปสฺสณาภาณํ อภินิเวสโต

³ ก. นิรามิสฺสโร

กถญจ สिया ? อนิจจานุปัสสนา อนุตฺตรํ สீติภาวํ ภาณํ นิจฺจโต สนฺตาปปริฬาหฺรธา มุจฺจตีติ สீตีสียาวิโมกฺโข. ทุกฺขานุปัสสนา อนุตฺตรํ สี่ติภาวํ ภาณํ สุขโต สนฺตาปปริฬาหฺรธา มุจฺจตีติ สี่ตีสียาวิโมกฺโข. อนตฺตานุปัสสนา อนุตฺตรํ สี่ติภาวํ ภาณํ อตฺตโต สนฺตาปปริฬาหฺรธา มุจฺจตีติ สี่ตีสียาวิโมกฺโข. นิพพิทานุปัสสนา อนุตฺตรํ สี่ติภาวํ ภาณํ นนฺทียา สนฺตาปปริฬาหฺรธา มุจฺจตีติ สี่ตีสียาวิโมกฺโข. วิชาคานุปัสสนา อนุตฺตรํ สี่ติภาวํ ภาณํ ราคโต สนฺตาปปริฬาหฺรธา มุจฺจตีติ สี่ตีสียาวิโมกฺโข. นิโรธานุปัสสนา อนุตฺตรํ สี่ติภาวํ ภาณํ สมฺมุตฺโต สนฺตาปปริฬาหฺรธา มุจฺจตีติ สี่ตีสียาวิโมกฺโข. ปฏินิสฺสคฺคานุปัสสนา อนุตฺตรํ สี่ติภาวํ ภาณํ อาทานโต สนฺตาปปริฬาหฺรธา มุจฺจตีติ สี่ตีสียาวิโมกฺโข. อนิมิตฺตานุปัสสนา อนุตฺตรํ สี่ติภาวํ ภาณํ นิमितฺตโต สนฺตาปปริฬาหฺรธา มุจฺจตีติ สี่ตีสียาวิโมกฺโข. อปฺปณฺหิตานุปัสสนา อนุตฺตรํ สี่ติภาวํ ภาณํ ปณฺธิยา สนฺตาปปริฬาหฺรธา มุจฺจตีติ สี่ตีสียาวิโมกฺโข. สฺสญฺเจตฺตานุปัสสนา อนุตฺตรํ สี่ติภาวํ ภาณํ อภินิเวสโต สนฺตาปปริฬาหฺรธา มุจฺจตีติ สี่ตีสียาวิโมกฺโข. เอรํ สिया เอโก สี่ตีสียาวิโมกฺโข ทส สี่ตีสียาวิโมกฺขา โหนฺติ, ทส สี่ตีสียาวิโมกฺขา เอโก สี่ตีสียาวิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสณ ปฺริยาเยน.

รูปฺ อนิจจานุปัสสนา อนุตฺตรํ สี่ติภาวํ ภาณํ นิจฺจโต สนฺตาปปริฬาหฺรธา มุจฺจตีติ สี่ตีสียาวิโมกฺโข ๔เปฯ วตฺถุวเสณ ปฺริยาเยน.

เวทนาย ๔เปฯ สญฺญาเย. สงฺขารेषฺ. วิญญาเย. จกฺขุสมฺ ๔เปฯ ชรามรเณ อนิจจานุปัสสนา อนุตฺตรํ สี่ติภาวํ ภาณํ นิจฺจโต สนฺตาปปริฬาหฺรธา มุจฺจตีติ สี่ตีสียาวิโมกฺโข ๔เปฯ เอรํ สिया เอโก สี่ตีสียาวิโมกฺโข ทส สี่ตีสียาวิโมกฺขา โหนฺติ, ทส สี่ตีสียาวิโมกฺขา เอโก สี่ตีสียาวิโมกฺโข โหติ วตฺถุวเสณ ปฺริยาเยน; อຍံ สี่ตีสียาวิโมกฺโข. (๖๖)

[๒๑๗] กตโม ฌานวิโมกฺโข ? เนกฺขมมํ ฌายตีติ⁴ ฌานํ, กามจฺจนํ ฌาเปตีติ ฌานํ, ฌายนฺโต⁵ มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข, ฌาเปนฺโต มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข. ฌายนฺตีติ⁶ ฌมฺมา, ฌาเปตีติ กิเลสฺ, ฌาเต จ ฌาเป จ ชานาตีติ ฌานวิโมกฺโข. อพฺยาปาโท ฌายตีติ ฌานํ, พฺยาปาทำ ฌาเปตีติ ฌานํ, ฌายนฺโต มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข, ฌาเปนฺโต มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข. ฌายนฺตีติ ฌมฺมา. ฌาเปตีติ กิเลสฺ, ฌาเต จ ฌาเป จ ชานาตีติ ฌานวิโมกฺโข. อาโลกสญฺญา ฌายตีติ ฌานํ, ฌินมิทฺธํ ฌาเปตีติ ฌานํ ๔เปฯ อวิกฺเขโป ฌายตีติ ฌานํ, อุกฺกจฺจํ ฌาเปตีติ ฌานํ, ฌมฺมวตฺถานํ ฌายตีติ ฌานํ, วิจิกิจฺจํ ฌาเปตีติ ฌานํ, ฌาณํ ฌายตีติ ฌานํ, อวิชฺฐํ ฌาเปตีติ ฌานํ, ปามฺชฺฐํ ฌายตีติ ฌานํ, อรตี ฌาเปตีติ ฌานํ. ปจฺมชฺฌานํ ฌายตีติ ฌานํ, ฌีวรเณ⁷ ฌาเปตีติ ฌานํ ๔เปฯ อรหตฺต มคฺโค ฌายตีติ ฌานํ, สพฺพกิเลสฺ ฌาเปตีติ ฌานํ. ฌายนฺโต มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข, ฌาเปนฺโต มุจฺจตีติ ฌานวิโมกฺโข. ฌายนฺตีติ ฌมฺมา, ฌาเปตีติ กิเลสฺ, ฌาเต จ ฌาเป จ ชานาตีติ ฌาน วิโมกฺโข; อຍံ ฌานวิโมกฺโข. (๖๗)

⁴ ก. ฌายตีติ. เอรุมฺปริปี

⁵ ก. ฌายนฺโต

⁶ ก. ฌายนฺตีติ. เอรุมฺปริปี

⁷ ก. ฌีวรณํ

ทุกขานุสฺสนาถาณํ กตมา เอกุปาทานา มุจฺจติ ? กามุปาทานา. ทุกขานุสฺสนาถาณํ อิมานิ^๘ เอกุปาทานา มุจฺจติ.

อนตฺตานุสฺสนาถาณํ กตเมหิ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ ? ทิฏฺฐุปาทานา สीलฺพพตฺตูปาทานา อตฺตวาทูปาทานา. อนตฺตานุสฺสนาถาณํ อิมเอหิ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ.

นิพฺพิทานุสฺสนาถาณํ กตมา เอกุปาทานา มุจฺจติ? กามุปาทานา. นิพฺพิทานุสฺสนาถาณํ อิทํ เอกุปาทานา มุจฺจติ.

วิราคานุสฺสนาถาณํ กตมา เอกุปาทานา มุจฺจติ ? กามุปาทานา. วิราคานุสฺสนาถาณํ อิทํ เอกุปาทานา มุจฺจติ.

นิโรธานุสฺสนาถาณํ กตเมหิ จตฺตฺหุปาทาเนหิ มุจฺจติ ? กามุปาทานา ทิฏฺฐุปาทานา สीलฺพพตฺตูปาทานา อตฺตวาทูปาทานา. นิโรธานุสฺสนาถาณํ อิมเอหิ จตฺตฺหุปาทาเนหิ มุจฺจติ.

ปฏฺินิสฺสคคานุสฺสนาถาณํ กตเมหิ จตฺตฺหุปาทาเนหิ มุจฺจติ ? กามุปาทานา ทิฏฺฐุปาทานา สीलฺพพตฺตูปาทานา อตฺตวาทูปาทานา. ปฏฺินิสฺสคคานุสฺสนาถาณํ อิมเอหิ จตฺตฺหุปาทาเนหิ มุจฺจติ.

อนิมิตฺตานุสฺสนาถาณํ กตเมหิ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ ? ทิฏฺฐุปาทานา สीलฺพพตฺตูปาทานา อตฺตวาทูปาทานา. อนิมิตฺตานุสฺสนาถาณํ อิมเอหิ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ.

อปฺปณฺนิหิตานุสฺสนาถาณํ กตมา เอกุปาทานา มุจฺจติ ? กามุปาทานา. อปฺปณฺนิหิตานุสฺสนาถาณํ อิทํ เอกุปาทานา มุจฺจติ.

สุญฺญตฺตานุสฺสนาถาณํ กตเมหิ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ ? ทิฏฺฐุปาทานา สीलฺพพตฺตูปาทานา อตฺตวาทูปาทานา. สุญฺญตฺตานุสฺสนาถาณํ อิมเอหิ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจติ.

ยถจฺ อนิจฺจานุสฺสนาถาณํ ยถจฺ อนตฺตานุสฺสนาถาณํ ยถจฺ อนิมิตฺตานุสฺสนาถาณํ ยถจฺ สุญฺญตฺตานุสฺสนาถาณํ อิมานิ จตฺตาริ ถาณานิ ตีหุปาทาเนหิ มุจฺจนฺติ : ทิฏฺฐุปาทานา สीलฺพพตฺตูปาทานา อตฺตวาทูปาทานา. ยถจฺ ทุกขานุสฺสนาถาณํ ยถจฺ นิพฺพิทานุสฺสนาถาณํ ยถจฺ วิราคานุสฺสนาถาณํ ยถจฺ อปฺปณฺนิหิตานุสฺสนาถาณํ อิมานิ จตฺตาริ ถาณานิ เอกุปาทานา มุจฺจนฺติ : กามุปาทานา. ยถจฺ นิโรธานุสฺสนาถาณํ ยถจฺ ปฏฺินิสฺสคคานุสฺสนาถาณํ อิมานิ เทว ถาณานิ จตฺตฺหุปาทาเนหิ มุจฺจนฺติ : กามุปาทานา ทิฏฺฐุปาทานา สीलฺพพตฺตูปาทานา อตฺตวาทูปาทานา; อຍံ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺโข. (๖๘)

วิโมกฺขกถาย ปจฺมภาณวาริ.

[๒๑๙] ตีณิ โข ปณฺนิมานิ วิโมกฺขมฺขานิ โลกนียฺยานาย สํวตฺตนฺติ, สพฺพสงฺขาเร ปริจฺเฉทปริวฏฺฏมโต^๙ สมนุสฺสนตฺตาย อนิมิตฺตตฺตาย จ ธาตุยา จิตฺตสํปกฺขนฺทนตฺตาย, สพฺพสงฺขาเรสุ มโนสมฺมุตฺเตชนตฺตาย อปฺปณฺนิหิตตฺตาย จ ธาตุยา จิตฺตสํปกฺขนฺทนตฺตาย, สพฺพธมฺเม ปโรโต

^๘ อ.ม. อิทํ. เหวมฺปริปิ

^๙ ส. ปริจฺเฉทปริวฏฺฏมโต ม. ปริจฺเฉทปริวฏฺฏมโต

[๒๒๑] อนิจฺจโต มนสิกโรโต กตมินุทริยํ อหิมตฺโต โหติ, กตมินุทริยสฺส อหิมตฺตตฺตา สทฺธา
 อหิมตฺโต¹¹ โหติ? ทุกฺขโต มนสิกโรโต กตมินุทริยํ อหิมตฺโต โหติ, กตมินุทริยสฺส อหิมตฺตตฺตา กายสฺส¹²
 โหติ ? อนตฺตโต มนสิกโรโต กตมินุทริยํ อหิมตฺโต โหติ, กตมินุทริยสฺส อหิมตฺตตฺตา ทิฏฺฐิปปตฺโต โหติ.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต สทฺธิณุทริยํ อหิมตฺโต โหติ, สทฺธิณุทริยสฺส อหิมตฺตตฺตา สทฺธาอหิมตฺโต
 โหติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต สมาริณุทริยํ อหิมตฺโต โหติ, สมาริณุทริยสฺส อหิมตฺตตฺตา กายสฺส¹³ โหติ.
 อนตฺตโต มนสิกโรโต ปญฺณินุทริยํ อหิมตฺโต โหติ, ปญฺณินุทริยสฺส อหิมตฺตตฺตา ทิฏฺฐิปปตฺโต โหติ.

สทฺทหนฺโต อหิมตฺโต¹³ สทฺธาอหิมตฺโต, ฌฺญสฺส ตฺตา สจฺฉิกโรตีตี¹⁴ กายสฺส¹⁵, ทิฏฺฐิตฺตา ปตฺโต
 ตี ทิฏฺฐิปปตฺโต. สทฺทหนฺโต อหิมตฺโต¹⁵ สทฺธาอหิมตฺโต. ฌมานผลฺสํ ปจฺมํ ฌสฺสตี, ปจฺฉา นิโรธํ นิพฺพานํ
 สจฺฉิกโรตีตี กายสฺส¹⁶. “ทุกฺขา สจฺจวรา, สฺสุโข นิโรโธ”ติ ฌาณํ¹⁶ โหติ ทิฏฺฐํ วิทิตํ สจฺฉิกตํ ฌสฺสตี
 ปญฺณายาตี ทิฏฺฐิปปตฺโต, โย จายํ ปุคฺคโล สทฺธาอหิมตฺโต, โย จ กายสฺส¹⁷ โย จ ทิฏฺฐิปปตฺโต, สียา
 อิเม ตโย ปุคฺคลา สทฺธาอหิมตฺตปิ กายสฺส¹⁸ ทิฏฺฐิปปตฺตปิ วตฺถวเสน ปรียาเยน.

สียาตี : กถญฺจ สียา ? อนิจฺจโต มนสิกโรโต สทฺธิณุทริยํ อหิมตฺโต โหติ, สทฺธิณุทริยสฺส
 อหิมตฺตตฺตา สทฺธาอหิมตฺโต โหติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต สทฺธิณุทริยํ อหิมตฺโต โหติ, สทฺธิณุทริยสฺส
 อหิมตฺตตฺตา สทฺธาอหิมตฺโต โหติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต สทฺธิณุทริยํ อหิมตฺโต โหติ, สทฺธิณุทริยสฺส
 อหิมตฺตตฺตา สทฺธาอหิมตฺโต โหติ. เหวํ อิเม ตโย ปุคฺคลา สทฺธิณุทริยสฺส วเสน สทฺธาอหิมตฺตปิ.

ทุกฺขโต มนสิกโรโต สมาริณุทริยํ อหิมตฺโต โหติ, สมาริณุทริยสฺส อหิมตฺตตฺตา กายสฺส¹⁹ โหติ.
 อนตฺตโต มนสิกโรโต สมาริณุทริยํ อหิมตฺโต โหติ, สมาริณุทริยสฺส อหิมตฺตตฺตา กายสฺส²⁰ โหติ.
 อนิจฺจโต มนสิกโรโต สมาริณุทริยํ อหิมตฺโต โหติ, สมาริณุทริยสฺส อหิมตฺตตฺตา กายสฺส²¹ โหติ. เหวํ
 อิเม ตโย ปุคฺคลา สมาริณุทริยสฺส วเสน กายสฺส²².

อนตฺตโต มนสิกโรโต ปญฺณินุทริยํ อหิมตฺโต โหติ, ปญฺณินุทริยสฺส อหิมตฺตตฺตา ทิฏฺฐิปปตฺโต
 โหติ. อนิจฺจโต มนสิกโรโต ปญฺณินุทริยํ อหิมตฺโต โหติ, ปญฺณินุทริยสฺส อหิมตฺตตฺตา ทิฏฺฐิปปตฺโต
 โหติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปญฺณินุทริยํ อหิมตฺโต โหติ, ปญฺณินุทริยสฺส อหิมตฺตตฺตา ทิฏฺฐิปปตฺโต โหติ.
 เหวํ อิเม ตโย ปุคฺคลา ปญฺณินุทริยสฺส วเสน ทิฏฺฐิปปตฺตปิ.

โย จายํ ปุคฺคโล สทฺธาอหิมตฺโต, โย จ กายสฺส²³, โย จ ทิฏฺฐิปปตฺโต, เหวํ สียา อิเม ตโย
 ปุคฺคลา สทฺธาอหิมตฺตปิ กายสฺส²⁴ ทิฏฺฐิปปตฺตปิ วตฺถวเสน ปรียาเยน.

¹¹ อ.ม., อ. สทฺธาอหิมตฺโต. เหวมฺปรีปี

¹² อ.ม., อ. กายสฺส¹³. เหวมฺปรีปี

¹³ อ.ม., อ. วิมุตฺตตี สทฺธาอหิมตฺโต

¹⁴ อ.ม., อ. สจฺฉิกโรตี...

¹⁵ อ.ม., อ. วิมุตฺตตี

¹⁶ อ.ม., อ. ฌาณํ

โย จายํ ปุคฺคโล สทฺธาธิมฺตโต, โย จ กายสฺกฺขิ, โย จ ทิฏฺฐิปปตฺโต, เหวํ สียา อิเม ตโย ปุคฺคลา ฯเปฯ อญฺเอยเวว สทฺธาธิมฺตโต, อญฺเอย กายสฺกฺขิ อญฺเอย ทิฏฺฐิปปตฺโต สียาตี.

ภณฺเญ สียา ? อนิจฺจโต มนสิกโรโต สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา สทฺธาวิมฺตโต โหติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต สฺมาธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. สฺมาธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา กายสฺกฺขิ โหติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต ปญฺณินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, ปญฺณินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา ทิฏฺฐิปปตฺโต โหติ. โย จายํ ปุคฺคโล สทฺธาธิมฺตโต, โย จ กายสฺกฺขิ, โย จ ทิฏฺฐิปปตฺโต, เหวํ สียา อิเม ตโย ปุคฺคลา ฯเปฯ อญฺเอยเวว สทฺธาธิมฺตโต, อญฺเอย กายสฺกฺขิ, อญฺเอย ทิฏฺฐิปปตฺโต.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏฺฐิภตฺติ, เตน วุจฺจติ สทฺธานุสสารี. จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทฺทวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน จตฺตุนฺนํ อินฺทฺริยานํ ภาวนา โหติ. เย हि เกจฺจ สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏฺฐิภนฺตี, สทฺเพ เต สทฺธานุสสารีโน.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา โสตาปตฺติผลํ สจฺจิกตํ โหติ, เตน วุจฺจติ สทฺธาธิมฺตโต. จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทฺทวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน จตฺตารินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ โหนฺติ สฺภาวิตานิ. เย हि เกจฺจ สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน โสตาปตฺติผลํ สจฺจิกตา, สทฺเพ เต สทฺธาวิมฺตตา.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ. สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา สกทาคามิมคฺคํ ปฏฺฐิภตฺติ ฯเปฯ สกทาคามิผลํ สจฺจิกตํ โหติ. อนาคามิมคฺคํ ปฏฺฐิภตฺติ, อนาคามิผลํ สจฺจิกตํ โหติ. อรหตฺตมคฺคํ ปฏฺฐิภตฺติ, อรหตฺตผลํ¹⁷ สจฺจิกตํ โหติ, เตน วุจฺจติ สทฺธาธิมฺตโต. จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทฺทวยานิ โหนฺติ ฯเปฯ สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน จตฺตารินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ โหนฺติ สฺภาวิตานิ. เย हि เกจฺจ สทฺธินฺทฺริยสฺส วเสน อรหตฺตํ สจฺจิกตา,¹⁸ สทฺเพ เต สทฺธาธิมฺตตา.

ทุกฺขโต มนสิกโรโต สฺมาธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สฺมาธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏฺฐิภตฺติ, เตน วุจฺจติ กายสฺกฺขี. จตฺตารินฺทฺริยานิ ตทฺทวยานิ โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ. สฺมาธินฺทฺริยสฺส วเสน จตฺตุนฺนํ อินฺทฺริยานํ ภาวนา โหติ, เย हि เกจฺจ สฺมาธินฺทฺริยสฺส วเสน โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏฺฐิภนฺตี, สทฺเพ เต กายสฺกฺขี.

ทุกฺขโต มนสิกโรโต สฺมาธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สฺมาธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตฺตา โสตาปตฺติผลํ สจฺจิกตํ โหติ. สกทาคามิมคฺคํ ปฏฺฐิภตฺติ, สกทาคามิผลํ สจฺจิกตํ โหติ. อนาคามิมคฺคํ ปฏฺฐิภตฺติ,

¹⁷ อ.ม. อรหตฺตํ. เหวมฺปิ

¹⁸ อ.ม. สจฺจิกตํ. เหวมฺปิ

อนาคามีผล สัจฉิกตํ โหติ. อรหตตมคัคํ ปฏิลภติ, อรหตตผล¹⁹ สัจฉิกตํ โหติ, เตน วุจจติ กายสกุขี. จตตารินุทริยานิ ตททวยานิ โหหนติ, สหชาตปจจยา โหหนติ, อญญมญญปจจยา โหหนติ, นิสสยปจจยา โหหนติ, สมฺปยุตตปจจยา โหหนติ. สมานินุทริยสฺส วเสน จตตารินุทริยานิ ภาวิตานิ โหหนติ สุกาวิตานิ. เยหิ เกจि สมานินุทริยสฺส วเสน อรหตตํ สัจฉิกตา, สพฺเพ เต กายสกุขี.

อนตตโต มนสิกโรโต ปญฺเณนุทริยํ อหิมตตํ โหติ, ปญฺเณนุทริยสฺส อหิมตตตตา โสตาปตติ มคัคํ ปฏิลภติ, เตน วุจจติ ฌมฺมานุสारी. จตตารินุทริยานิ ตททวยานิ โหหนติ ฯเปฯ สมฺปยุตตปจจยา โหหนติ. ปญฺเณนุทริยสฺส วเสน จตฺทนนํ อินุทริยานํ ภาวนา โหติ. เย หิ เกจि ปญฺเณนุทริยสฺส วเสน โสตาปตติมคัคํ ปฏิลภนฺติ. สพฺเพ เต ฌมฺมานุสारीโน.

อนตตโต มนสิกโรโต ปญฺเณนุทริยํ อหิมตตํ โหติ, ปญฺเณนุทริยสฺส อหิมตตตตา โสตาปตติ ผลํ สัจฉิกตํ โหติ, เตน วุจจติ ทิฏฺฐิปปตฺโต. จตตารินุทริยานิ ตททวยานิ โหหนติ ฯเปฯ สมฺปยุตตปจจยา โหหนติ. ปญฺเณนุทริยสฺส วเสน จตตารินุทริยานิ ภาวิตานิ โหหนติ สุกาวิตานิ. เย หิ เกจि ปญฺเณนุทริยสฺส วเสน โสตาปตติผลํ สัจฉิกตา, สพฺเพ เต ทิฏฺฐิปปตฺตา.

อนตตโต มนสิกโรโต ปญฺเณนุทริยํ อหิมตตํ โหติ, ปญฺเณนุทริยสฺส อหิมตตตตา สกทาคามี มคัคํ ปฏิลภติ, สกทาคามีผลํ สัจฉิกตํ โหติ. อนาคามีมคัคํ ปฏิลภติ, อนาคามีผลํ สัจฉิกตํ โหติ. อรหตตมคัคํ ปฏิลภติ, อรหตตผลํ สัจฉิกตํ โหติ. เตน วุจจติ ทิฏฺฐิปปตฺโต. จตตารินุทริยานิ ตททวยานิ โหหนติ, สหชาตปจจยา โหหนติ, อญฺญมญฺญปจจยา โหหนติ, นิสสยปจจยา โหหนติ, สมฺปยุตตปจจยา โหหนติ. ปญฺเณนุทริยสฺส วเสน จตตารินุทริยานิ ภาวิตานิ โหหนติ สุกาวิตานิ. เย หิ เกจิ ปญฺเณนุทริยสฺส วเสน อรหตตํ สัจฉิกตา, สพฺเพ เต ทิฏฺฐิปปตฺตา.

[๒๒๒] เย หิ เกจि เนกขมม²⁰ ภาวิตา วา ภาเวนฺติ วา ภาวิสฺสนฺติ วา, อหิตตา วา อหิตจฺจนฺติ วา อหิตมิสฺสนฺติ วา, ปตฺตา วา ปาปุณฺนฺติ วา ปาปุณฺนิสฺสนฺติ วา, ปฏิลทฺธา วา ปฏิลภนฺติ วา ปฏิลภิสฺสนฺติ วา, ปฏิวิทฺธา วา ปฏิวิทฺธนฺติ วา ปฏิวิทฺธิสฺสนฺติ วา, สัจฉิกตา วา, สัจฉิกโรหนฺติ วา สัจฉิกิริสฺสนฺติ วา, ผสฺสีตา วา ผสฺสนฺติ วา ผสฺสีสฺสนฺติ วา, วสิปปตฺตา วา ปาปุณฺนฺติ วา ปาปุณฺนิสฺสนฺติ วา, ปารมิปปตฺตา วา ปาปุณฺนฺติ วา ปาปุณฺนิสฺสนฺติ วา, เวสสารชฺชปปตฺตา วา ปาปุณฺนฺติ วา ปาปุณฺนิสฺสนฺติ วา, สพฺเพ เต สทฺธินุทริยสฺส วเสน สทฺธาวิมฺุตตา, สมานินุทริยสฺส วเสน กายสกุขี, ปญฺเณนุทริยสฺส วเสน ทิฏฺฐิปปตฺตา.

เย หิ เกจि อพฺยาปาทํ ฯเปฯ อาโลกสญฺญํ. อวิกฺเขปํ. ฌมฺมวตฺถานํ. ฌานํ. ปามุชฺขํ. ปจฺจมชฺชฌานํ. ทุตฺติยชฺชฌานํ. ตตฺติยชฺชฌานํ. จตฺตตฺถชฺชฌานํ. อากาसानญฺจายตนสมฺปาตฺตี. วิญฺญานญฺจายตนสมฺปาตฺตี. อากิญฺจญฺจายตนสมฺปาตฺตี. เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมฺปาตฺตี. อนิจฺจานุสฺสนํ. ทุกฺขานุสฺสนํ. อนตฺตานุสฺสนํ. นิพฺพิทานุสฺสนํ. วิราคานุสฺสนํ. นิโรธานุสฺสนํ. ปฏฺินิสฺสคฺคานุสฺสนํ. ขยานุสฺสนํ. วยานุสฺสนํ. วิปริณามานุสฺสนํ. อนิมิตฺตานุสฺสนํ. อปฺปณฺหิตานุสฺสนํ.

¹⁹ อ. อรหตตํ. เอวมฺปรี

²⁰ นกขมฺมนฺติ วา ปาโจ

สุญญตานุปัสสนํ. อธิปญฺญาธมฺมวิปัสสนํ. ยถาภูตญาณทสฺสนํ. อาทีนวานุปัสสนํ. ปฏิสงฺขานุ
ปัสสนํ. วิวญฺญานานุปัสสนํ. โสตาปตฺติมคฺคํ. สกทาคามิมคฺคํ. อนาคามิมคฺคํ. อรหตฺตมคฺคํ.

เย हि เกจि जत्तारो स्तिप्पुजाने ५ पेय जत्तारो सम्मप्पचाने. जत्तारो อिทธิपाते.
पव्विन्नุत्तरियानि. पव्वज पलानि. สत्तต โพชฺฌนํ. อरियํ อญฺ्ञสงฺคิกํ มคฺคํ. เย हि เกจि อญฺ्ञ วิโมกฺเข ภาวิตา
วา ภาเวนฺติ वा ภาวิสฺसन्ति वा, อचितฺตา वा อचितฺตจฺจนฺติ वा อचितฺตมิสฺसन्ति वा, ปตฺตา वा ปาปฺพนฺติ वा
ปาปฺพนฺตिसฺसन्ति वा, ปฏฺิลาทฺธา वा ปฏฺीलภฺนฺติ वा ปฏฺीलภฺตिसฺसन्ति वा, ปฏฺिवิทฺธา वा ปฏฺिवิทฺถนฺติ वा
ปฏฺिवิทฺถนฺตिसฺसन्ति वा, สจฺจิกิตฺตา वा สจฺจิกโรนฺติ वा สจฺจิกิริสฺसन्ति वा, ผลฺลิตฺตา वा ผลฺลิตฺตन्ति वा
ผลฺลิตฺตिसฺसन्ति वा, วสिปปตฺตา वा ปาปฺพนฺติ वा ปาปฺพนฺตिसฺसन्ति वा, ปารมิปปตฺตา वा ปาปฺพนฺติ वा
ปาปฺพนฺตिसฺसन्ति वा, เวสสารชฺชปปตฺตา वा ปาปฺพนฺติ वा ปาปฺพนฺตिसฺसन्ति वा, สพฺเพ เต สทฺธินฺทุริยสฺस
วเสน สทฺธาวิมฺุตตา, สฺมาฉินฺทุริยสฺस วเสน กายสฺกฺขี, ปव्वณฺนินฺทุริยสฺस วเสน ทิฏฺฐิจิปปตฺตา.

เย हि เกजि जत्तสฺสอ ปฏฺิสम्ภिता ปตฺตา वा ปาปฺพนฺติ वा ปาปฺพนฺตिसฺसन्ति वा ५ पेय สพฺเพ เต
สทฺธินฺทุริยสฺस วเสน สทฺธาวิมฺุตตา, สฺมาฉินฺทุริยสฺस วเสน กายสฺกฺขี, ปव्वณฺนินฺทุริยสฺस วเสน
ทิฏฺฐิจิปปตฺตา.

เย हि เกจि ติสฺสอ วิชฺชา ปฏฺिवิทฺธา वा ปฏฺिवิทฺถนฺติ वा ปฏฺिवิทฺถนฺตिसฺसन्ति वा ๕ पेय สพฺเพ เต
สทฺธินฺทุริยสฺस วเสน สทฺธาวิมฺุตตา, สฺมาฉินฺทุริยสฺस วเสน กายสฺกฺขี, ปव्वณฺนินฺทุริยสฺस วเสน
ทิฏฺฐิจิปปตฺตา.

เย हि เกจि ติสฺสอ สิกฺขา สิกฺขิตฺตา वा สิกฺขนฺติ वा สิกฺขิสฺसन्ति वा, สจฺจิกิตฺตา वा สจฺจิกโรนฺติ वा
สจฺจิกิริสฺसन्ति वा, ผลฺลิตฺตา वा ผลฺลิตฺตन्ติ वा ผลฺลิตฺตिसฺसन्ति वा, วสिปปตฺตา वा ปาปฺพนฺติ वा ปาปฺพนฺตिसฺसन्ติ
วา, ปารมิปปตฺตา वा ปาปฺพนฺติ वा ปาปฺพนฺตिसฺसन्ติ वा, เวสสารชฺชปปตฺตา वा ปาปฺพนฺติ वा
ปาปฺพนฺตिसฺसन्ติ वा, สพฺเพ เต สทฺธินฺทุริยสฺस วเสน สทฺธาวิมฺุตตา, สฺมาฉินฺทุริยสฺस วเสน กายสฺกฺขี,
ปว्वณฺนินฺทุริยสฺส วเสน ทิฏฺฐิจิปปตฺตา.

เย हि เกจि ทฺกขํ ปรีชานนฺติ. สฺมทฺยํ ปชฺชนฺติ. นิโรธํ สจฺจิกโรนฺติ. มคฺคํ ภาเวนฺติ. สพฺเพ เต
สทฺธินฺทุริยสฺส วเสน สทฺธาวิมฺุตตา, สฺมาฉินฺทุริยสฺส วเสน กายสฺกฺขี, ปว्वณฺนินฺทุริยสฺส วเสน
ทิฏฺฐิจิปปตฺตา.

กตฺติหากาเรหิ สจฺจปฺปฏิเวโห โหติ, กตฺติหากาเรหิ สจฺจจฺานิ ปฏฺिवิทฺถนฺติ ? จตฺตุหากาเรหิ
สจฺจปฺปฏิเวโห โหติ, จตฺตุหากาเรหิ สจฺจจฺานิ ปฏฺिवิทฺถนฺติ. ทฺกฺขสจฺจํ ปรีชณฺวาปฏฺिवธํ ปฏฺिवิทฺถนฺติ,
สฺมทฺยสจฺจํ ปหฺนปฺปฏิเวธํ ปฏฺिवิทฺถนฺติ, นิโรธสจฺจํ สจฺจิกิริยาปฏฺिवธํ ปฏฺिवิทฺถนฺติ, มคฺคสจฺจํ ภาวณา
ปฏฺिवธํ ปฏฺिवิทฺถนฺติ. อิมฺเห จตฺตุหากาเรหิ สจฺจปฺปฏิเวโห โหติ. อิมฺเห จตฺตุหากาเรหิ สจฺจจฺานิ ปฏฺिवิทฺถนฺโต
สทฺธินฺทุริยสฺส วเสน สทฺธาวิมฺุตโต, สฺมาฉินฺทุริยสฺส วเสน กายสฺกฺขี, ปว्वณฺนินฺทุริยสฺส วเสน
ทิฏฺฐิจิปปตฺโต.

กตฺติหากาเรหิ สจฺจปฺปฏิเวโห โหติ, กตฺติหากาเรหิ สจฺจจฺานิ ปฏฺिवิทฺถนฺติ ? นวหากาเรหิ
สจฺจปฺปฏิเวโห โหติ, นวหากาเรหิ สจฺจจฺานิ ปฏฺिवิทฺถนฺติ, ทฺกฺขสจฺจํ ปรีชณฺวาปฏฺिवธํ ปฏฺिवิทฺถนฺติ,
สฺมทฺยสจฺจํ ปหฺนปฺปฏิเวธํ ปฏฺिवิทฺถนฺติ. นิโรธสจฺจํ สจฺจิกิริยาปฏฺिवธํ ปฏฺिवิทฺถนฺติ, มคฺคสจฺจํ ภาวณา
ปฏฺिवธํ ปฏฺिवิทฺถนฺติ. อภินฺถวาปฏฺिवโห จ สพฺพธมฺมานํ, ปรีชณฺวาปฏฺिवโห จ สพฺพสงฺขารานํ, ปหฺนป

ปฏิเวธ ๑ สัพพาทุสสถานํ, ภาวนาปฏิเวธ ๑ จตฺตุนํ มคฺคานํ, สจฺฉิกิริยาปฏิเวธ ๑ นิโรธสฺส. อิมเหินวหากาเรหิ สจฺจปฺปฏิเวธ โหติ. อิมเหินวหากาเรหิ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนโต สทฺธินุทฺริยสฺส วเสน สทฺธาวิมุตโต, สสมาธินุทฺริยสฺส วเสน กายสทฺธี, ปญฺณินุทฺริยสฺส วเสน ทิฏฺฐิปปตฺโต.

ทุตฺติยภาณวารโ.

[๒๒๓] อนิจฺจโต มนสิโกโรโต กถํ สงฺขารธา อุปฏฺฐจฺนติ. ทุภฺชโต มนสิโกโรโต กถํ สงฺขารธา อุปฏฺฐจฺนติ. อนตฺตโต มนสิโกโรโต กถํ สงฺขารธา อุปฏฺฐจฺนติ ? อนิจฺจโต มนสิโกโรโต ขยโต สงฺขารธา อุปฏฺฐจฺนติ. ทุภฺชโต มนสิโกโรโต ภาโยโต สงฺขารธา อุปฏฺฐจฺนติ. อนตฺตโต มนสิโกโรโต สฺสญฺญโต สงฺขารธา อุปฏฺฐจฺนติ.

อนิจฺจโต มนสิโกโรโต ก็ พหุลํ จิตฺตํ โหติ. ทุภฺชโต มนสิโกโรโต ก็ พหุลํ จิตฺตํ โหติ. อนตฺตโต มนสิโกโรโต ก็ พหุลํ จิตฺตํ โหติ ? อนิจฺจโต มนสิโกโรโต อธิโมกฺขพหุลํ จิตฺตํ²¹ โหติ. ทุภฺชโต มนสิโกโรโต ปสฺสทฺธิพหุลํ จิตฺตํ^๑ โหติ. อนตฺตโต มนสิโกโรโต เวทพหุลํ จิตฺตํ โหติ.

อนิจฺจโต มนสิโกโรโต อธิโมกฺขพหุโล กตมํ วิโมกฺขํ ปฏิลภติ. ทุภฺชโต มนสิโกโรโต ปสฺสทฺธิพหุโล กตมํ วิโมกฺขํ ปฏิลภติ. อนตฺตโต มนสิโกโรโต เวทพหุโล กตมํ วิโมกฺขํ ปฏิลภติ ? อนิจฺจโต มนสิโกโรโต อธิโมกฺขพหุโล อนิมิตฺตํ วิโมกฺขํ ปฏิลภติ. ทุภฺชโต มนสิโกโรโต ปสฺสทฺธิพหุโล อปฺปณฺหิตํ วิโมกฺขํ ปฏิลภติ. อนตฺตโต มนสิโกโรโต เวทพหุโล สฺสญฺญโต วิโมกฺขํ ปฏิลภติ.

[๒๒๔] อนิจฺจโต มนสิโกโรโต อธิโมกฺขพหุสฺส กตโม วิโมกฺโข อธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย กติ วิโมกฺขา ตทฺทวยา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสฺสา โหนฺติ. เกนตฺเถน ภาวนา, โโก ภาเวติ ?

ทุภฺชโต มนสิโกโรโต ปสฺสทฺธิพหุสฺส กตโม วิโมกฺโข อธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย กติ วิโมกฺขา ตทฺทวยา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสฺสา โหนฺติ. เกนตฺเถน ภาวนา, โโก ภาเวติ ?

อนตฺตโต มนสิโกโรโต เวทพหุสฺส กตโม วิโมกฺโข อธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย กติ วิโมกฺขา ตทฺทวยา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสฺสา โหนฺติ. เกนตฺเถน ภาวนา, โโก ภาเวติ ?

อนิจฺจโต มนสิโกโรโต อธิโมกฺขพหุสฺส อนิมิตฺโต วิโมกฺโข อธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย เทว วิโมกฺขา ตทฺทวยา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, เอกรสฺสา โหนฺติ. เอกรสฺสญฺเณน ภาวนา. โย สมฺมาปฏิปนฺโน, โส ภาเวติ. นตฺถิ มิจฺฉาปฏิปนฺนสฺส วิโมกฺขภาวนา.

ทุภฺชโต มนสิโกโรโต ปสฺสทฺธิพหุสฺส อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข อธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย เทว วิโมกฺขา ตทฺทวยา โหนฺติ, สหชาตปจฺจยา โหนฺติ, อญฺญมญฺญปจฺจยา โหนฺติ, นิสฺสยปจฺจยา โหนฺติ,

²¹ ก. อยํ ปาโจ น ทิสฺสติ

สมปยุตตปัจจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ. ปฏิเวธกาเลปิ อปฺปณฺหิต วิโมกฺโข อธิปเตยฺโย โหติ, ปฏิเวธาย เทว วิโมกฺขา ตทฺhovยา โหนฺติ, สหชาตปัจจยา โหนฺติ, อญฺณมญฺญปัจจยา โหนฺติ, นิสฺสยปัจจยา โหนฺติ. สมปยุตตปัจจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ. เอกรสญฺเจน ภาวนา, ทสฺสนญฺเจน ปฏิเวโธ. เอวํ ปฏิวิชฺฌณฺโตปิ ภเวติ, ภเวเนโตปิ ปฏิวิชฺฌติ.

อนตฺตโต มนสิกโรโต เวทพฺพหุลสฺส สฺสญฺณโต วิโมกฺโข อธิปเตยฺโย โหติ, ภาวนาย เทว วิโมกฺขา ตทฺhovยา โหนฺติ. สหชาตปัจจยา โหนฺติ, อญฺณมญฺญปัจจยา โหนฺติ, นิสฺสยปัจจยา โหนฺติ, สมปยุตตปัจจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ. ปฏิเวธกาเลปิ สฺสญฺณโต วิโมกฺโข อธิปเตยฺโย โหติ, ปฏิเวธาย เทว วิโมกฺขา ตทฺhovยา โหนฺติ, สหชาตปัจจยา โหนฺติ, อญฺณมญฺญปัจจยา โหนฺติ, นิสฺสยปัจจยา โหนฺติ, สมปยุตตปัจจยา โหนฺติ, เอกรสา โหนฺติ, เอกรสญฺเจน ภาวนา. ทสฺสนญฺเจน ปฏิเวโธ. เอวํ ปฏิวิชฺฌณฺโตปิ ภเวติ, ภเวเนโตปิ ปฏิวิชฺฌติ.

[๒๒๖] อนิจฺจโต มนสิกโรโต กตฺโม วิโมกฺโข อธิมตฺโต โหติ, กตฺมวิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตฺตา สทฺธาวิมุตฺโต^{๒๓} โหติ. ทฺกฺขโต มนสิกโรโต กตฺโม วิโมกฺโข อธิมตฺโต โหติ, กตฺมวิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตฺตา กายสฺกฺขี โหติ, อนตฺตโต มนสิกโรโต กตฺโม วิโมกฺโข อธิมตฺโต โหติ, กตฺมวิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตฺตา ทิฏฺฐิปปตฺโต โหติ ?

อนิจฺจโต มนสิกโรโต อนิมิตฺโต วิโมกฺโข อธิมตฺโต โหติ, อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตฺตา สทฺธาวิมุตฺโต โหติ, ทฺกฺขโต มนสิกโรโต อปฺปณฺหิต วิโมกฺโข อธิมตฺโต โหติ, อปฺปณฺหิตวิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตฺตา กายสฺกฺขี โหติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต สฺสญฺณโต วิโมกฺโข อธิมตฺโต โหติ, สฺสญฺณต วิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตฺตา ทิฏฺฐิปปตฺโต โหติ.

สทฺทหนฺโต อธิมุตฺโตติ^{๒๔} สทฺธาวิมุตฺโต, ผุฏฺฐตฺตา สจฺฉิกโรตีติ^{๒๕} กายสฺกฺขี. ทิฏฺฐตฺตา ปตฺโตติ ทิฏฺฐิปปตฺโต, สทฺทหนฺโต อธิมุตฺโตติ สทฺธาวิมุตฺโต. ฌานผสฺสํ ปจฺมํ ผุสฺติ, ปจฺฉา นิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตีติ กายสฺกฺขี. “ทฺกฺขา สงฺขารา, สฺสฺโข นิโรโธ”ติ ฌาณํ^{๒๖} โหติ ทิฏฺฐํ วิทิตํ สจฺฉิกตํ ผุสฺสิตํ ปญฺญาชาติ ทิฏฺฐิปปตฺโต ฯเปฯ เย हि เกจฺจ เนกฺขมฺมํ ภาวิตา วา ภเวเนติ วา ภเวสฺสนติ วา ฯเปฯ สพฺเพ เต อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺส วเสน สทฺธาวิมุตฺตา, อปฺปณฺหิตวิโมกฺขสฺส วเสน กายสฺกฺขี, สฺสญฺณต วิโมกฺขสฺส วเสน ทิฏฺฐิปปตฺตา.

เย हि เกจฺจ อพฺยาปาทํ อาโลกสญฺญํ ฯเปฯ อวิกฺเขปํ ฯเปฯ เย हि เกจฺจ ทฺกฺขํ ปริชานนฺติ, สมุทฺยํ ปชฺชนฺติ, นิโรธํ สจฺฉิกโรนฺติ, มคฺคํ ภเวเนติ. สพฺเพ เต อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺส วเสน สทฺธาวิมุตฺตา, อปฺปณฺหิตวิโมกฺขสฺส วเสน กายสฺกฺขี, สฺสญฺณตวิโมกฺขสฺส วเสน ทิฏฺฐิปปตฺตา.

^{๒๓} อ.ม. สทฺธาวิมุตฺโต. เอวํปฏิวิ

^{๒๔} อ.ม. วิมุตฺโตติ

^{๒๕} อ.ม. สจฺฉิกโรตีติ

^{๒๖} อ.ม. วิญฺญาตํ

กตihakaraเหหิ สจจปปฏิเวโ ไหติ, กตihakaraเหหิ สจจจاني ปฏิวิซุมติ ? จตุหากาเหหิ สจจปปฏิเวโ ไหติ, จตุหากาเหหิ สจจจاني ปฏิวิซุมติ. ทุกขสจจจं ปริญญาปฏิเวธं ปฏิวิซุมติ. สมุทสจจจं ปหานปปฏิเวธं ปฏิวิซุมติ. นิเวธสจจจं สจจจิกิริยาปฏิเวธं ปฏิวิซุมติ. มคคสจจจं ภาวนาปฏิเวธं ปฏิวิซุมติ. อิเมหิ จตุหากาเหหิ สจจปปฏิเวโ ไหติ. อิเมหิ จตุหากาเหหิ สจจจاني ปฏิวิซุมนโต อนิมิตตวิโมกขสส วเสน สทฐาธิมุตโต, อปป์ณิหิตวิโมกขสส วเสน กายสग्ขี, สุล्लवตวิโมกขสส วเสน ทิฏฐิปปตโต.

กตihakaraเหหิ สจจปปฏิเวโ ไหติ, กตihakaraเหหิ สจจจاني ปฏิวิซุมติ ? นวหากาเหหิ สจจปปฏิเวโ ไหติ, นวหากาเหหิ สจจจاني ปฏิวิซุมติ. ทุกขสจจจं ปริญญาปฏิเวธं ปฏิวิซุมติ ฯเปฯ สจจจิกิริยาปฏิเวโ จ นิเวธสส. อิเมหิ นวหากาเหหิ สจจปปฏิเวโ ไหติ. อิเมหิ นวหากาเหหิ สจจจاني ปฏิวิซุมนโต อนิมิตตวิโมกขสส วเสน สทฐาธิมุตโต, อปป์ณิหิตวิโมกขสส วเสน กายสग्ขี, สุล्लवตวิโมกขสส วเสน ทิฏฐิปปตโต.

[๒๒๗] อนิจจโต มนสิกรโหนโต กตเม ฐมเม ยถาภูตं ปชานาติ²⁷ ปสฺสติ, กถं สมมาทสฺสนं ไหติ, กถं ตททวเยน สพฺเพ สงฺขาราน อนิจจโต สฺฐิติฏฺฐา โหนติ, กตถ กงฺขา ปหียติ ?

ทุกฺขโต มนสิกรโหนโต กตเม ฐมเม ยถาภูตं ปชานาติ ปสฺสติ, กถं สมมาทสฺสนं ไหติ, กถं ตททวเยน สพฺเพ สงฺขาราน ทุกฺขโต สฺฐิติฏฺฐา โหนติ, กตถ กงฺขา ปหียติ ?

อนตฺตโต มนสิกรโหนโต กตเม ฐมเม ยถาภูตं ปชานาติ ปสฺสติ, กถं สมมาทสฺสนं ไหติ, กถं ตททวเยน สพฺเพ ฐมมา อนตฺตโต สฺฐิติฏฺฐา โหนติ, กตถ กงฺขา ปหียติ. ?

อนิจจโต มนสิกรโหนโต นิमित्तं ยถาภูตं ปชานาติ ปสฺสติ, เตน วุจฺจติ สมมาทสฺสนं. เอวํ ตททวเยน สพฺเพ สงฺขาราน อนิจจโต สฺฐิติฏฺฐา โหนติ, เอตถ กงฺขา ปหียติ.

ทุกฺขโต มนสิกรโหนโต ปวตฺตं ยถาภูตं ปชานาติ ปสฺสติ, เตน วุจฺจติ สมมาทสฺสนं. เอวํ ตททวเยน สพฺเพ สงฺขาราน ทุกฺขโต สฺฐิติฏฺฐา โหนติ, เอตถ กงฺขา ปหียติ.

อนตฺตโต มนสิกรโหนโต นิमितฺตญฺจ ปวตฺตญฺจ ยถาภูตं ปชานาติ ปสฺสติ, เตน วุจฺจติ สมมาทสฺสนं. เอวํ ตททวเยน สพฺเพ ฐมมา อนตฺตโต สฺฐิติฏฺฐา โหนติ, เอตถ กงฺขา ปหียติ.

ยญฺจ ยถาภูตं ภาณํ ยญฺจ สมมาทสฺสนं ยา จ กงฺขาวิตรณา, อิเม ฐมมา นานตฺตา²⁸ เจวนานาพฺยญฺชนา จ, อุกฺทาหุ เอกตฺถา,²⁹ พฺยญฺชนเมว นานนฺติ. ยญฺจ ยถาภูตं ภาณํ ยญฺจ สมมาทสฺสนं ยา จ กงฺขาวิตรณา, อิเม ฐมมา เอกตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานํ.

อนิจจโต มนสิกรโหนโต ก็ ภายโต อุปฺภูจฺจติ. ทุกฺขโต มนสิกรโหนโต ก็ ภายโต อุปฺภูจฺจติ. อนตฺตโต มนสิกรโหนโต ก็ ภายโต อุปฺภูจฺจติ. อนิจจโต มนสิกรโหนโต นิमित्तं ภายโต อุปฺภูจฺจติ. ทุกฺขโต มนสิกรโหนโต ปวตฺตं ภายโต อุปฺภูจฺจติ. อนตฺตโต มนสิกรโหนโต นิमितฺตญฺจ ปวตฺตญฺจ ภายโต อุปฺภูจฺจติ.

²⁷ อ.ม., อี. ชานาติ. เอวมุปริปี

²⁸ สี. นานตฺตา

²⁹ สี. เอกตฺตา

ยา จ ภัยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา ยถจฺ อาทึนเว ญาณํ ยา จ นิพฺพิทา, อิม ฆมฺมา นานตฺถา เจว นานาพฺยวฺชณา จ, อุทาหุ เอกตฺถา, พฺยวฺชณเมว นานนฺติ ? ยา จ ภัยตุปฏฺฐาเน ปญฺญา ยถจฺ อาทึนเว ญาณํ ยา จ นิพฺพิทา, อิม ฆมฺมา เอกตฺถา, พฺยวฺชณเมว นานํ.

ยา จ อนตฺตานุปฺสฺสนา ยา จ สฺสวฺยตฺตานุปฺสฺสนา, อิม ฆมฺมา นานตฺถา เจว นานา พฺยวฺชณา จ, อุทาหุ เอกตฺถา, พฺยวฺชณเมว นานนฺติ ? ยา จ อนตฺตานุปฺสฺสนา ยา จ สฺสวฺยตฺตานุปฺสฺสนา, อิม ฆมฺมา เอกตฺถา, พฺยวฺชณเมว นานํ.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต ก็ ปฏิสงฺขา ญาณํ อุปฺปชฺชติ, ทุกฺขโต มนสิกโรโต ก็ ปฏิสงฺขา ญาณํ อุปฺปชฺชติ, อนตฺตโต มนสิกโรโต ก็ ปฏิสงฺขา ญาณํ อุปฺปชฺชติ ? อนิจฺจโต มนสิกโรโต นิमितฺตํ ปฏิสงฺขา ญาณํ อุปฺปชฺชติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปวตฺตํ ปฏิสงฺขา ญาณํ อุปฺปชฺชติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต นิमितฺตยฺจ ปวตฺตยฺจ ปฏิสงฺขา ญาณํ อุปฺปชฺชติ.

ยา จ มุจฺจิตฺตมฺยตา ยา จ ปฏิสงฺขานุปฺสฺสนา ยา จ สงฺขารุเปกฺขา, อิม ฆมฺมา นานตฺถา เจว นานาพฺยวฺชณา จ, อุทาหุ เอกตฺถา, พฺยวฺชณเมว นานนฺติ ? ยา จ มุจฺจิตฺตมฺยตา ยา จ ปฏิสงฺขานุปฺสฺสนา ยา จ สงฺขารุเปกฺขา, อิม ฆมฺมา เอกตฺถา, พฺยวฺชณเมว นานํ.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต กฺโต จิตฺตํ วุฏฺฐจฺติ, กตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ, ทุกฺขโต มนสิกโรโต กฺโต จิตฺตํ วุฏฺฐจฺติ, กตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ, อนตฺตโต มนสิกโรโต กฺโต จิตฺตํ วุฏฺฐจฺติ, กตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ ? อนิจฺจโต มนสิกโรโต นิमितฺตา จิตฺตํ วุฏฺฐจฺติ, อนิมิตฺเต จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต ปวตฺตา จิตฺตํ วุฏฺฐจฺติ, อปฺปวตฺเต จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต นิमितฺตา จ ปวตฺตา จ จิตฺตํ วุฏฺฐจฺติ, อนิมิตฺเต อปฺปวตฺเต นิโรเธ นิพฺพานธฺตยา จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ.

ยา จ พหิทฺธาธุจฺจานวิวฏฺฐเน ปญฺญา เย จ โคตฺตรภูฆมฺมา, อิม ฆมฺมา นานตฺถา เจว นานาพฺยวฺชณา จ, อุทาหุ เอกตฺถา พฺยวฺชณเมว นานนฺติ ? ยา จ พหิทฺธาธุจฺจานวิวฏฺฐเน ปญฺญา เย จ โคตฺตรภูฆมฺมา, อิม ฆมฺมา เอกตฺถา, พฺยวฺชณเมว นานํ.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต กตฺเมน วิโมกฺเชน วิมุจฺจติ, ทุกฺขโต มนสิกโรโต กตฺเมน วิโมกฺเชน วิมุจฺจติ, อนตฺตโต มนสิกโรโต กตฺเมน วิโมกฺเชน วิมุจฺจติ ? อนิจฺจโต มนสิกโรโต อนิมิตฺตํ วิโมกฺเชน วิมุจฺจติ. ทุกฺขโต มนสิกโรโต อปฺปณฺหิตวิโมกฺเชน วิมุจฺจติ. อนตฺตโต มนสิกโรโต สฺสวฺยตวิโมกฺเชน วิมุจฺจติ.

ยา จ ทุภโตธุจฺจานวิวฏฺฐเน ปญฺญา ยถจฺ มคฺเค ญาณํ, อิม ฆมฺมา นานตฺถา เจว นานาพฺยวฺชณา จ, อุทาหุ เอกตฺถา, พฺยวฺชณเมว นานนฺติ ? ยา จ ทุภโตธุจฺจานวิวฏฺฐเน ปญฺญา ยถจฺ มคฺเค ญาณํ, อิม ฆมฺมา เอกตฺถา, พฺยวฺชณเมว นานนฺติ.³⁰

[๒๒๘] กติหากาเรหิ ตโย วิโมกฺษา นานาขณฺ³¹ โหนฺติ, กติหากาเรหิ ตโย วิโมกฺษา เอกกฺขณฺ โหนฺติ ? จตฺตุหากาเรหิ ตโย วิโมกฺษา นานาขณฺ โหนฺติ, สตฺตหากาเรหิ ตโย วิโมกฺษา เอกกฺขณฺ โหนฺติ.

³⁰ อ.ม. นานํ

³¹ อ.ม., อ. นานาขณฺ. เอวฺมฺปริปี

ปณิธิยา นิमितตา มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข. ชรามรณํ สุกฺขตานุสฺสณาภาณํ อภินิเวสโต นิमितตา มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข; อຍံ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข.

กตโม อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข ? อนิจฺจานุสฺสณาภาณํ นิจฺจโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข. ทุกฺขานุสฺสณาภาณํ สุขโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข. อนตฺตานุสฺสณาภาณํ อตฺตโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข. นิพฺพิทานุสฺสณาภาณํ นนฺทียา ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข. วิจารณ์านุสฺสณาภาณํ ราคโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข. นิโรธานุสฺสณาภาณํ สมุทฺยโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข. ปฏินิสฺสัคคานุสฺสณาภาณํ อาทานโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข. อนิมิตฺตานุสฺสณาภาณํ นิमितฺตโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข. อปฺปณฺหิตานุสฺสณาภาณํ สພພပณີหີ มุจฺจตีติ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข. สุกฺขตานุสฺสณาภาณํ อภินิเวสโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข.

ฐูเป อนิจฺจานุสฺสณาภาณํ นิจฺจโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข ๕เป๕ ฐูเป อปฺปณฺหิตานุสฺสณาภาณํ สພພပณີหີ มุจฺจตีติ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข. ฐูเป สุกฺขตานุสฺสณาภาณํ อภินิเวสโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข. เวทนาย. สลฺยถาย. สงฺขารေสุ. วิจารณ์าย. จกฺขุสมී ๕เป๕ ชรามรณํ อนิจฺจานุสฺสณาภาณํ นิจฺจโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข ๕เป๕ ชรามรณํ อปฺปณฺหิตานุสฺสณาภาณํ สພພပณີหີ มุจฺจตีติ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข. ชรามรณํ สุกฺขตานุสฺสณาภาณํ อภินิเวสโต ปณิธิยา มุจฺจตีติ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข; อຍံ อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข. อຍံ วิโมกฺโข. (๑)

[๒๓๐] กตมံ มุขํ ? ๕๕ ตตฺถ ซาตา อนวชฺชา กุสลา โภชิปกฺขียา ๕มฺมา; อิทํ มุขํ. (๒)

กตมံ วิโมกฺขมุขํ ? ๕๕ เตสนฺเตสํ³³ ๕มฺมานํ อารมฺมณํ นิโรโธ นิพฺพานํ; อิทํ วิโมกฺขมุขํ. วิโมกฺขญฺจ มุขญฺจ วิโมกฺขมุขํ; อิทํ วิโมกฺขมุขํ. (๓)

กตมံ วิโมกฺขปจฺจนีกํ ? ๕๕ ตีณิ อุกฺกสมฺมุลานิ วิโมกฺขปจฺจนีกานิ, ตีณิ ทุจฺจวิตานิ วิโมกฺขปจฺจนีกานิ, สພພပီ อุกฺกสลา ๕มฺมา วิโมกฺขปจฺจนีกา; อิทํ วิโมกฺขปจฺจนีกํ. (๔)

กตมံ วิโมกฺขานุโลมํ ? ๕๕ ตีณิ กุสฺลสมฺมุลานิ วิโมกฺขานุโลมานิ, ตีณิ สุกฺกวิตานิ วิโมกฺขานุโลมานิ, สພພပီ กุสลา ๕มฺมา วิโมกฺขานุโลมา; อิทํ วิโมกฺขานุโลมํ. (๕)

กตโม วิโมกฺขวิจฺฉฺฉิ ? ๕๕ สลฺยถาวิจฺฉฺฉิ ๕๕ เจโตวิจฺฉฺฉิ ๕๕ จิตฺตวิจฺฉฺฉิ ๕๕ ๕ภาณวิจฺฉฺฉิ ๕๕ วิโมกฺขวิจฺฉฺฉิ ๕๕ สจฺจวิจฺฉฺฉิ. สลฺยถานนฺโต วิจฺฉฺฉิตฺติ สลฺยถาวิจฺฉฺฉิ, เจตยนฺโต วิจฺฉฺฉิตฺติ ๕๕ เจโตวิจฺฉฺฉิ, ๕๕ ๕วิชาณนฺโต ๕๕ วิจฺฉฺฉิตฺติ ๕๕ จิตฺตวิจฺฉฺฉิ, ๕๕ ๕ภาณํ ๕๕ กโรณฺโต ๕๕ วิจฺฉฺฉิตฺติ ๕๕ ๕ภาณวิจฺฉฺฉิ, ๕๕ ๕โอสสชฺชนฺโต ๕๕ วิจฺฉฺฉิตฺติ ๕๕ วิโมกฺขวิจฺฉฺฉิ. ตถฺถ๕๕³⁴ ๕๕ วิจฺฉฺฉิตฺติ ๕๕ สจฺจวิจฺฉฺฉิ. ๕๕ ๕ยตฺถ ๕๕ สลฺยถาวิจฺฉฺฉิ, ๕๕ ๕ตตฺถ ๕๕ เจโตวิจฺฉฺฉิ. ๕๕ ๕ยตฺถ ๕๕ เจโตวิจฺฉฺฉิ, ๕๕ ๕ตตฺถ ๕๕ สลฺยถาวิจฺฉฺฉิ. ๕๕ ๕ยตฺถ ๕๕ สลฺยถาวิจฺฉฺฉิ ๕๕ เจโตวิจฺฉฺฉิ ๕๕ ๕ตตฺถ ๕๕ จิตฺตวิจฺฉฺฉิ. ๕๕ ๕ยตฺถ ๕๕ จิตฺตวิจฺฉฺฉิ ๕๕ ๕ตตฺถ ๕๕ สลฺยถาวิจฺฉฺฉิ ๕๕ เจโตวิจฺฉฺฉิ. ๕๕ ๕ยตฺถ ๕๕ สลฺยถาวิจฺฉฺฉิ ๕๕ เจโตวิจฺฉฺฉิ ๕๕ จิตฺตวิจฺฉฺฉิ, ๕๕ ๕ตตฺถ ๕๕ ๕ภาณวิจฺฉฺฉิ. ๕๕ ๕ยตฺถ ๕๕ ๕ภาณวิจฺฉฺฉิ, ๕๕ ๕ตตฺถ ๕๕ สลฺยถาวิจฺฉฺฉิ ๕๕ เจโตวิจฺฉฺฉิ ๕๕ จิตฺตวิจฺฉฺฉิ. ๕๕ ๕ยตฺถ ๕๕ สลฺยถาวิจฺฉฺฉิ ๕๕ เจโตวิจฺฉฺฉิ

³³ อ.ม. เตสํ

³⁴ ก. ตถฺถ๕๕

จิตตวิริยวิญญู ฌานวิริยวิญญู, ตตถ วิโมกขวิริยวิญญู. ยตถ วิโมกขวิริยวิญญู, ตตถ สลฺลภาวิริยวิญญู เจโต
วิริยวิญญู จิตตวิริยวิญญู ฌานวิริยวิญญู. ยตถ สลฺลภาวิริยวิญญู เจโตวิริยวิญญู จิตตวิริยวิญญู ฌานวิริยวิญญู
วิโมกขวิริยวิญญู, ตตถ สจฺจวิริยวิญญู. ยตถ สจฺจวิริยวิญญู, ตตถ สลฺลภาวิริยวิญญู เจโตวิริยวิญญู จิตตวิริยวิญญู
ฌานวิริยวิญญู วิโมกขวิริยวิญญู; อຍံ วิโมกขวิริยวิญญู. (๖)

กตมา วิโมกขภาวนา ? ปจฺมชฺชฌานสฺส อาเสวนา ภาวนา พหุสึกมมံ, ทฺตยชฺชฌานสฺส
อาเสวนา ภาวนา พหุสึกมมံ, ตตยชฺชฌานสฺส อาเสวนา ภาวนา พหุสึกมมံ, จตฺตชฺชฌานสฺส
อาเสวนา ภาวนา พหุสึกมมံ, อากาสานญฺจายตนสมฺมาปตฺติยา อาเสวนา ภาวนา พหุสึกมมံ,
วิญฺญาณญฺจายตนสมฺมาปตฺติยา ฯเปฯ อากิณฺจญฺจายตนสมฺมาปตฺติยา. เนวสญฺญานาสญฺญายตน
สมฺมาปตฺติยา อาเสวนา ภาวนา พหุสึกมมံ, โสตาปตฺติมคฺคสฺส อาเสวนา ภาวนา พหุสึกมมံ
สกทาคามิมคฺคสฺส อาเสวนา ภาวนา พหุสึกมมံ, อนาคามิมคฺคสฺส ฯเปฯ อรหตฺตมคฺคสฺส อาเสวนา
ภาวนา พหุสึกมมံ; อຍံ วิโมกขภาวนา. (๗)

กตมา วิโมกขปฺปฎิปปสฺสทฺธิ ? ปจฺมชฺชฌานสฺส ปฎิลาโห วา วิปาโก วา, ทฺตยชฺชฌานสฺส
ปฎิลาโห วา วิปาโก วา, ตตยชฺชฌานสฺส ฯเปฯ จตฺตชฺชฌานสฺส อากาสานญฺจายตนสมฺมาปตฺติยา.
วิญฺญาณญฺจายตนสมฺมาปตฺติยา. อากิณฺจญฺจายตนสมฺมาปตฺติยา. เนวสญฺญานาสญฺญายตน
สมฺมาปตฺติยา ปฎิลาโห วา วิปาโก วา, โสตาปตฺติมคฺคสฺส โสตาปตฺติผลံ, สกทาคามิมคฺคสฺส
สกทาคามิผลံ, อนาคามิมคฺคสฺส อนาคามิผลံ, อรหตฺตมคฺคสฺส อรหตฺตผลံ; อຍံ
วิโมกขปฺปฎิปปสฺสทฺธิ. (๘)

**วิโมกขกถา นิฏฺฐจิตา.
ตตยภาณวาโร.**

๖. คติกา

[๒๓๑] คติสมปตติยา ภาณสมปยุตเต กตินิ์ เหตุณิ์ ปจจยา อุปตติ โหติ, ขตติยมहासालानिं पुराहमणमहासालानिं कपटिमहासालानिं गामावजरानिं त्वानिं ภาणसमप्युत्ते गतिनिं हेतुनिं पजजया उप्पत्ति โหति, रुपावजरानिं त्वानिं गतिनिं हेतुनिं पजजया उप्पत्ति โหति, อरुपावजरानिं त्वानिं गतिनिं हेतुनिं पजजया उप्पत्ति โหति ?

คติสมปตติยา ภาณสมปยุตเต อฏฺจนฺนิ์ हेतुनिं ปจจया उप्पत्ति โหति. ขตติยมहासालानिं पुराहमणमहासालानिं कपटिमहासालानिं गामावजरानिं त्वानिं ภาणसमप्युत्ते อฏฺจนฺนิ์ हेतुनिं ปजจया उप्पत्ति โหति. रुपावजरानिं त्वानिं อฏฺจนฺนิ์ हेतुनिं ปजจया उप्पत्ति โหति. อरुपावजरानिं त्वानिं อฏฺจนฺนิ์ हेतुनिं ปजจया उप्पत्ति โหति.

[๒๓๒] คติสมปตติยา ภาณสมปยุตเต กตเมสํ อฏฺจนฺนิ์ हेतुनिं ปจจया उप्पत्ति โหति ? गुสลกम्मसฺส ชวนกฺขणेन เตโย हेतु गुสลา ตสฺมิ์ ขणे चाตเจตनाय सहชาตपจจया โหนฺติ, เตन วุจฺจติ गुสลมฺมูลปจจयाปิ สงฺขारा. นิกฺคตีกฺขणेन เทว हेतु อगฺสลา ตสฺมิ์ ขणे चाตเจตनाय सहชาตपจจया โหนฺติ, เตन วุจฺจติ อगฺสลมฺมูลปจจयाปิ สงฺขारा. ปฏฺิสนฺธิกฺขणेन เตโย हेतु อพฺยาगतตา ตสฺมิ์ ขणे चाตเจตनाय सहชาตपจจया โหนฺติ, เตन วุจฺจติ นามรูปปจจयाปิ วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจจयाปิ นามรูปิ.

ปฏฺิสนฺธิกฺขणेन ปญฺจกฺขนฺธา सहชาตปจจया โหนฺติ, อญฺณมญฺญปจจया โหนฺติ, นิสฺสยปจจया โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจจया โหนฺติ. ปฏฺิสนฺธิกฺขणे จตฺตาริ มหาภูตา सहชาตปจจया โหนฺติ, อญฺณมญฺญปจจया โหนฺติ, นิสฺสยปจจया โหนฺติ. ปฏฺิสนฺธิกฺขणे เตโย สีวิตสงฺขारा सहชาตปจจया โหนฺติ, อญฺณมญฺญปจจया โหนฺติ, นิสฺสยปจจया โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจจया โหนฺติ. ปฏฺิสนฺธิกฺขणे นามญฺจ รูปญฺจ सहชาตปจจया โหนฺติ, อญฺณมญฺญปจจया โหนฺติ, นิสฺสยปจจया โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจจया โหนฺติ. ปฏฺิสนฺธิกฺขणे อิมे จุทฺทส ฌมฺมา सहชาตปจจया โหนฺติ, อญฺณมญฺญปจจया โหนฺติ, นิสฺสยปจจया โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจจया โหนฺติ. ปฏฺิสนฺธิกฺขणे จตฺตาริ ขนฺธา อรูปิโน सहชาตปจจया โหนฺติ, อญฺณมญฺญปจจया โหนฺติ, นิสฺสยปจจया โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจจया โหนฺติ. ปฏฺิสนฺธิกฺขणे ปญฺจินฺทริยานิ सहชาตปจจया โหนฺติ, อญฺณมญฺญปจจया โหนฺติ, นิสฺสยปจจया โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจจया โหนฺติ. ปฏฺิสนฺธิกฺขणे เตโย हेतु सहชาตปจจया โหนฺติ, อญฺณมญฺญปจจया โหนฺติ, นิสฺสยปจจया โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจจया โหนฺติ. ปฏฺิสนฺธิกฺขणे นามญฺจ วิญฺญาณญฺจ सहชาตปจจया โหนฺติ, อญฺณมญฺญปจจया โหนฺติ, นิสฺสยปจจया โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจจया โหนฺติ. ปฏฺิสนฺธิกฺขणे อิมे จุทฺทส ฌมฺมา सहชาตปจจया โหนฺติ, อญฺณมญฺญปจจया โหนฺติ, นิสฺสยปจจया โหนฺติ, สมฺปยุตฺตปจจया โหนฺติ. ปฏฺิสนฺธิกฺขणे อิมे อฏฺจวิสฺติ ฌมฺมา सहชาตปจจया โหนฺติ, อญฺณมญฺญปจจया โหนฺติ, นิสฺสยปจจया โหนฺติ, วิปฺปยุตฺตปจจया โหนฺติ, คติสมปตติยา ภาณสมปยุตเต อิมสํ อฏฺจนฺนิ์ हेतुनिं ปจจया उप्पत्ति โหति. (๑)

ขตติยมहासालานิं पुराहमणमहासालानिं कपटिमहासालानिं गामावजरानिं त्वानिं ภาणसमप्युत्ते गतमेसं अฏ्ठजननिं हेतुनिं पजजया उप्पत्ति โหति ? गुสลकम्मसฺส चวนกฺखणेन เตโย हेतु गुसลา तसฺมิ์ खणे चातเจतनाय सहचातपजजया โหนฺति, तेन वुज्जति गुสลमूलपजजयापि संग्खारा. निक्कตีก्खणेन तेव हेतु अगฺसลา तसฺมิ์ खणे चातเจतनाय सहचातपजजया โหนฺति, तेन वुज्जति अगฺสลमूलपजजयापि

อตฺถิ ทุกฺขวิปากํ กมฺมํ อตฺถิ ทุกฺขวิปากสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อตฺถิ ทุกฺขวิปากํ กมฺมํ นตฺถิ
 ทุกฺขวิปากสฺส กมฺมสฺส วิปาโก. อตฺถิ ทุกฺขวิปากํ กมฺมํ ภวิสฺสตี ทุกฺขวิปากสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, อตฺถิ
 ทุกฺขวิปากํ กมฺมํ น ภวิสฺสตี ทุกฺขวิปากสฺส กมฺมสฺส วิปาโก.

ภวิสฺสตี ทุกฺขวิปากํ กมฺมํ ภวิสฺสตี ทุกฺขวิปากสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, ภวิสฺสตี ทุกฺขวิปากํ กมฺมํ
 น ภวิสฺสตี ทุกฺขวิปากสฺส กมฺมสฺส วิปาโกติ.

กมฺมกถา นิฎฺฐิตา.

๘. วิปลลสาสกา

[๒๓๖] ปุริปุณฺณนิทานานิ.³⁵ จตฺตาโรเม ภิกฺขเว สญฺญาวิปลลสา จิตฺตวิปลลสา
 ทิฎฺฐิจิวิปลลสา. กตฺเม จตฺตาโร ? อนิจฺเจ ภิกฺขเว “นิจฺจนฺ”ติ สญฺญาวิปลลสา จิตฺตวิปลลสา
 ทิฎฺฐิจิวิปลลสา, ทุกฺখে ภิกฺขเว “สุขนฺ”ติ สญฺญาวิปลลสา จิตฺตวิปลลสา ทิฎฺฐิจิวิปลลสา, อนตฺตนิ
 ภิกฺขเว “อตฺตา”ติ สญฺญาวิปลลสา จิตฺตวิปลลสา ทิฎฺฐิจิวิปลลสา, อสุภฺยา ภิกฺขเว “สุภฺยานฺ”ติ สญฺญา
 วิปลลสา จิตฺตวิปลลสา ทิฎฺฐิจิวิปลลสา; อิมเ ชฺเ ภิกฺขเว จตฺตาโร สญฺญาวิปลลสา จิตฺต
 วิปลลสา ทิฎฺฐิจิวิปลลสา.

จตฺตาโรเม ภิกฺขเว นสญฺญาวิปลลสา นจิตฺตวิปลลสา นทิฎฺฐิจิวิปลลสา. กตฺเม จตฺตาโร?
 อนิจฺเจ ภิกฺขเว “อนิจฺจนฺ”ติ นสญฺญาวิปลลสา นจิตฺตวิปลลสา นทิฎฺฐิจิวิปลลสา, ทุกฺখে ภิกฺขเว
 “ทุกฺখনฺ”ติ นสญฺญาวิปลลสา นจิตฺตวิปลลสา นทิฎฺฐิจิวิปลลสา, อนตฺตนิ ภิกฺขเว “อนตฺตา”ติ
 นสญฺญาวิปลลสา นจิตฺตวิปลลสา นทิฎฺฐิจิวิปลลสา, อสุภฺยา ภิกฺขเว “อสุภฺยานฺ”ติ นสญฺญาวิปลลสา
 นจิตฺตวิปลลสา นทิฎฺฐิจิวิปลลสา; อิมเ ชฺเ ภิกฺขเว จตฺตาโร นสญฺญาวิปลลสา นจิตฺตวิปลลสา
 นทิฎฺฐิจิวิปลลสาติ.³⁶

อนิจฺเจ นิจฺจสญฺญินโน

อนตฺตนิ จ อตฺตสญฺญินโน³⁷

มิจฺฉาทิฎฺฐิจิหตา สตฺตา

เต โยคฺคยฺตฺตา มารสฺส

สตฺตา คจฺจนฺตี สํสารํ

ทุกฺখে จ สุขสญฺญินโน

อสุภฺยา จ³⁸ สุภฺยสญฺญินโน.

ชิตฺตจิตฺตา วิสญฺญินโน

อโยคฺกเขมิโน ชนา³⁹

ชาติมรณคามินโน

³⁵ ฉ.ม. ปุริมนิทานํ

³⁶ อ. อิตฺตทฺโท น ทิสฺสตี.

³⁷ ฉ.ม., อ. อตฺตาตี

³⁸ ฉ.ม., อ. จสทฺโท น ทิสฺสตี.

³⁹ ส. อโยคฺกเขมสฺส คามินโน อ. อโยคฺกเขมคามินโน

ยทา จ พุทธา โลกสมึ	อุปฺปชฺชนฺติ ปภงฺกรา
เต อิมํ ฌมมํ ปกาเสณฺติ	ทฺกขฺฐปสมคามินิ
เตสํ สุตฺวาน สปปญฺญา	๕ สจิตฺตํ ปจฺจลทฺฐิ ⁴⁰ เต ⁴¹
อนิจฺจํ อนิจฺจโต ทกฺขิ ⁴²	ทฺกขมทฺทกฺขิ ⁴³ ทฺกขโต
อนตฺตนิ จ อนตฺตโต ⁴⁴	อสุภํ อสุภตทฺทสุ
สมมาทิฏฺฐิสมมาทานา	สพฺพทฺกขิ อุปฺจจฺจนฺติ ⁴⁵

อิมะ จตฺตารโ วิปฺลลาสา ทิฏฺฐิสมปฺนฺนสฺส ปุคฺคลสฺส ปหีนา อปฺปหีนาติ. เกจิ ปหีนา เกจิ อปฺปหีนา. อนิจฺเจ “นิจฺจนฺ”ติ สญฺญาวิปฺลลาโส จิตฺตวิปฺลลาโส ทิฏฺฐิวิปฺลลาโส ปหีโน. ทฺกฺเข“สฺชนฺ”ติ สญฺญา อุปฺปชฺชติ. จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ. ทิฏฺฐิวิปฺลลาโส ปหีโน. อนตฺตนิ “อตฺตา”ติ สญฺญาวิปฺลลาโส จิตฺตวิปฺลลาโส ทิฏฺฐิวิปฺลลาโส ปหีโน. อสุภะ “สุภนฺ”ติ สญฺญา อุปฺปชฺชติ. จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ. ทิฏฺฐิวิปฺลลาโส ปหีโน. ทฺวีสุ วตฺถุสฺส ฉ วิปฺลลาสา ปหีนา, ทฺวีสุ วตฺถุสฺส เทว วิปฺลลาสา ปหีนา, จตฺตารโ วิปฺลลาสา อปฺปหีนา, จตฺตารโ วิปฺลลาสา อปฺปหีนา. จตฺตารโ วิปฺลลาสา อปฺปหีนาติ.

วิปฺลลาสกถา นิฏฺฐิตา.

๙. มคฺคกถา

[๒๓๗] มคฺโคติ เกนตฺเถน มคฺโค? โสตาปตฺติมคฺคกฺขณฺ ทสฺสนญฺเฐน สมมาทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา ปหานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สหชาตานิ ฌมมานิ อุปตฺถมฺภนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, กิเลสานิ ปริยาทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, ปฏฺวิเวธาทิวิโสธนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, จิตฺตสฺส โวทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, วิเสสาธคฺคมาย มคฺโค เจว เหตุ จ, อุตฺตริ⁴⁶ ปฏฺวิเวธาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สจฺจามิสฺสมาย มคฺโค เจว เหตุ จ, นิโรธฺ ปตฺติฏฺฐาปนาย มคฺโค เจว เหตุ จ.

อภินิโรปนญฺเฐน สมมาสงฺกปฺโป มิจฺฉาสงฺกปฺปสฺส ปหานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, สหชาตานิ ฌมมานิ อุปตฺถมฺภนาย มคฺโค เจว เหตุ จ, กิเลสานิ ปริยาทานาย มคฺโค เจว เหตุ จ, ปฏฺวิเวธาทิวิโส

⁴⁰ ฉ.ม. ปจฺจลทฺฐ

⁴¹ -๕ ส. สจิตฺตา ปจฺจลทฺฐํ สพฺพเก

⁴² ส. จกฺขิ

⁴³ ฉ.ม. ทฺกขมทฺทกฺข

⁴⁴ ฉ.ม., อ. อนตฺตนิ อนตฺตาติ

⁴⁵ ส. อุปฺปชฺชนฺติ

⁴⁶ ฉ.ม., อ. อุตฺตริ. เอวมฺปริปิ

อรหตตมคคกขณ ทสฺสนญฺเจน สมมาทิฏฺฐิ ๕เปฯ อวิกฺเขปญฺเจน สมมาสมาธิ รูปปราศสฺส อรูปปราศสฺส มานสฺส อุทฺทจฺจสฺส อวิชฺชาเย มานานุสฺยสฺส ภวราคานุสฺยสฺส อวิชฺชานุสฺยสฺส ปหานาย มคฺโค เจว เหตุ ๑, สหชาตานิ ฌมมานํ อุปตฺถมฺภนาย มคฺโค เจว เหตุ ๑, กิเลสานิ ปริยาทานาย มคฺโค เจว เหตุ ๑, ปฏฺิเวธาทิวิโสธนาย มคฺโค เจว เหตุ ๑, จิตฺตสฺส อธิญฺจนาย มคฺโค เจว เหตุ ๑, จิตฺตสฺส โวทานาย มคฺโค เจว เหตุ ๑, วิเสสาธคฺมาย มคฺโค เจว เหตุ ๑, อุตฺตริ ปฏฺิเวธาย มคฺโค เจว เหตุ ๑, สจฺจภาสิมยาย มคฺโค เจว เหตุ ๑, นิโรธ ปติญฺจาปนาย มคฺโค เจว เหตุ ๑.

ทสฺสนมคฺโค สมมาทิฏฺฐิ, อภินิโรปนมคฺโค สมมาสงฺกปโป, ปริคฺคหมคฺโค สมมาวาจา, สมฺมูจฺจนามคฺโค สมมากมมฺนโต, โวทานมคฺโค สมมาอาชีโว, ปคฺคหมคฺโค สมมาวาจาโม, อุปฺปญฺจนามคฺโค สมมาสติ, อวิกฺเขปมคฺโค สมมาสมาธิ, อุปฺปญฺจนามคฺโค สติสมฺโพชฺฌงฺโค, ปวิจย มคฺโค ฌมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค, ปคฺคหมคฺโค วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค, ผรณมคฺโค ปิตฺติสมฺโพชฺฌงฺโค, อุปสม มคฺโค ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺโค, อวิกฺเขปมคฺโค สมมาธิสมฺโพชฺฌงฺโค, ปฏฺิสงฺขานมคฺโค อูปฺเปกฺขา สมฺโพชฺฌงฺโค.

อสฺสทฺธิเย อภมฺปิยมคฺโค สทฺธาพลํ, โภสฺสชฺเช อภมฺปิยมคฺโค วิริยพลํ, ปมาเท อภมฺปิยมคฺโค สติพลํ, อุทฺทจฺเจ อภมฺปิยมคฺโค สมาธิพลํ, อวิชฺชาเย อภมฺปิยมคฺโค ปญฺญาพลํ, อธิโมกฺขมคฺโค สทฺธินฺทฺริยํ, ปคฺคหมคฺโค วิริยินฺทฺริยํ, อุปฺปญฺจนามคฺโค สตินฺทฺริยํ, อวิกฺเขปมคฺโค สมาธินฺทฺริยํ, ทสฺสน มคฺโค ปญฺณินฺทฺริยํ.

อาธิปเตยฺยญฺเจน อธินฺทฺริยํ⁴⁷ มคฺโค, อภมฺปิยญฺเจน พลํ⁴⁸ มคฺโค, นิยฺยานญฺเจน โพชฺฌงฺโค⁴⁹ มคฺโค, เหตุญฺเจน มคฺคงฺคา มคฺโค, อุปฺปญฺจนามญฺเจน สติปญฺจนา มคฺโค, ปทหนญฺเจน สมฺมปฺปชานา มคฺโค, อธิชฺฌณญฺเจน อธิทฺธิปาทา มคฺโค, ตถญฺเจน สจฺจภาสิ มคฺโค, อวิกฺเขปญฺเจน สมโธ มคฺโค, อนฺนุสฺสทฺสนญฺเจน วิปฺสฺสนา มคฺโค, เอกรสฺสญฺเจน สมถวิปฺสฺสนา มคฺโค, อนตฺวิตตฺนญฺเจน อฺคฺคทฺธา มคฺโค, สํวรญฺเจน สีสฺวิสุทฺธิ มคฺโค. อวิกฺเขปญฺเจน จิตฺตวิสุทฺธิ มคฺโค, ทสฺสนญฺเจน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ มคฺโค, มุตฺตญฺเจน วิโมกฺโข มคฺโค, ปฏฺิเวธญฺเจน วิชฺชา มคฺโค, ปริจฺจาคญฺเจน วิมุตฺติ มคฺโค, สมฺมจฺเจทญฺเจน ขเย ภาณํ มคฺโค, ฌนฺโท มฺลญฺเจน มคฺโค, มนสิกาโร สมฺมูจฺจนามญฺเจน มคฺโค, ผสฺโส สโมชานญฺเจน มคฺโค, เวทนา สโมสฺสรณญฺเจน มคฺโค, สมาธิ ปมุขญฺเจน มคฺโค, สติ อาธิปเตยฺยญฺเจน มคฺโค, ปญฺญา ตทฺตตฺตรญฺเจน⁵⁰ มคฺโค, วิมุตฺติ สारญฺเจน มคฺโค, อมโตคฺคํ นิพฺพานํ ปริโยสานญฺเจน มคฺโคติ.

มคฺคกถา นิฏฺฐิตา.

⁴⁷ อ.ม. อธินฺทฺริยา

⁴⁸ อ.ม. พลา

⁴⁹ อ.ม. โพชฺฌงฺคา. เอวมฺปริปี

⁵⁰ อ.ม. ตตฺตตฺตรญฺเจน. เอวมฺปริปี

๑๐. มณฑลเปลยยกถา

[๒๓๘] มณฑลเปลยยกถา ภิภขเว พุรหุมจริยัม สตุถริ⁵¹ สมมุชชีภูเต ติวโร มณฑล⁵² สตุถริ สมมุชชี ภูเต เทสนามณฑล⁵³ ปฏิกคหมณฑล⁵⁴ พุรหุมจริยมณฑล⁵⁵.

กตโม เทสนามณฑล⁵⁶? จตุณัน อริยสจจัน อัจภขนา เทสนา ปณณปนา⁵⁷ ปฏจปนา วิวรณา วิชาณา อุตตานิคมมัม. จตุณัน สติปฏจจนาณัน ๕เปฯ จตุณัน สมมปปณณานัน. จตุณัน อธิธิปาทานัน. ปณณจันัน อินุทริยานัน. ปณณจันัน พลาณัน. สตุตุนัน โปชณณจณัน. อริยสส อฏจจคิกสส. มคคสส อัจภขนา เทสนา ปณณปนา ปฏจปนา วิวรณา วิชาณา อุตตานิคมมัม; อัย เทสนามณฑล⁵⁸.

(๑)

กตโม ปฏิกคหมณฑล⁵⁹? ภิกขุ ภิกขุณีโย อูปาสกกา อูปาสิกกาโย เทวา มนุสสา, เย วา⁶⁰ ปณณณเปปี เกจ วิญญาตาร; อัย ปฏิกคหมณฑล⁶¹. (๒)

กตโม พุรหุมจริยมณฑล⁶²? อยเมว อริโย อฏจจคิกโก มคคโค เสยยถี : สมมาทิกฏจจิ สมมา สจกปโป สมมาวาจา สมมากมมุนโต สมมาอาชีโว สมมาวาयाโม สมมาสติ สมมาสมาธิ; อัย พุรหุมจริยมณฑล⁶³. (๓)

[๒๓๙] อธิโมภขมณฑล⁶⁴ สทินุทริยัม, อสสทริยัม กสโฏ, อสสทริยัม กสฏัม อฏเทตวา สทินุทริยสส อธิโมภขมณฑล⁶⁵ ปิวตีติ มณฑลเปลยยก. ปคคหมณฑล⁶⁶ วิริยินุทริยัม, โกสชชัม กสโฏ, โกสชชัม กสฏัม อฏเทตวา วิริยินุทริยสส ปคคหมณฑล⁶⁷ ปิวตีติ มณฑลเปลยยก. อูปฏจจณมณฑล⁶⁸ สติณุทริยัม, ปมาโท กสโฏ, ปมาทัม กสฏัม อฏเทตวา สติณุทริยสส อูปฏจจณมณฑล⁶⁹ ปิวตีติ มณฑลเปลยยก. อวิกเขปมณฑล⁷⁰ สมารินุทริยัม, อูทจจจัม กสโฏ, อูทจจจัม กสฏัม อฏเทตวา สมารินุทริยสส อวิกเขปมณฑล⁷¹ ปิวตีติ มณฑลเปลยยก. ทสสนมณฑล⁷² ปณณณินุทริยัม อวิชชา กสโฏ, อวิชชัม กสฏัม อฏเทตวา ปณณณินุทริยสส ทสสนมณฑล⁷³ ปิวตีติ มณฑลเปลยยก.

อสสทริยเย อกมปิยมณฑล⁷⁴ สททาพลัม, อสสทริยัม กสโฏ, อสสทริยัม กสฏัม อฏเทตวา สททา พลสส อสสทริยเย อกมปิยมณฑล⁷⁵ ปิวตีติ มณฑลเปลยยก. โกสชเช อกมปิยมณฑล⁷⁶ วิริยพลัม, โกสชชัม กสโฏ, โกสชชัม กสฏัม อฏเทตวา วิริยพลสส โกสชเช อกมปิยมณฑล⁷⁷ ปิวตีติ มณฑลเปลยยก. ปมาเท อกมปิย มณฑล⁷⁸ สติพลัม, ปมาโท กสโฏ, ปมาทัม กสฏัม อฏเทตวา สติพลสส ปมาเท อกมปิยมณฑล⁷⁹ ปิวตีติ มณฑลเปลยยก. อูทจจเจ อกมปิยมณฑล⁸⁰ สมาริพลัม, อูทจจจัม กสโฏ, อูทจจจัม กสฏัม อฏเทตวา สมาริ พลสส อูทจจเจ อกมปิยมณฑล⁸¹ ปิวตีติ มณฑลเปลยยก. อวิชชาย อกมปิยมณฑล⁸² ปณณณพลัม, อวิชชา กสโฏ, อวิชชัม กสฏัม อฏเทตวา ปณณณพลสส อวิชชาย อกมปิยมณฑล⁸³ ปิวตีติ มณฑลเปลยยก.

⁵¹ ส. สตุตธา อ.ม. สตุตธา สมมุชชีภูเต

⁵² อ.ม. ติวตตมณฑล

⁵³ อ.ม. ปณณณปนา. เอวมุปริปี

⁵⁴ อ. เย ว

อุပ္ภูจฺจານมณฺโฑ สติสมฺโพทฺธมฺงฺโค, ปมาโท กสฺโง, ปมาทํ กสฺมํ ฌทฺเทตฺวา สติสมฺโพทฺธมฺงฺคสฺส อุပ္ภูจฺจານมณฺฑํ ปีวตีติ มณฺฑทฺเปยฺยํ. ปรិฉยฺมณฺโฑ ฌมฺมวិฉยฺสมฺโพทฺธมฺงฺคสฺส ปรិฉยฺมณฺฑํ ปีวตีติ มณฺฑทฺเปยฺยํ. ปรិฉยฺมณฺโฑ វិฉยฺสมฺโพทฺธมฺงฺโค, โกສຫຸໜີ ກສໂງ, ກສຫຸໜີ ກສມັ ຈທທເຕວາ ວິຣຍສມໂພຫຸຣຸມງຄສສ ປຄຸຫມນໂຫ ວິຣຍສມໂພຫຸຣຸມງຄສສ ປຄຸຫມນໂຫ ປິວຕິຕິ ມນໂຫເປຍຍ໌. ຜຣຣນມນໂຫ ປິຕິສມໂພຫຸຣຸມງຄສສ, ປຣິຟາໂ ກສໂງ, ປຣິຟາໂ ກສມັ ຈທທເຕວາ ປິຕິສມໂພຫຸຣຸມງຄສສ ຜຣຣນມນໂຫ ປິວຕິຕິ ມນໂຫເປຍຍ໌. ອຸປສມມນໂຫ ປສສຫຸຕິສມໂພຫຸຣຸມງຄສສ, ທຸຣຸສຸລ໌ ກສໂງ, ທຸຣຸສຸລ໌ ກສມັ ຈທທເຕວາ ປສສຫຸຕິສມໂພຫຸຣຸມງຄສສ ອຸປສມມນໂຫ ປິວຕິຕິ ມນໂຫເປຍຍ໌. ອວິກເຟປມນໂຫ ສມາຕິສມໂພຫຸຣຸມງຄສສ, ອຸທຸຈຈ໌ ກສໂງ, ອຸທຸຈຈ໌ ກສມັ ຈທທເຕວາ ສມາຕິສມໂພຫຸຣຸມງຄສສ ອວິກເຟປມນໂຫ ປິວຕິຕິ ມນໂຫເປຍຍ໌. ປຣຸຶສງຂານມນໂຫ ອຸປເກຂາສມໂພຫຸຣຸມງຄສສ, ອປປຣຸຶສງຂານ⁵⁵ ກສໂງ, ອປປຣຸຶສງຂານ⁵⁶ ກສມັ ຈທທເຕວາ ອຸປເກຂາສມໂພຫຸຣຸມງຄສສ ປຣຸຶສງຂານມນໂຫ ປິວຕິຕິ ມນໂຫເປຍຍ໌.

ທສສນມນໂຫ ສມມາທິຣຸຈິ, ມິຈຸຈາທິຣຸຈິ ກສໂງ, ມິຈຸຈາທິຣຸຈິ ກສມັ ຈທທເຕວາ ສມມາທິຣຸຈິຍາ ທສສນມນໂຫ ປິວຕິຕິ ມນໂຫເປຍຍ໌. ອກິນິໂຣປນມນໂຫ ສມມາສງກປໂປ, ມິຈຸຈາສງກປໂປ ກສໂງ, ມິຈຸຈາສງກປໂປ ກສມັ ຈທທເຕວາ ສມມາສງກປໂປສສ ອກິນິໂຣປນມນໂຫ ປິວຕິຕິ ມນໂຫເປຍຍ໌. ປຣິຄຸຫມນໂຫ ສມມາວາຈາ, ມິຈຸຈາວາຈາ ກສໂງ, ມິຈຸຈາວາຈ໌ ກສມັ ຈທທເຕວາ ສມມາວາຈາຍ ປຣິຄຸຫມນໂຫ ປິວຕິຕິ ມນໂຫເປຍຍ໌. ສມຸຣຸຈຈານມນໂຫ ສມມາກມມນໂຕ ມິຈຸຈາກມມນໂຕ ກສໂງ, ມິຈຸຈາກມມນໂຕ ກສມັ ຈທທເຕວາ ສມມາກມມນໂຕສສ ສມຸຣຸຈຈານມນໂຫ ປິວຕິຕິ ມນໂຫເປຍຍ໌. ໂວຫານມນໂຫ ສມມາອາຊີໂວ, ມິຈຸຈາອາຊີໂວ ກສໂງ, ມິຈຸຈາອາຊີໂວ ກສມັ ຈທທເຕວາ ສມມາອາຊີໂວສສ ໂວຫານມນໂຫ ປິວຕິຕິ ມນໂຫເປຍຍ໌. ປຄຸຫມນໂຫ ສມມາວາຍາໂມ, ມິຈຸຈາວາຍາໂມ ກສໂງ, ມິຈຸຈາວາຍາມ໌ ກສມັ ຈທທເຕວາ ສມມາວາຍາມສສ ປຄຸຫມນໂຫ ປິວຕິຕິ ມນໂຫເປຍຍ໌. ອຸປຸຣຸຈຈານມນໂຫ ສມມາສຕິ, ມິຈຸຈາສຕິ ກສໂງ, ມິຈຸຈາສຕິ ກສມັ ຈທທເຕວາ ສມມາສຕິຍາ ອຸປຸຣຸຈຈານມນໂຫ ປິວຕິຕິ ມນໂຫເປຍຍ໌. ອວິກເຟປມນໂຫ ສມມາສມາຕິ, ມິຈຸຈາສມາຕິ ກສໂງ, ມິຈຸຈາສມາຕິ ກສມັ ຈທທເຕວາ ສມມາສມາຕິສສ ອວິກເຟປມນໂຫ ປິວຕິຕິ ມນໂຫເປຍຍ໌.

[໒໔໐] ອຕຸຕິ ມນໂຫ, ອຕຸຕິ ເປຍຍ໌, ອຕຸຕິ ກສໂງ. ອຕິໂມກຸຫມນໂຫ ສຫຸຕິນຸທຣິຍ໌, ອສສຫຸຕິຍ໌ ກສໂງ, ໂຍ ຕຕຸຕ ອຕຸຕຣໂສ ຈມມຣໂສ ວິມຸຕຕິຣໂສ; ອິທ໌ ເປຍຍ໌. ປຄຸຫມນໂຫ ວິຣິນຸທຣິຍ໌, ກສໂງ, ໂຍ ຕຕຸຕ ອຕຸຕຣໂສ ຈມມຣໂສ ວິມຸຕຕິຣໂສ; ອິທ໌ ເປຍຍ໌. ອຸປຸຣຸຈຈານມນໂຫ ສຕິນຸທຣິຍ໌, ປມາໂຫ ກສໂງ, ໂຍ ຕຕຸຕ ອຕຸຕຣໂສ ຈມມຣໂສ ວິມຸຕຕິຣໂສ; ອິທ໌ ເປຍຍ໌. ອວິກເຟປມນໂຫ ສມາຕິນຸທຣິຍ໌, ອຸທຸຈຈ໌ ກສໂງ, ໂຍ ຕຕຸຕ ອຕຸຕຣໂສ ຈມມຣໂສ ວິມຸຕຕິຣໂສ; ອິທ໌ ເປຍຍ໌. ທສສນມນໂຫ ປປຸບຸນຸທຣິຍ໌, ອວິຊຸຈາ ກສໂງ, ໂຍ ຕຕຸຕ ອຕຸຕຣໂສ ຈມມຣໂສ ວິມຸຕຕິຣໂສ; ອິທ໌ ເປຍຍ໌.

ອສສຫຸຕິຍເ ອກມປິຍມນໂຫ ສຫຸຣາພລ໌, ອສສຫຸຕິຍ໌ ກສໂງ, ໂຍ ຕຕຸຕ ອຕຸຕຣໂສ ຈມມຣໂສ ວິມຸຕຕິຣໂສ; ອິທ໌ ເປຍຍ໌. ກສໂງເອ ອກມປິຍມນໂຫ ວິຣິຍພລ໌, ກສໂງ, ໂຍ ຕຕຸຕ ອຕຸຕຣໂສ ຈມມຣໂສ ວິມຸຕຕິຣໂສ; ອິທ໌ ເປຍຍ໌. ປມາເທ ອກມປິຍມນໂຫ ສຕິພລ໌, ປມາໂຫ ກສໂງ, ໂຍ ຕຕຸຕ ອຕຸຕຣໂສ ຈມມຣໂສ ວິມຸຕຕິຣໂສ; ອິທ໌ ເປຍຍ໌. ອຸທຸຈຈເຈ ອກມປິຍມນໂຫ ສມາຕິພລ໌, ອຸທຸຈຈ໌ ກສໂງ, ໂຍ ຕຕຸຕ ອຕຸຕຣໂສ ຈມມຣໂສ ວິມຸຕຕິຣໂສ;

⁵⁵ ອ.ມ. ອປປຣຸຶສງຂາ. ເວາມຸປຣິປິ

⁵⁶ ອ.ມ. ອປປຣຸຶສງ໌

อิทธิกัมมวิญญาน อภิธรรมมัญญา ปณฺณพาลํ, อวิชา กสฺส, โย ตตฺถ อตฺตโร สมนฺนโร วิมุตฺติโร; อิทธิกัมมวิญญานํ.

อภิปุญฺจาณมณฺโฑ สติสฺสมฺโพชฺฌนฺโค, ปมาเท กสฺส, โย ตตฺถ อตฺตโร สมนฺนโร วิมุตฺติโร; อิทธิกัมมวิญญานํ. ปวิจยมณฺโฑ สมนฺนวิจยสฺมฺโพชฺฌนฺโค, อวิชา กสฺส, โย ตตฺถ อตฺตโร สมนฺนโร วิมุตฺติโร; อิทธิกัมมวิญญานํ. ปคฺคหมณฺโฑ วิริยสฺมฺโพชฺฌนฺโค, โกสฺสชฺชํ กสฺส, โย ตตฺถ อตฺตโร สมนฺนโร; วิมุตฺติโร. อิทธิกัมมวิญญานํ. ฝรณมณฺโฑ ปิตฺติสฺมฺโพชฺฌนฺโค, ปรีฟ้าโห กสฺส, โย ตตฺถ อตฺตโร สมนฺนโร วิมุตฺติโร; อิทธิกัมมวิญญานํ. อุตฺตมมณฺโฑ ปสฺสทฺธิสฺมฺโพชฺฌนฺโค, ทฺฐจฺจุลลํ กสฺส, โย ตตฺถ อตฺตโร สมนฺนโร วิมุตฺติโร; อิทธิกัมมวิญญานํ. อวิกฺเขปมณฺโฑ สฺมาธิสฺมฺโพชฺฌนฺโค, อุกฺกจฺจํ กสฺส, โย ตตฺถ อตฺตโร สมนฺนโร วิมุตฺติโร; อิทธิกัมมวิญญานํ. ปฏฺฐิสฺสขานมณฺโฑ อุกฺกขาสฺมฺโพชฺฌนฺโค, อปฺปฏฺฐิสฺสขานํ กสฺส, โย ตตฺถ อตฺตโร สมนฺนโร วิมุตฺติโร; อิทธิกัมมวิญญานํ.

ทสฺสนมณฺโฑ สฺมมาทิฏฺฐิ, มิจฺจาทิฏฺฐิ กสฺส, โย ตตฺถ อตฺตโร สมนฺนโร วิมุตฺติโร; อิทธิกัมมวิญญานํ. อภินิโรปนมณฺโฑ สฺมมาสงฺกปโป, มิจฺจาสงฺกปโป กสฺส, โย ตตฺถ อตฺตโร สมนฺนโร วิมุตฺติโร; อิทธิกัมมวิญญานํ. ปรีคฺคหมณฺโฑ สฺมมาวาจา, มิจฺจาวาจา กสฺส, โย ตตฺถ อตฺตโร สมนฺนโร วิมุตฺติโร; อิทธิกัมมวิญญานํ. สมนฺนุจฺจาณมณฺโฑ สฺมมากมฺมนโต, มิจฺจากมฺมนโต กสฺส, โย ตตฺถ อตฺตโร สมนฺนโร วิมุตฺติโร; อิทธิกัมมวิญญานํ. โวทานมณฺโฑ สฺมาอาชีโว, มิจฺจอาชีโว กสฺส, โย ตตฺถ อตฺตโร สมนฺนโร วิมุตฺติโร; อิทธิกัมมวิญญานํ. ปคฺคหมณฺโฑ สฺมาวายาโม, มิจฺจาวายาโม กสฺส, โย ตตฺถ อตฺตโร สมนฺนโร วิมุตฺติโร; อิทธิกัมมวิญญานํ. อภิปุญฺจาณมณฺโฑ สฺมาสฺติ, มิจฺจาสฺติ กสฺส, โย ตตฺถ อตฺตโร สมนฺนโร วิมุตฺติโร; อิทธิกัมมวิญญานํ. อวิกฺเขปมณฺโฑ สฺมาสมาธิ, มิจฺจาสมาธิ กสฺส, โย ตตฺถ อตฺตโร สมนฺนโร วิมุตฺติโร; อิทธิกัมมวิญญานํ.

ทสฺสนมณฺโฑ สฺมมาทิฏฺฐิ, อภินิโรปนมณฺโฑ สฺมาสงฺกปโป. ปรีคฺคหมณฺโฑ สฺมาวาจา. สมนฺนุจฺจาณมณฺโฑ สฺมากมฺมนโต. โวทานมณฺโฑ สฺมาอาชีโว. ปคฺคหมณฺโฑ สฺมาวายาโม. อภิปุญฺจาณมณฺโฑ สฺมาสฺติ. อวิกฺเขปมณฺโฑ สฺมาสมาธิ.

อภิปุญฺจาณมณฺโฑ สติสฺสมฺโพชฺฌนฺโค, ปวิจยมณฺโฑ สมนฺนวิจยสฺมฺโพชฺฌนฺโค, ปคฺคหมณฺโฑ วิริยสฺมฺโพชฺฌนฺโค, ฝรณมณฺโฑ ปิตฺติสฺมฺโพชฺฌนฺโค, อุตฺตมมณฺโฑ ปสฺสทฺธิสฺมฺโพชฺฌนฺโค, อวิกฺเขปมณฺโฑ สฺมาธิสฺมฺโพชฺฌนฺโค, ปฏฺฐิสฺสขานมณฺโฑ อุกฺกขาสฺมฺโพชฺฌนฺโค.

อสฺสทฺธิเย อภิปุญฺจาณมณฺโฑ สทฺธาพาลํ, โกสฺสชฺเช อภิปุญฺจาณมณฺโฑ วิริยพาลํ, ปมาเท อภิปุญฺจาณมณฺโฑ สติพาลํ, อุกฺกจฺเจ อภิปุญฺจาณมณฺโฑ สฺมาธิพาลํ, อวิชา อภิปุญฺจาณมณฺโฑ ปณฺณพาลํ.

อภิมกฺขมณฺโฑ สทฺธิทฺธิริยํ, ปคฺคหมณฺโฑ วิริยทฺธิริยํ, อภิปุญฺจาณมณฺโฑ สติทฺธิริยํ, อวิกฺเขปมณฺโฑ สฺมาธิทฺธิริยํ, ทสฺสนมณฺโฑ ปณฺณทฺธิริยํ.

อาธิปเตยฺยญฺเจเน อิทฺธิริยา มณฺโฑ, อภิปุญฺจาณญฺเจเน พลา มณฺโฑ, นิยฺยานญฺเจเน โพชฺฌนฺคา มณฺโฑ, เหตุญฺเจเน มคฺโค มณฺโฑ, อภิปุญฺจาณญฺเจเน สติปุญฺจาณา มณฺโฑ, ปทหนฺญฺเจเน สมนฺนปฺปชานา มณฺโฑ, อิทฺถนญฺเจเน อิทฺธิปาทา มณฺโฑ, [57] อวิกฺเขปญฺเจเน สมนฺนโร มณฺโฑ, อนุสฺสณฺญฺเจเน วิปสฺสนา

57 อ.ม. ตถฺยญฺเจเน สจฺจา มณฺโฑ

มณฑล, เอกภพภูเขน สมถวิปัสสนา มณฑล, อนตวิตตตณภูเขน ยุกตทฐา มณฑล, สัมภภูเขน สีสวิสุทฐิ
 มณฑล, อวิกเขปภูเขน จิตตวิสุทฐิ มณฑล, ทสสนภูเขน ทิฏฐิจิวิสุทฐิ มณฑล, มุตตภูเขน วิโมกข
 มณฑล, ปฏิวธภูเขน วิชชา มณฑล, ปริจจาคภูเขน วิมุตติ มณฑล, สมุจเฉทภูเขน ขเย ฅาณ
 มณฑล, ปฏิปัสสทฐภูเขน อนุปปาเท ฅาณ มณฑล. ฅนุเท มุลภูเขน มณฑล, มนสิกาโร
 สมุจจานภูเขน มณฑล, ฅสฺสเส สโมจานภูเขน มณฑล, เวทนา สโมสรณภูเขน มณฑล, สมทธิ
 ปมุขภูเขน มณฑล, สติ อธิปเตยยภูเขน มณฑล, ปญญา ตทตตรภูเขน มณฑล, วิมุตติ สารภูเขน
 มณฑล, อมโตคคฺ นินพพานํ ปริโยสานภูเขน มณฑลติ.

มณฑลเปยยกถา นิฏฐิตา.

จตุตถภาณวาโร.

มหาวคฺโค ปจโม.

ตสฺสทฺทานํ

ฅาณทิฏฐิ⁵⁸ จ อสสาสา ฅินุทริย⁵⁹ วิโมกขปญจมา
 คตติกมมวิปลลาสา มคฺโค มณฑเฑน เต ทสาติ.
 ฅเอส นิกายวโร⁶⁰ จปิโต อสสม⁶¹ ปจโม จ ปวโร วรมคฺโคติ⁶²

⁵⁸ ฅ.ม. ฅาณทิฏฐิ

⁵⁹ ฅ. ฅินุทริยวิโมกข...

⁶⁰ ฅ.ม. นิกายวโร

⁶¹ ฅ.ม. อสสม ปจโม ปวโร, ฅ. อสสม ปจโม วโร จ วคฺโคติ

⁶² ฅ.ม., ส. วรมคฺโคติ

๕. วิโมกขกถา ว่าด้วยวิโมกข์

อุทเทศ

[๒๐๙] เหตุเกิดขึ้นเหมือนในสูตรข้างต้น⁶³

ภิกษุทั้งหลาย วิโมกข์ ๓ ประการนี้

วิโมกข์ ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. สุญญตวิโมกข์
๒. อนิมิตตวิโมกข์
๓. อัปปณิหิตวิโมกข์

ภิกษุทั้งหลาย วิโมกข์ ๓ ประการนี้แล

อีกประการหนึ่ง วิโมกข์ ๖๘ ประการ⁶⁴ คือ

๑. สุญญตวิโมกข์
๒. อนิมิตตวิโมกข์
๓. อัปปณิหิตวิโมกข์
๔. อัสสัจจตตวิโมกข์ (วิโมกข์มีการออกจากอารมณ์ภายใน)
๕. พหิททาวิโมกข์
๖. ทุกโตวิโมกข์ (วิโมกข์มีการออกจากอารมณ์ทั้งสอง)
- ๗-๑๐. วิโมกข์ ๔ จากอัสสัจจตตวิโมกข์
- ๑๑-๑๔. วิโมกข์ ๔ จากพหิททาวิโมกข์
- ๑๕-๑๘. วิโมกข์ ๔ จากทุกโตวิโมกข์
- ๑๙-๒๒. วิโมกข์ ๔ อนุโลมตามอัสสัจจตตวิโมกข์
- ๒๓-๒๖. วิโมกข์ ๔ อนุโลมตามพหิททาวิโมกข์
- ๒๗-๓๐. วิโมกข์ ๔ อนุโลมตามทุกโตวิโมกข์
- ๓๑-๓๔. วิโมกข์ ๔ ระวังจากอัสสัจจตตวิโมกข์
- ๓๕-๓๘. วิโมกข์ ๔ ระวังจากพหิททาวิโมกข์
- ๓๙-๔๒. วิโมกข์ ๔ ระวังจากทุกโตวิโมกข์
๔๓. ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะภิกษุผู้ได้รูปฌานยอมเห็นรูปทั้งหลาย
๔๔. ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะภิกษุผู้ไม่มีความหมายรู้ว่ารูปภายในเห็นรูปภายนอก
๔๕. ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะภิกษุเป็นผู้น้อมไปในอารมณ์ว่างามเท่านั้น
๔๖. อากาสาณัญญาตนสมาบัติวิโมกข์
๔๗. วิญญาณัญญาตนสมาบัติวิโมกข์
๔๘. อากิญจัญญาตนสมาบัติวิโมกข์
๔๙. เนวสัณญานาสนัญญาตนสมาบัติวิโมกข์
๕๐. สันญญาเวทียตนิโรธสมาบัติวิโมกข์

⁶³ **สูตรข้างต้น** ในที่นี้หมายถึงสูตรที่ ๑ (ข้อ ๑๘๔ หน้า ๒๙๐ ในเล่มนี้), พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ มจร. เล่ม ๓๑

⁶⁴ **วิโมกข์ ๖๘ ประการ** ถ้าหากนับตามจำนวนเป็น ๗๕ ประการ แต่ท่านให้ตัดวิโมกข์ออกไป ๗ ประการ คือวิโมกข์ข้อที่ ๑ ถึงข้อที่ ๖ และวิโมกข์ข้อที่ ๖๕ จึงเหลือเพียง ๖๘ ประการ (ตามนัย ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๐๙/๑๗๑)

๕๑. สมยวิโมกข์		๕๓. สามยวิโมกข์
๕๒. อสมยวิโมกข์		๕๔. กุปวิโมกข์
๕๔. อสามยวิโมกข์		๕๕. โลกียวิโมกข์
๕๖. อกุปวิโมกข์		๕๗. สาสวิโมกข์
๕๘. โลกุตตรวิโมกข์		๕๙. สามิสวิโมกข์
๖๐. อนาสวิโมกข์		๖๑. นiramisa นiramisa สตรวิโมกข์
๖๒. นiramisa สวิโมกข์		๖๓. อปปณิหิตวิโมกข์
๖๔. ปณิหิตวิโมกข์		๖๕. สัญญตตวิโมกข์
๖๖. ปณิหิตปปฏิบัสสทธิวิโมกข์		๖๗. เอกัตตวิโมกข์
๖๘. วิสัญญตตวิโมกข์		๖๙. สัจญญาวิโมกข์
๗๐. นานัตตวิโมกข์		๗๑. สีสิตยาวิโมกข์
๗๒. ญาณวิโมกข์		๗๓. อหุปาทาจิตตวิโมกข์
๗๔. ฌานวิโมกข์		

นิเทศ

[๒๑๐] **สุญญตวิโมกข์** เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาดังนี้ว่า “นามรูปนี้ว่างจากอตฺตาและจากสิ่งทีเื่องด้วยอตฺตา” เธอไม่ทำอภินเวส (ความยึดมั่น) ในนามรูปนั้น เพราะเหตุนั้น วิโมกข์ของภิกษุนั้นจึงเป็นวิโมกข์ที่เป็น สุญญตะ นี้ชื่อว่าสุญญตวิโมกข์

อนิมิตตวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาดังนี้ว่า “นามรูปนี้ว่างจากอตฺตาและจากสิ่งทีเื่องด้วยอตฺตา” เธอไม่ทำอนิมิต ใน นามรูปนั้น เพราะเหตุนั้น วิโมกข์ของภิกษุนั้นจึงเป็นวิโมกข์ที่ไม่มีนิมิต นี้ชื่อว่า อนิมิตตวิโมกข์

อัปปณิหิตวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาดังนี้ว่า “นามรูปนี้ว่างจากอตฺตาและจากสิ่งทีเื่องด้วยอตฺตา” เธอไม่ทำปณิหิต (ความ ตั้งมั่น) ในนามรูปนั้น เพราะเหตุนั้น วิโมกข์ของภิกษุนั้นจึงเป็นวิโมกข์ที่ไม่มีปณิหิตะ นี้ชื่อว่าอัปปณิหิตวิโมกข์

อชฌัตตวฏฐานวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ ฌาน ๔ นี้ชื่อว่าอชฌัตตวฏฐานวิโมกข์

พหิทธาฏฐานวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ อรูปสมาบัติ ๔ นี้ชื่อว่าพหิทธาฏฐานวิโมกข์

ทุกโตวฏฐานวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ อริยมรรค ๔ นี้ชื่อว่าทุกโตวฏฐานวิโมกข์

วิโมกข์ ๔ จากอชฌัตตวฏฐานวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ ปฐมฌานออกจากนิรวรณ ทุติยฌานออกจากวิตก วิจาร์ ตติยฌานออกจากปีติ จตุตถฌานออกจากสุขและทุกข์ นี้ชื่อว่าวิโมกข์ ๔ จากอชฌัตตวฏฐานวิโมกข์ (๔)

วิโมกข์ ๔ จากพหิทธาฏฐานวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ อากาสาณัญญาตนสมาบัติออกจากรูปสังขยา ปฏิฆสังขยา วิญญาณัญญาตนสมาบัติออกจากอากาสาณัญญาตนสังขยา

อาภิญญาญายตนสมาบัติออกจากวิญญาณ์ญายตนสัญญา
เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติออกจากอาภิญญาญายตนสัญญา
นี้ชื่อว่าวิโมกข์ ๔ จากพหิทธานุกรฐานวิโมกข์ (๔-๘)

วิโมกข์ ๔ จากทุกโตวฐานวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ โสดาปัตติมรรคออกจากสังกกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสี่ลัพพตปราคาส จากทิวฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย
ออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามสังกกายทิฐิเป็นต้นนั้น จากขันธทั้งหลาย และออกจากสรรพนิमितภายนอก

สกทาคามีมรรคออกจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ ส่วนหยาบ ๆ จากกามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย
ส่วนหยาบ ๆ ออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามกามราค-สังโยชน์เป็นต้นนั้น จากขันธทั้งหลาย และออกจาก
สรรพนิमितภายนอก

อนาคามีมรรคออกจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ ส่วนละเอียด ๆ จากกามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย
ส่วนละเอียด ๆ ออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามกามราค-สังโยชน์เป็นต้นนั้น จากขันธทั้งหลาย และออกจาก
สรรพนิमितภายนอก

อรหัตตมรรคออกจากรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย (และ)อวิชชา
นุสัยออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามรูปราคะเป็นต้นนั้น จากขันธทั้งหลาย และออกจากสรรพนิमितภายนอก นี้
ชื่อว่าวิโมกข์ ๔ จากทุกโตวฐานวิโมกข์ (๔-๑๒)

[๒๑๑] **วิโมกข์ ๔ อนุโลมตามอสังฆัตตฐานวิโมกข์ เป็นอย่างไร**

คือ วิตก วิจาร ปิตติ สุข และเอกัคคตาคจิต(จิตที่มีอารมณ์เดียว) เพื่อประโยชน์แก่การได้ปฐมฌาน ฯลฯ
เพื่อประโยชน์แก่การได้ทุติยฌาน ฯลฯ เพื่อประโยชน์แก่การ ได้ตติยฌาน วิตก วิจาร ปิตติ สุข และเอกัคคตาคจิต
เพื่อประโยชน์แก่การได้จตุตถฌาน นี้ชื่อว่าวิโมกข์ ๔ อนุโลมตามอสังฆัตตฐานวิโมกข์ (๔-๑๖)

วิโมกข์ ๔ อนุโลมตามพหิทธานุกรฐานวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ วิตก วิจาร ปิตติ สุข และเอกัคคตาคจิต เพื่อประโยชน์แก่การได้อากาธานัญญายตนสมาบัติ ฯลฯ เพื่อ
ประโยชน์แก่การได้วิญญาณ์ญายตนสมาบัติ ฯลฯ เพื่อประโยชน์แก่การได้อาภิญญาญายตนสมาบัติ วิตก
วิจาร ปิตติ สุข และเอกัคคตาคจิต เพื่อประโยชน์แก่การได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ นี้ชื่อว่าวิโมกข์ ๔ อนุ
โลมตามพหิทธานุกรฐานวิโมกข์ (๔-๒๐)

วิโมกข์ ๔ อนุโลมตามทุกโตวฐานวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา เพื่อประโยชน์แก่การได้โสดาปัตติมรรค ฯลฯ เพื่อ
ประโยชน์แก่การได้สกทาคามีมรรค ฯลฯ เพื่อประโยชน์แก่การได้อนาคามีมรรค อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัส
สนา อนัตตานุปัสสนา เพื่อ ประโยชน์แก่การได้อรหัตตมรรค นี้ชื่อว่าวิโมกข์ ๔ อนุโลมตามทุกโตวฐานวิโมกข์
(๔-๒๔)

วิโมกข์ ๔ ระวังจากอสังฆัตตฐานวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ การได้ปฐมฌาน หรือวิบากแห่งปฐมฌาน การได้ทุติยฌาน หรือวิบากแห่งทุติยฌาน การได้ตติย
ฌาน หรือวิบากแห่งตติยฌาน การได้จตุตถฌาน หรือวิบากแห่งจตุตถฌาน นี้ชื่อว่าวิโมกข์ ๔ ระวังจาก
อสังฆัตตฐานวิโมกข์ (๔-๒๘)

วิโมกข์ ๔ ระวังจากพหิทธานุกรฐานวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ การได้อากาธานัญญายตนสมาบัติ หรือวิบากแห่งอากาธานัญญายตนสมาบัติ ฯลฯ การได้วิญญาณ์
ญายตนสมาบัติ ฯลฯ การได้อาภิญญาญายตนสมาบัติ ฯลฯ การได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ หรือวิ
บากแห่งเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ นี้ชื่อว่าวิโมกข์ ๔ ระวังจากพหิทธานุกรฐานวิโมกข์ (๔-๓๒)

วิโมกข์ ๔ ระวังจากทุกโตวฐานวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ โสดาปัตติผลแห่งโสดาปัตติมรรค สกทาคามีผลแห่งสกทาคามีมรรค อนาคามีผลแห่งอนาคามีมรรค อรหัตตผลแห่งอรหัตตมรรค นี้ชื่อว่าวิโมกข์ ๔ ระดับจากทุกโศกฐานวิโมกข์ (๔-๓๖)

[๒๑๒] ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะภิกษุผู้ได้รูปฌานยอมเห็นรูปทั้งหลาย เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้มนสิการถึงนิมิตสีเขียวในภายใน ย่อมได้นิลลัสัญญา เธอทำนิมิตนั้นให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วน้อมจิตไปในนิมิตสีเขียวภายนอก ย่อมได้นิลลัสัญญา เธอทำนิมิตนั้นให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วปฏิบัติ เจริญ ทำให้มาก เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “นิมิตสีเขียวทั้งสองทั้งภายในและภายนอกนี้เป็นรูป” เธอมีความหมายรู้ว่าเป็นรูป

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้มนสิการถึงนิมิตสีเหลือง ฯลฯ นิมิตสีแดง ฯลฯ นิมิตสีขาวในภายใน ย่อมได้โธทาสัญญา เธอทำนิมิตนั้นให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วน้อมจิตไปในนิมิตสีขาวในภายนอก ย่อมได้โธทาสัญญา เธอทำนิมิตนั้นให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วปฏิบัติ เจริญ ทำให้มาก เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “นิมิตสีขาวทั้งสองทั้งภายในและภายนอกนี้เป็นรูป” เธอมีความหมายรู้ว่าเป็นรูป ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะภิกษุผู้ได้รูปฌานยอมเห็นรูปทั้งหลายอย่างนี้ (๓๗)

ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะภิกษุผู้ไม่มีความหมายรู้ว่าเป็นรูปภายในเห็นรูปภายนอก เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ไม่มนสิการถึงนิมิตสีเขียวในภายใน จึงไม่ได้นิลลัสัญญา น้อมจิตไปในนิมิตสีเขียวภายนอก ย่อมได้นิลลัสัญญา เธอทำนิมิตนั้นให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วปฏิบัติ เจริญ ทำให้มาก เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราไม่มีความหมายรู้ว่าเป็นรูปในภายใน นิมิตสีเขียวภายนอกนี้เป็นรูป” เธอมีความหมายรู้ว่าเป็นรูป

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ไม่มนสิการถึงนิมิตสีเหลือง ฯลฯ นิมิตสีแดง ฯลฯ นิมิตสีขาวในภายใน ย่อมไม่ได้โธทาสัญญา น้อมจิตไปในนิมิตสีขาวในภายนอก ย่อมได้โธทาสัญญา เธอทำนิมิตนั้นให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วปฏิบัติ เจริญ ทำให้มาก เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “ไม่มีรูปในภายใน นิมิตสีขาวในภายนอกนี้เป็นรูป” เธอมีความหมายรู้ว่าเป็นรูป ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะภิกษุผู้ไม่มีความหมายรู้ว่าเป็นรูปภายในเห็นรูปภายนอกอย่างนี้ (๓๘)

ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะภิกษุเป็นผู้น้อมไปในอารมณ์ว่างามเท่านั้น เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ฯลฯ ทิศที่ ๒ ฯลฯ ทิศที่ ๓ ฯลฯ ทิศที่ ๔ ฯลฯ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลก ทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ เพราะเป็นผู้เจริญเมตตา สัตว์ทั้งหลายไม่เป็นที่เกลียดชัง

มีกรุณาจิต ฯลฯ เพราะเป็นผู้เจริญกรุณา สัตว์ทั้งหลายไม่เป็นที่เกลียดชัง
มีมุทิตาจิต ฯลฯ เพราะเป็นผู้เจริญมุทิตา สัตว์ทั้งหลายไม่เป็นที่เกลียดชัง
มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ฯลฯ เพราะเป็นผู้เจริญอุเบกขา สัตว์ทั้งหลาย ไม่เป็นที่เกลียดชัง
ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะภิกษุเป็นผู้น้อมไปในอารมณ์ว่างามเท่านั้นอย่างนี้ (๓๙)

[๒๑๓] อากาสนัญญาตนสมาบัติวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะล่วงรูปสัญญา เพราะดับปฏิขสัญญา เพราะไม่ มนสิการถึงนันทตสัญญาโดยประการทั้งปวง บรรลุอากาสนัญญาตนสมาบัติ ด้วย มนสิการว่า “อากาศไม่มีที่สุด” นี้ชื่อว่าอากาสนัญญาตนสมาบัติวิโมกข์ (๔๐)

วิญญาณัญญาตนสมาบัติวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะล่วงอากาสนัญญาตนสมาบัติโดยประการ ทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญญาตนสมาบัติ ด้วยมนสิการว่า “วิญญาณไม่มีที่สุด” นี้ชื่อว่าวิญญาณัญญาตนสมาบัติวิโมกข์ (๔๑)

อาภิญญัญญาตนสมาบัติวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะล่วงวิญญาณ์ญาตนสมาบัติได้โดยประการทั้งปวง บรรลุอาภิญญัญญาตนสมาบัติ ด้วยมนสิการว่า “อะไรน้อยหนึ่งย่อมไม่มี” นี้ชื่อว่า อาภิญญัญญาตนสมาบัติวิโมกข์ (๔๒)

เนวส์ัญญานาสัญญาตนสมาบัติวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะล่วงอาภิญญัญญาตนสมาบัติโดยประการ ทั้งปวง บรรลุเนวส์ัญญานาสัญญาตนสมาบัติ นี้ชื่อว่าเนวส์ัญญานาสัญญาตน-สมาบัติวิโมกข์ (๔๓)

สัจญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะล่วงเนวส์ัญญานาสัญญาตนสมาบัติโดยประการทั้งปวง บรรลุสัจญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ นี้ชื่อว่าสัจญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติวิโมกข์ (๔๔)

สมยวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ ฌาน ๔ และอรุณสมาบัติ ๔ นี้ชื่อว่าสมยวิโมกข์ (๔๕)

อสมยวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน นี้ชื่อว่าอสมยวิโมกข์ (๔๖)

สามยวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ ฌาน ๔ และอรุณสมาบัติ ๔ นี้ชื่อว่าสามยวิโมกข์ (๔๗)

อสามยวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน นี้ชื่อว่าอสามยวิโมกข์ (๔๘)

กุปปวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ ฌาน ๔ และอรุณสมาบัติ ๔ นี้ชื่อว่ากุปปวิโมกข์ (๔๙)

อกุปปวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน นี้ชื่อว่าอกุปปวิโมกข์ (๕๐)

โลกียวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ ฌาน ๔ และอรุณสมาบัติ ๔ นี้ชื่อว่าโลกียวิโมกข์ (๕๑)

โลกุตตรวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน นี้ชื่อว่าโลกุตตรวิโมกข์ (๕๒)

ศาสวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ ฌาน ๔ และอรุณสมาบัติ ๔ นี้ชื่อว่าศาสวิโมกข์ (๕๓)

อนาสวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน นี้ชื่อว่าอนาสวิโมกข์ (๕๔)

สามิสวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ วิโมกข์อันประกอบด้วยรูป นี้ชื่อว่าสามิสวิโมกข์ (๕๕)

นिरามิสวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ วิโมกข์ที่ไม่ประกอบด้วยรูป นี้ชื่อว่านिरามิสวิโมกข์ (๕๖)

นिरามิสานิรามิสตรวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน นี้ชื่อว่านिरามิสานิรามิสตรวิโมกข์ (๕๗)

ปณฺหิตวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ ฌาน ๔ และอรุณสมาบัติ ๔ นี้ชื่อว่าปณฺหิตวิโมกข์

อัปพนิตติวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน นี้ชื่อว่าอัปพนิตติวิโมกข์ (๕๘)

ปณิหิตปฏิปัสสัทธิวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ การได้ปฐมฌานหรือวิบากแห่งปฐมฌาน ฯลฯ การได้เนวสัจญานา สัจญายตนสมาบัติ หรือวิบากแห่งเนวสัจญานา สัจญายตนสมาบัติ นี้ชื่อว่าปณิหิตปฏิปัสสัทธิวิโมกข์ (๕๙)

สัจญุตตวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ ฌาน ๔ และอรุปสมาบัติ ๔ นี้ชื่อว่าสัจญุตตวิโมกข์ (๖๐)

วิสัจญุตตวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน นี้ชื่อว่าวิสัจญุตตวิโมกข์ (๖๑)

เอกัตตวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน นี้ชื่อว่าเอกัตตวิโมกข์ (๖๒)

นानัตตวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ ฌาน ๔ และอรุปสมาบัติ ๔ นี้ชื่อนานัตตวิโมกข์ (๖๓)

[๒๑๔] สัจญญาวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ สัจญญาวิโมกข์ ๑ เป็นสัจญญาวิโมกข์ ๑๐ สัจญญาวิโมกข์ ๑๐ เป็นสัจญญาวิโมกข์ ๑ ด้วยอำนาจวัตถุ⁶⁵ (และ) ด้วยปริยาย⁶⁶

พึงเป็นอย่างไร

คือ อนิจจานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) พ้นจากนิจจสัจญญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสัจญญาวิโมกข์ ทุกขานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์) พ้นจากสุขสัจญญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสัจญญาวิโมกข์ อนัตตานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นอนัตตา) พ้นจากอัตตสัจญญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสัจญญาวิโมกข์ นิพพิทานุปัสสนาญาณ (ญาณ คือการพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย) พ้นจากนันทิสัจญญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสัจญญาวิโมกข์ วิราคานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความคลายกำหนัด) พ้นจากราคสัจญญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสัจญญาวิโมกข์ นิโรธานุปัสสนาญาณ (ญาณ คือการพิจารณาเห็นความดับ) พ้นจากสมุทยสัจญญา ฯลฯ ปฏินิสัคคานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความสลละคืน) พ้นจากอาทานสัจญญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสัจญญาวิโมกข์ อนิมิตตานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่มีนิมิต) พ้นจากนิมิตตสัจญญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสัจญญาวิโมกข์ อัปพนิตตานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่มีที่ตั้ง) พ้นจากปณิหิตสัจญญา เพราะ เหตุนี้ จึงชื่อว่าสัจญญาวิโมกข์ สุญญตานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความว่าง) พ้นจากอภินิเวสสัจญญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสัจญญาวิโมกข์ สัจญญาวิโมกข์ ๑ เป็นสัจญญาวิโมกข์ ๑๐ สัจญญาวิโมกข์ ๑๐ เป็นสัจญญาวิโมกข์ ๑ ด้วยอำนาจวัตถุ (และ) ด้วยปริยาย พึงเป็นอย่างนี้

อนิจจานุปัสสนาญาณในรูป พ้นจากนิจจสัจญญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสัจญญาวิโมกข์ ฯลฯ สุญญตานุปัสสนาญาณในรูป พ้นจากอภินิเวส เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสัจญญาวิโมกข์ สัจญญาวิโมกข์ ๑ เป็นสัจญญาวิโมกข์ ๑๐ สัจญญาวิโมกข์ ๑๐ เป็นสัจญญาวิโมกข์ ๑ ด้วยอำนาจวัตถุ (และ) ด้วยปริยาย พึงเป็นอย่างนี้

⁶⁵ สัจญญาวิโมกข์ ๑ เป็นสัจญญาวิโมกข์ ๑๐ ด้วยอำนาจวัตถุ หมายถึงเป็นสัจญญาวิโมกข์ ๑๐ ด้วยอำนาจ วัตถุ ๑๐ มีนิจจ สัจญญาเป็นต้น (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๑๔/๑๘๓-๔)

⁶⁶ สัจญญาวิโมกข์ ๑๐ เป็นสัจญญาวิโมกข์ ๑ ด้วยปริยาย หมายถึงเป็นสัจญญาวิโมกข์ ๑ ด้วยการพ้นจาก สัจญญานั้น (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๑๔/๑๘๓-๔)

อนิจจานุสัสนาญาณในเวทนา พ้นจากนิจจัสัญญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสัฏฐญาวิโมกข์ ฯลฯ อนิจจานุสัสนาญาณในสัฏฐญา ฯลฯ ในสังขาร ฯลฯ ใน วิญญาณ ฯลฯ ในจักขุ ฯลฯ อนิจจานุสัสนาญาณในชราและมรณะ พ้นจาก นิจจัสัญญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสัฏฐญาวิโมกข์ ฯลฯ สุกขัตตานุสัสนาญาณในชราและมรณะ พ้นจากอกินิเวสสัฏฐญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสัฏฐญาวิโมกข์ สัฏฐญาวิโมกข์ ๑ เป็นสัฏฐญาวิโมกข์ ๑๐ สัฏฐญาวิโมกข์ ๑๐ เป็นสัฏฐญาวิโมกข์ ๑ ด้วยอำนาจวัตถุ (และ) ด้วยปริยาย พึงเป็นอย่างนี้ นี้ชื่อว่าสัฏฐญาวิโมกข์ (๖๔)

[๒๑๕] **ญาณวิโมกข์** เป็นอย่างไร

คือ ญาณวิโมกข์ ๑ เป็นญาณวิโมกข์ ๑๐ ญาณวิโมกข์ ๑๐ เป็นญาณวิโมกข์ ๑ ด้วยอำนาจวัตถุ (และ) ด้วยปริยาย พึงเป็นอย่างนี้

พึงเป็นอย่างไรร

คือ อนิจจานุสัสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความ ไม่เที่ยง) พ้นจากความไม่รู้ คือความหลงว่าเที่ยง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ ทุกขานุสัสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์) พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าสุข เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ อนัตตานุสัสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นอนัตตา) พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าอัตตา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ นิพพิทานุสัสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย) พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่านันทิ(ความยินดี) เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ วิศวคานุสัสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความคลายกำหนด) พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าราคะ(ความกำหนด) เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ นิโรธานุสัสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความดับ) พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าสมุทัย(เหตุเกิด) เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ ปฏินิสัคคานุสัสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความสลัดคืน) พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าอกินิเวส(ความยึดมั่น) เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ อนิมิตตานุสัสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่มีนิมิต) พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่านิมิต เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ญาณวิโมกข์ อัปปณิหิตานุสัสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่มีที่ตั้ง) พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าปณิธิ(ความตั้งมั่น) เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ สุกขัตตานุสัสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความว่าง) พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าอาทานะ(ความยึดถือ) เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ ญาณวิโมกข์ ๑ เป็นญาณวิโมกข์ ๑๐ ญาณวิโมกข์ ๑๐ เป็นญาณวิโมกข์ ๑ ด้วยอำนาจวัตถุ (และ) ด้วยปริยาย พึงเป็นอย่างนี้

อนิจจานุสัสนายถาภูตญาณในรูป พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าเที่ยง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ ฯลฯ สุกขัตตานุสัสนายถาภูตญาณในรูป พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าอกินิเวส เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ ญาณวิโมกข์ ๑ เป็นญาณวิโมกข์ ๑๐ ญาณวิโมกข์ ๑๐ เป็นญาณวิโมกข์ ๑ ด้วยอำนาจวัตถุ (และ) ด้วยปริยาย พึงเป็นอย่างนี้

อนิจจานุสัสนายถาภูตญาณในเวทนา ฯลฯ ในสัฏฐญา ฯลฯ ในสังขาร ฯลฯ ในวิญญาณ ฯลฯ ในจักขุ ฯลฯ อนิจจานุสัสนายถาภูตญาณในชราและมรณะ พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าเที่ยง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ ฯลฯ สุกขัตตานุสัสนายถาภูตญาณในชราและมรณะ พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าอาทานะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ ญาณวิโมกข์ ๑ เป็นญาณวิโมกข์ ๑๐ ญาณวิโมกข์ ๑๐ เป็นญาณวิโมกข์ ๑ ด้วยอำนาจวัตถุ (และ) ด้วยปริยาย พึงเป็น อย่างนี้ นี้ชื่อว่าญาณวิโมกข์ (๖๕)

[๒๑๖] **สีตีสยวิโมกข์** เป็นอย่างไร

อาโลกัสถุญญาย่อมเผา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผาน อาโลกัสถุญญาย่อมเผาถินมิทระให้ไหม้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผาน ฯลฯ อวิกเขปะยอมเผา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผาน อวิกเขปะยอมเผาอุทถัจจะให้ไหม้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผาน รัम्मววัตถานยอมเผา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผาน รัम्मววัตถานยอมเผาวิจิจจฉาให้ไหม้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผาน

ญาณยอมเผา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผาน ญาณยอมเผาอริชชาให้ไหม้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผาน ปามุชชะยอมเผา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผาน ปามุชชะยอมเผาอรติให้ไหม้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผาน ปฐมผานยอมเผา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผาน ปฐมผานยอมเผาฉินวรรณีให้ไหม้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผาน ฯลฯ อรหัตตมรรคยอมเผา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผาน อรหัตตมรรคยอมเผาภิเลสทั้งปวงให้ไหม้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผาน พระอรหันต์เมื่อเผา ย่อมหลุดพ้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผานวิโมกข์ เมื่อเผาให้ไหม้ ย่อมหลุดพ้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผานวิโมกข์ กิเลสทั้งหลาย ย่อมไหม้ไป เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ธรรม พระอรหันต์ยอมเผาภิเลสให้ไหม้ คือรู้จักกิเลสที่ถูกเผาแล้วและกิเลสที่กำลังถูกเผาให้ไหม้ไป เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าผานวิโมกข์

นี้ชื่อว่าผานวิโมกข์ ฯ (๖๗)

[๒๑๘] **อนุปาทาจิตตวิโมกข์** เป็นอย่างไร

คือ อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑ เป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑๐ อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑๐ เป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑ ด้วยอำนาจวัตถุ (และ) ด้วยปริยาย

พึงเป็นอย่างไร

คือ อนิจจานุปัสสนาญาณ พ้นจากอุปาทานว่าเที่ยง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ทุกขานุปัสสนาญาณ พ้นจากอุปาทานว่าสุข เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอนุปาทาจิตตวิโมกข์ อนัตตานุปัสสนาญาณ พ้นจากอุปาทานว่าอัตตา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอนุปาทาจิตตวิโมกข์ นิพพิทานุปัสสนาญาณ พ้นจากอุปาทานว่านั่นนี้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอนุปาทาจิตตวิโมกข์ วิราคานุปัสสนาญาณ พ้นจากอุปาทานว่าราคะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอนุปาทาจิตตวิโมกข์ นิโรธานุปัสสนาญาณ พ้นจากอุปาทานว่าสมุทัย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ปฏินิสัคคานุปัสสนาญาณ พ้นจากอุปาทานว่าอาทานะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อนุปาทาจิตตวิโมกข์ อนิมิตตานุปัสสนาญาณ พ้นจากอุปาทานว่านิमित เพราะ เหตุนี้ จึงชื่อว่าอนุปาทาจิตตวิโมกข์ อัปปณิหิตานุปัสสนาญาณ พ้นจากอุปาทาน ว่าปณิธิ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอนุปาทาจิตตวิโมกข์ สุญญตานุปัสสนาญาณ พ้นจากอุปาทานว่าอภินิเวส เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอนุปาทาจิตตวิโมกข์

อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑ เป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑๐ อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑๐ เป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑ ด้วยอำนาจวัตถุ (และ) ด้วยปริยาย พึงเป็นอย่างนี้

อนิจจานุปัสสนาญาณในรูป พ้นจากอุปาทานว่าเที่ยง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ฯลฯ สุญญตานุปัสสนาญาณในรูป พ้นจากอุปาทานว่าอภินิเวส เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอนุปาทาจิตตวิโมกข์

อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑ เป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑๐ อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑๐ เป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑ ด้วยอำนาจวัตถุ (และ) ด้วยปริยาย พึงเป็นอย่างนี้

อนิจจานุปัสสนาญาณในเวทนา ฯลฯ ในสังขาร ฯลฯ ใน วิญญาน ฯลฯ ในจักขุ ฯลฯ อนิจจานุปัสสนาญาณในชราและมรณะ พ้นจาก อุปาทานว่าเที่ยง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ฯลฯ สุญญตานุปัสสนาญาณในชราและมรณะ พ้นจากอุปาทานว่าอภินิเวส เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อนุปาทาจิตตวิโมกข์

อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑ เป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑๐ อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑๐ เป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑ ด้วยอำนาจวัตถุ (และ) ด้วยปริยาย พึงเป็นอย่างนี้

อนิจจานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทานเท่าไร ทุกขานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทานเท่าไร อนัตตานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทานเท่าไร นิพพิทานุปัตตสนาญาณ ฯลฯ วิราคานุปัตตสนาญาณ ฯลฯ นิโรธานุปัตตสนาญาณ ฯลฯ ปฏิณิสต์คคานุปัตตสนาญาณ ฯลฯ อนิมิตตานุปัตตสนาญาณ ฯลฯ อัปปณิหิตานุปัตตสนาญาณ ฯลฯ สุธมฺมตานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทานเท่าไร

คือ อนิจจานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๓ ทุกขานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๑ อนัตตานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๓ นิพพิทานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๑ วิราคานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๑ นิโรธานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๔ ปฏิณิสต์คคานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๔ อนิมิตตานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๓ อัปปณิหิตานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๑ สุธมฺมตานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๓

อนิจจานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๓ อะไรบ้าง คือ

๑. ทิฏฐุปาทาน
๒. สीलัพพตูปาทาน
๓. อัตตวาตูปาทาน

อนิจจานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๓ นี้

ทุกขานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๑ อะไร

คือ กามุปาทาน

ทุกขานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๑ นี้

อนัตตานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๓ อะไรบ้าง คือ

๑. ทิฏฐุปาทาน
๒. สीलัพพตูปาทาน
๓. อัตตวาตูปาทาน

อนัตตานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๓ นี้

นิพพิทานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๑ อะไร

คือ กามุปาทาน

นิพพิทานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๑ นี้

วิราคานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๑ อะไร

คือ กามุปาทาน

วิราคานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๑ นี้

นิโรธานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๔ อะไรบ้าง คือ

๑. กามุปาทาน
๒. ทิฏฐุปาทาน
๓. สीलัพพตูปาทาน
๔. อัตตวาตูปาทาน

นิโรธานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๔ นี้

ปฏิณิสต์คคานุปัตตสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๔ อะไรบ้าง คือ

๑. กามุปาทาน
๒. ทิฏฐุปาทาน
๓. สीलัพพตูปาทาน

๔. อุตตวาทุปาทาน

ปฏินิสส์คคานุบัสสนาญานพ้นจากอุปาทาน ๔ นี้

อนิมิตตานุบัสสนาญานพ้นจากอุปาทาน ๓ อะไรบ้าง คือ

๑. ทิฏฐุปาทาน

๒. สีสัปปตูปาทาน

๓. อุตตวาทุปาทาน

อนิมิตตานุบัสสนาญานพ้นจากอุปาทาน ๓ นี้

อัปปณิหิตานุบัสสนาญานพ้นจากอุปาทาน ๑ อะไร

คือ กามุปาทาน

อัปปณิหิตานุบัสสนาญานพ้นจากอุปาทาน ๑ นี้

สุญญตานุบัสสนาญานพ้นจากอุปาทาน ๓ อะไรบ้าง คือ

๑. ทิฏฐุปาทาน

๒. สีสัปปตูปาทาน

๓. อุตตวาทุปาทาน

สุญญตานุบัสสนาญานพ้นจากอุปาทาน ๓ นี้

ญาณ ๔ นี้ คือ

๑. อนิจจานุบัสสนาญาน

๒. อนัตตานุบัสสนาญาน

๓. อนิมิตตานุบัสสนาญาน

๔. สุญญตานุบัสสนาญาน

พ้นจากอุปาทาน ๓ คือ

๑. ทิฏฐุปาทาน

๒. สีสัปปตูปาทาน

๓. อุตตวาทุปาทาน

ญาณ ๔ นี้ คือ

๑. ทุกขานุบัสสนาญาน

๒. นิพพิทานุบัสสนาญาน

๓. วิราคานุบัสสนาญาน

๔. อัปปณิหิตานุบัสสนาญาน

พ้นจากอุปาทาน ๑

คือ กามุปาทาน

ญาณ ๒ นี้ คือ

๑. นิโรธานุบัสสนาญาน

๒. ปฏินิสส์คคานุบัสสนาญาน

พ้นจากอุปาทาน ๔ คือ

๑. กามุปาทาน

๒. ทิฏฐุปาทาน

๓. สีสัปปตูปาทาน

๔. อุตตวาทุปาทาน

นี้ชื่อว่าอนุปาทาจิตติวิโมกข์ (๖๘)

ปฐมภาณวารแห่งวิโมกข์กถา จบ

[๒๑๙] ประตูลุวิโมกข์ ๓ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อการนำออกจากโลก คือ

๑. การออกจากโลกมีได้ เพราะพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวง ทั้งโดยส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย และเพราะจิตดำเนินไปในอนิมิตตธาตุ

๒. การออกจากโลกมีได้ เพราะทำให้ใจให้อาหาญในสังขารทั้งปวง และเพราะจิตดำเนินไปในอัปถนิตธาตุ

๓. การออกจากโลกมีได้ เพราะพิจารณาเห็นธรรมทั้งปวงโดยความเป็นฝ่ายอื่น และเพราะจิตดำเนินไปในสุญญตธาตุ

ประตูลุวิโมกข์ ๓ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อการนำออกจากโลก

เมื่อบุคคลมณสิการโดยความไม่เที่ยง สังขารปรากฏอย่างไร เมื่อมณสิการโดยความเป็นทุกข์ สังขารปรากฏอย่างไร เมื่อมณสิการโดยความเป็นอนัตตา สังขารปรากฏอย่างไร

คือ เมื่อบุคคลมณสิการโดยความไม่เที่ยง สังขารปรากฏโดยความสิ้นไป เมื่อมณสิการโดยความเป็นทุกข์ สังขารปรากฏโดยความเป็นภัย เมื่อมณสิการโดยความเป็นอนัตตา สังขารปรากฏโดยสุญญต^{๖๗}

เมื่อบุคคลมณสิการโดยความไม่เที่ยง จิตมากด้วยธรรมอะไร เมื่อมณสิการโดยความเป็นทุกข์ จิตมากด้วยธรรมอะไร เมื่อมณสิการโดยความเป็นอนัตตา จิตมากด้วยธรรมอะไร

คือ เมื่อบุคคลมณสิการโดยความไม่เที่ยง จิตมากด้วยความน้อยใจเชื่อ เมื่อมณสิการโดยความเป็นทุกข์ จิตมากด้วยความสงบ เมื่อมณสิการโดยความเป็น อนัตตา จิตมากด้วยความรู้

บุคคลผู้มณสิการโดยความไม่เที่ยง มากด้วยความน้อยใจเชื่อ ย่อมได้อินทรีย์อะไร ผู้มณสิการโดยความเป็นทุกข์ มากด้วยความสงบ ย่อมได้อินทรีย์อะไร ผู้มณสิการโดยความเป็นอนัตตา มากด้วยความรู้ ย่อมได้อินทรีย์อะไร

คือ บุคคลผู้มณสิการโดยความไม่เที่ยง มากด้วยความน้อยใจเชื่อ ย่อมได้ สัทธินทรีย์ ผู้มณสิการโดยความเป็นทุกข์ มากด้วยความสงบ ย่อมได้สมาธิินทรีย์ ผู้มณสิการโดยความเป็นอนัตตา มากด้วยความรู้ ย่อมได้ปัญญินทรีย์

เมื่อบุคคลมณสิการโดยความไม่เที่ยง มากด้วยความน้อยใจเชื่อ อินทรีย์อะไร เป็นใหญ่ อินทรีย์แห่งภาวณาที่เป็นไปตามอินทรีย์นั้นมีเท่าไร เป็นสหชาติปัจจัจย เป็นอัญญมัญญปัจจัจย เป็นนิสสยปัจจัจย เป็นสัมปยุตตปัจจัจย เป็นธรรมมีรสเป็นอย่างเดียวกัน ชื่อว่าภาวณา เพราะมีความหมายว่าอย่างไร ใครย่อมเจริญ

เมื่อมณสิการโดยความเป็นทุกข์ มากด้วยความสงบ อินทรีย์อะไรเป็นใหญ่ เมื่อมณสิการโดยความเป็นอนัตตา มากด้วยความรู้ อินทรีย์อะไรเป็นใหญ่ อินทรีย์แห่งภาวณาที่เป็นไปตามอินทรีย์นั้นมีเท่าไร เป็นสหชาติปัจจัจย เป็นอัญญมัญญปัจจัจย เป็นนิสสยปัจจัจย เป็นสัมปยุตตปัจจัจย เป็นธรรมมีรส^{๖๘}เป็นอย่างเดียวกัน ชื่อว่าภาวณา เพราะมีความหมายว่าอย่างไร ใครย่อมเจริญ

^{๖๗} สุญญตะ หมายถึงเว้นจากอัตตา (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๑๙/๑๘๖)

^{๖๘} รส ในที่นี้หมายถึงวิมุตติรส (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๒๐/๑๘๘)

เมื่อบุคคลมณสิการโดยความเป็นทุกข์ มากด้วยความสงบ สมาธิทริยเป็นใหญ่ อินทริยแห่งภาวณาที่เป็นไปตามสมาธิทริยนั้นมี ๔ ประการ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตปัจจัย

ในเวลารู้แจ้งปัญญาทริยเป็นใหญ่ อินทริยแห่งการรู้แจ้งที่เป็นไปตามปัญญาทริย นั้นมี ๔ ประการ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตปัจจัย เป็นธรรมมีรสเป็นอย่างเดียวกัน ชื่อว่าภาวณา เพราะมีความหมายว่ามีรสเป็นอย่างเดียวกัน ชื่อว่าการรู้แจ้ง เพราะมีความหมายว่าเห็น ด้วยอาการอย่างนี้ แม้บุคคลผู้รู้แจ้งก็ชื่อว่ายอมเจริญ แม้ผู้เจริญก็ชื่อว่ายอมรู้แจ้ง

เมื่อบุคคลมณสิการโดยความเป็นอนัตตา มากด้วยความรู้ ปัญญาทริยเป็นใหญ่ อินทริยแห่งภาวณาที่เป็นไปตามปัญญาทริยนั้นมี ๔ ประการ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตปัจจัย

ในเวลารู้แจ้งปัญญาทริยเป็นใหญ่ อินทริยแห่งการรู้แจ้งที่เป็นไปตามปัญญาทริย นั้นมี ๔ ประการ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตปัจจัย เป็นธรรมมีรสเป็นอย่างเดียวกัน ชื่อว่าภาวณา เพราะมีความหมายว่ามีรสเป็นอย่างเดียวกัน ชื่อว่าการรู้แจ้ง เพราะมีความหมายว่าเห็น ด้วยอาการอย่างนี้ แม้บุคคลผู้รู้แจ้งก็ชื่อว่ายอมเจริญ แม้ผู้เจริญก็ชื่อว่ายอมรู้แจ้ง

[๒๒๑] เมื่อบุคคลมณสิการโดยความไม่เที่ยง อินทริยอะไรมีประมาณยิ่ง เพราะอินทริยอะไรมีประมาณยิ่งบุคคลจึงเป็นสัทธาธิมุต เมื่อมณสิการโดยความเป็นทุกข์ อินทริยอะไรมีประมาณยิ่ง เพราะอินทริยอะไรมีประมาณยิ่งบุคคลจึงเป็นกายสักขี เมื่อมณสิการโดยความเป็นอนัตตา อินทริยอะไรมีประมาณยิ่ง เพราะอินทริยอะไรมีประมาณยิ่งบุคคลจึงเป็นทิวฐิปัตตะ

คือ เมื่อบุคคลมณสิการโดยความไม่เที่ยง สัทธาทริยมีประมาณยิ่ง เพราะสัทธาทริยมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นสัทธาธิมุต เมื่อมณสิการโดยความเป็นทุกข์ สมาธิทริยมีประมาณยิ่ง เพราะสมาธิทริยมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นกายสักขี เมื่อมณสิการโดยความเป็นอนัตตา ปัญญาทริยมีประมาณยิ่ง เพราะปัญญาทริยมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นทิวฐิปัตตะ บุคคลผู้น้อมใจเชื่อ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สัทธาธิมุต บุคคลชื่อว่าทำให้แจ้ง เพราะเป็นผู้ถูกต้องธรรม เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่ากายสักขี บุคคลชื่อว่าบรรลุแล้ว เพราะเป็นผู้เห็นธรรม เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ทิวฐิปัตตะ บุคคลผู้น้อมใจเชื่อ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสัทธาธิมุต บุคคลถูกต้อง ฌานก่อน ภายหลังจึงทำให้แจ้งนิพพานซึ่งเป็นความดับ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า กายสักขี ญาณว่า “สังขารเป็นทุกข์ นิโรธเป็นสุข” เป็นญาณอันบุคคลเห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าทิวฐิปัตตะ บุคคล ๓ จำพวกนี้ คือ สัทธาธิมุต⁶⁹ ๑ กายสักขี⁷⁰ ๑ ทิวฐิปัตตะ⁷¹ ๑ พึงเป็นสัทธาธิมุตก็ได้ เป็นกายสักขีก็ได้ เป็นทิวฐิปัตตะก็ได้ด้วยอำนาจวัตถุ (และ) ด้วยปริยาย

คำว่า พึงเป็น อธิบายว่า พึงเป็นอย่างไร

⁶⁹ สัทธาธิมุต หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป พันด้วยศรัทธา (อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๒๑/๙๘, อง.สตุตค.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑-๑๖๒)

⁷⁰ กายสักขี หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป เป็นผู้เห็นประจักษ์กับตัว สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกายแล้ว สามารถจะทำให้แจ้งพระนิพพาน (อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๒๑/๙๘, อง.สตุตค.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑)

⁷¹ ทิวฐิปัตตะ หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป มีสัมมาทิวฐิ เข้าใจอริยสัจถูกต้อง (อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๒๑๙/๘, อง.สตุตค.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑-๑๖๒)

คือ เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะ สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นสัทธาธิมุต เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะสัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นสัทธาธิมุต เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะสัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นสัทธาธิมุต บุคคล ๓ จำพวกนี้เป็นสัทธาธิมุตด้วยอำนาจสัทธินทรีย์อย่างนี้

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความเป็นทุกข์ สมานินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะ สมานินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นกายสักขี เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา สมานินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะสมานินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นกายสักขีเมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง สมานินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะสมานินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นกายสักขี บุคคล ๓ จำพวกนี้เป็นกายสักขีด้วยอำนาจ สมานินทรีย์อย่างนี้

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นทวิญฺฐิปัตตะ เมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง ปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นทวิญฺฐิปัตตะ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นทวิญฺฐิปัตตะ บุคคล ๓ จำพวกนี้เป็นทวิญฺฐิปัตตะด้วยอำนาจ ปัญฺญินทรีย์อย่างนี้

บุคคล ๓ จำพวกนี้ คือ สัทธาธิมุต ๑ กายสักขี ๑ ทวิญฺฐิปัตตะ ๑ พึงเป็น สัทธาธิมุตก็ได้ เป็นกายสักขีก็ได้ เป็นทวิญฺฐิปัตตะก็ได้ด้วยอำนาจวัตถุ(และ)ด้วยปริยาย อย่างนี้

บุคคล ๓ จำพวกนี้ คือ สัทธาธิมุต ๑ กายสักขี ๑ ทวิญฺฐิปัตตะ ๑ ฯลฯ พึงเป็นสัทธาธิมุตอย่างหนึ่ง เป็นกายสักขีอย่างหนึ่ง เป็นทวิญฺฐิปัตตะอย่างหนึ่ง ด้วยประการฉะนี้

ถามว่า พึงเป็นอย่างไร

ตอบว่า เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะสัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นสัทธาธิมุต เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ สมานินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะสมานินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นกายสักขี เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นทวิญฺฐิปัตตะ บุคคล ๓ จำพวกนี้ คือ สัทธาธิมุต ๑ กายสักขี ๑ ทวิญฺฐิปัตตะ ๑ พึงเป็นสัทธาธิมุตอย่างหนึ่ง เป็นกายสักขีอย่างหนึ่ง เป็นทวิญฺฐิปัตตะอย่างหนึ่ง ด้วยประการฉะนี้

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะสัทธินทรีย์ มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงได้โสดาปัตติมรรค เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่าเป็นสัทธานุสारी⁷² อินทรีย์ที่เป็นไปตามสัทธินทรีย์นั้นมี ๔ ประการ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย การเจริญอินทรีย์ ๔ ย่อมมีด้วยอำนาจสัทธินทรีย์ บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งได้โสดาปัตติมรรคด้วยอำนาจ สัทธินทรีย์ บุคคลเหล่านั้น แม้ทั้งหมดเป็นสัทธานุสारी

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะสัทธินทรีย์ มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงทำให้แจ้งโสดาปัตติผล เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่าเป็นสัทธาธิมุต อินทรีย์ที่เป็นไปตามอินทรีย์นั้นมี ๔ ประการ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย อินทรีย์ ๔ เป็นอันบุคคลเจริญแล้ว เจริญดีแล้วด้วยอำนาจสัทธินทรีย์ บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งทำให้แจ้งโสดาปัตติผลด้วยอำนาจสัทธินทรีย์ บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นสัทธาธิมุต

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะสัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงได้สกทาคามิมรรค ฯลฯ ทำให้แจ้งสกทาคามิผล ได้อนาคามิมรรค ฯลฯ ทำให้แจ้งอนาคามิผล ฯลฯ ได้อรหัตตมรรค ฯลฯ ทำให้แจ้งอรหัตตผล เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่าเป็นสัทธาธิมุต อินทรีย์ที่เป็นไปตามสัทธินทรีย์

⁷² สัทธานุสारी หมายถึงผู้แล่นไปตามศรัทธา ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นศรัทธาวิมุตติ (อง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕,อง.สตุตท.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๒)

นั้นมี ๔ ประการ ฯลฯ เป็นสัมปยุตตปัจจัย อินทรีย์ ๔ เป็นอันบุคคลเจริญแล้ว เจริญดีแล้ว ด้วยอำนาจสังขัตตินทรีย์ บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งทำให้แจ้งอรหัตตผลด้วยอำนาจสังขัตตินทรีย์ บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นสัทธาธิมุต

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความเป็นทุกข สมารินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะสมารินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงได้โสดาปัตติมรรค เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เป็นกายสักขี อินทรีย์ที่เป็นไปตามสมารินทรีย์นั้นมี ๔ ประการ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย การเจริญอินทรีย์ ๔ ย่อมมีด้วยอำนาจสมารินทรีย์ บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งได้โสดาปัตติมรรค ด้วยอำนาจสมารินทรีย์ บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นกายสักขี

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความเป็นทุกข สมารินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะสมารินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ฯลฯ ได้สกทาคามิมรรค ฯลฯ ทำให้แจ้งสกทาคามิผล ฯลฯ ได้อานาคามิมรรค ฯลฯ ทำให้แจ้งอนาคามิผล ฯลฯ ได้อรหัตตมรรค ฯลฯ ทำให้แจ้งอรหัตตผล เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เป็นกายสักขี อินทรีย์ที่เป็นไปตามสมารินทรีย์นั้นมี ๔ ประการ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย อินทรีย์ ๔ เป็นอันบุคคลเจริญแล้ว เจริญดีแล้วด้วยอำนาจสมารินทรีย์ บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งทำให้แจ้งอรหัตตผลด้วยอำนาจสมารินทรีย์ บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นกายสักขี

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงได้โสดาปัตติมรรค เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เป็นธรรมานุสารี⁷³ อินทรีย์ที่เป็นไปตามปัญฺญินทรีย์นั้นมี ๔ ประการ ฯลฯ เป็นสัมปยุตตปัจจัย การเจริญอินทรีย์ ๔ ย่อมมีได้ด้วยอำนาจปัญฺญินทรีย์ บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ได้โสดาปัตติมรรคด้วยอำนาจปัญฺญินทรีย์ บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นธรรมานุสารี

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงทำให้แจ้งโสดาปัตติผล เพราะเหตุนี้ ท่านจึง กล่าวว่า เป็นทิวฺฐิปัตตะ อินทรีย์ที่เป็นไปตามปัญฺญินทรีย์นั้นมี ๔ ประการ ฯลฯ เป็นสัมปยุตตปัจจัย อินทรีย์ ๔ เป็นอันบุคคลเจริญแล้ว เจริญดีแล้วด้วยอำนาจปัญฺญินทรีย์ บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งทำให้แจ้งโสดาปัตติผลด้วยอำนาจปัญฺญินทรีย์ บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นทิวฺฐิปัตตะ

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงได้สกทาคามิมรรค ฯลฯ ทำให้แจ้งสกทาคามิผล ฯลฯ ได้อานาคามิมรรค ฯลฯ ทำให้แจ้งอนาคามิผล ฯลฯ ได้อรหัตตมรรค ฯลฯ ทำให้แจ้งอรหัตตผล เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เป็นทิวฺฐิปัตตะ อินทรีย์ที่เป็นไปตามปัญฺญินทรีย์นั้นมี ๔ ประการ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย อินทรีย์ ๔ เป็นอันบุคคลเจริญแล้ว เจริญดีแล้วด้วยอำนาจปัญฺญินทรีย์ บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งทำให้แจ้งอรหัตตผลด้วยอำนาจปัญฺญินทรีย์ บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นทิวฺฐิปัตตะ

[๒๒๒] บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเจริญแล้ว กำลังเจริญ หรือจักเจริญซึ่งเนกขัมมะ บรรลุแล้ว กำลังบรรลุ หรือจักบรรลุ ถึงแล้ว กำลังถึง หรือจักถึง ได้แล้ว กำลังได้ หรือจักได้ รู้แจ้งแล้ว กำลังรู้แจ้ง หรือจักรู้แจ้ง ทำให้แจ้งแล้ว กำลังทำให้แจ้ง หรือจักทำให้แจ้ง ถูกต้องแล้ว กำลังถูกต้อง หรือจักถูกต้อง ถึงความชำนาญแล้ว กำลังถึงความชำนาญ หรือจักถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จแล้ว กำลังถึงความสำเร็จ หรือจักถึงความสำเร็จ ถึงความแก้ตัวกล้าแล้ว กำลังถึงความแก้ตัวกล้า หรือจักถึงความแก้ตัวกล้า บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นสัทธาธิมุต ด้วยอำนาจสังขัตตินทรีย์ เป็นกายสักขีด้วยอำนาจสมารินทรีย์ เป็นทิวฺฐิปัตตะด้วยอำนาจปัญฺญินทรีย์

⁷³ ธรรมานุสารี หมายถึงผู้แล่นไปตามธรรม ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีปัญญาแก้กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นทิวฺฐิปัตตะ (อง.ทก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕, อง.สตตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๒)

บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเจริญแล้ว กำลังเจริญ หรือจักเจริญซึ่งอพยาบาท ฯลฯ อาโลกัญญา ฯลฯ อวิกเขปะ ฯลฯ รัम्मวรัตถาน ฯลฯ ญาณ ฯลฯ ปามุชชะ ฯลฯ ปฐมฌาน ฯลฯ ทุตติยฌาน ฯลฯ ตตติยฌาน ฯลฯ จตุตถฌาน ฯลฯ อากาสาณัญญาตณสมมาบัติ ฯลฯ วิญญาณัญญาตณสมมาบัติ ฯลฯ อากิญจัญญาตณสมมาบัติ ฯลฯ เนวสัญญาตณสมมาบัติ ฯลฯ อนิจจานุปัสสนา ฯลฯ ทุกขานุปัสสนา ฯลฯ อนัตตานุุปัสสนา ฯลฯ นิพพิทานุปัสสนา ฯลฯ วิราคานุปัสสนา ฯลฯ นิโรธานุปัสสนา ฯลฯ ปฏินีสัคคานุปัสสนา ฯลฯ ขยานุปัสสนา ฯลฯ วยานุปัสสนา ฯลฯ วิปริณามานุปัสสนา ฯลฯ อนิมิตตานุุปัสสนา ฯลฯ อัปปณิหิตานุปัสสนา ฯลฯ สุกญุตานุปัสสนา ฯลฯ อธิปัญญาธัมมวิปัสสนา ฯลฯ ยถาภูตญาณทัสสนะ ฯลฯ อาทีนวานุปัสสนา ฯลฯ ปฏิสังขานุปัสสนา ฯลฯ วิวัฏฏานุปัสสนา ฯลฯ โสตาปัตติมรรค ฯลฯ สกทาคามิมรรค ฯลฯ อนาคามิมรรค บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเจริญแล้ว กำลังเจริญ หรือจักเจริญซึ่งอรหัตตมรรค

บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเจริญแล้ว กำลังเจริญ หรือจักเจริญ ซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ฯลฯ สัมมัปปธาน ๔ ฯลฯ อิทธิบาท ๔ ฯลฯ อินทรีย์ ๕ ฯลฯ พละ ๕ ฯลฯ โพชฌงค์ ๗ ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘ บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเจริญแล้ว กำลังเจริญ หรือจักเจริญ ซึ่งวิโมกข์ ๘ บรรลุแล้ว กำลังบรรลุ หรือจักบรรลุ ถึงแล้ว กำลังถึง หรือจักถึง ได้แล้ว กำลังได้ หรือจักได้ รู้แจ้งแล้ว กำลังรู้แจ้ง หรือจักรู้แจ้ง ทำให้แจ้งแล้ว กำลังทำให้แจ้ง หรือจักทำให้แจ้ง ถูกต้องแล้ว กำลังถูกต้อง หรือ จักถูกต้อง ถึงความชำนาญแล้ว กำลังถึงความชำนาญ หรือจักถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จแล้ว กำลังถึงความสำเร็จ หรือจักถึงความสำเร็จ ถึงความแก้ตัวกล้า แล้ว กำลังถึงความแก้ตัวกล้า หรือจักถึงความแก้ตัวกล้า บุคคลเหล่านั้นทั้งหมด เป็นสัทธาธิมุตด้วยอำนาจสังกัทธิ เป็นกายสิกข์ด้วยอำนาจสมาธิธรรม เป็นทิวฐิปัตตะด้วยอำนาจปัญญาธรรม

บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง บรรลุแล้ว กำลังบรรลุ หรือจักบรรลุซึ่งปฏิสัมภिता ๔ ฯลฯ บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นสัทธาธิมุตด้วยอำนาจสังกัทธิ เป็นกายสิกข์ด้วย อำนาจสมาธิธรรม เป็นทิวฐิปัตตะด้วยอำนาจปัญญาธรรม

บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้แจ้งแล้ว กำลังรู้แจ้ง หรือจักรู้แจ้งซึ่งวิชา ๓ ฯลฯ บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นสัทธาธิมุตด้วยอำนาจสังกัทธิ เป็นกายสิกข์ด้วย อำนาจสมาธิธรรม เป็นทิวฐิปัตตะด้วยอำนาจปัญญาธรรม

บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ศึกษาแล้ว กำลังศึกษา หรือจักศึกษาซึ่งศึกษา ๓ ทำให้แจ้งแล้ว กำลังทำให้แจ้ง หรือจักทำให้แจ้ง ถูกต้องแล้ว กำลังถูกต้อง หรือ จักถูกต้อง ถึงความชำนาญแล้ว กำลังถึงความชำนาญ หรือจักถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จแล้ว กำลังถึงความสำเร็จ หรือจักถึงความสำเร็จ ถึงความแก้ตัวกล้า แล้ว กำลังถึงความแก้ตัวกล้า หรือจักถึงความแก้ตัวกล้า บุคคลเหล่านั้นทั้งหมด เป็นสัทธาธิมุตด้วยอำนาจสังกัทธิ เป็นกายสิกข์ด้วยอำนาจสมาธิธรรม เป็นทิวฐิปัตตะด้วยอำนาจปัญญาธรรม

บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำให้แจ้งนิโรธ เจริญมรรค บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นสัทธาธิมุตด้วยอำนาจสังกัทธิ เป็นกายสิกข์ด้วยอำนาจสมาธิธรรม เป็นทิวฐิปัตตะด้วยอำนาจปัญญาธรรม

การรู้แจ้งสังขจะมีได้ด้วยอาการเท่าไร บุคคลรู้แจ้งสังขจะมีด้วยอาการเท่าไร

คือ การรู้แจ้งสังขจะมีได้ด้วยอาการ ๔ อย่าง บุคคลรู้แจ้งสังขจะมีด้วยอาการ ๔ อย่าง ได้แก่

๑. รู้แจ้งทุกขสังขว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการกำหนดรู้
๒. รู้แจ้งสมุทยสังขว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการละ
๓. รู้แจ้งนิโรธสังขว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการทำให้แจ้ง
๔. รู้แจ้งมคคสังขว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการเจริญ

การรู้แจ้งสังขจะมีได้ด้วยอาการ ๔ อย่างนี้ บุคคลเมื่อรู้แจ้งสังขจะมีด้วยอาการ ๔ อย่างนี้ เป็นสัทธาธิมุตด้วยอำนาจสังกัทธิ เป็นกายสิกข์ด้วยอำนาจสมาธิธรรม เป็นทิวฐิปัตตะด้วยอำนาจปัญญาธรรม

การรู้แจ้งสังขจะมีได้ด้วยอาการเท่าไร บุคคลรู้แจ้งสังขจะมีด้วยอาการเท่าไร

คือ การรู้แจ้งสังขจะมีได้ด้วยอาการ ๙ อย่าง บุคคลรู้แจ้งสังขจะมีด้วยอาการ ๙ อย่าง ได้แก่

๑. รู้แจ้งทุกขสังขว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการกำหนดรู้
๒. รู้แจ้งสมุทยสังขว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการละ
๓. รู้แจ้งนิโรธสังขว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการทำให้แจ้ง
๔. รู้แจ้งมคธสังขว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการเจริญ
๕. รู้แจ้งธรรมทั้งปวงด้วยความรู้ยิ่ง
๖. รู้แจ้งสังขารทั้งปวงด้วยการกำหนดรู้
๗. รู้แจ้งอกุศลธรรมทั้งปวงด้วยการละ
๘. รู้แจ้งมรรค ๔ ด้วยการเจริญ
๙. รู้แจ้งนิโรธด้วยการทำให้แจ้ง

การรู้แจ้งสังขจะมีได้ด้วยอาการ ๙ อย่างนี้ บุคคลเมื่อรู้แจ้งสังขจะมีด้วยอาการ ๙ อย่างนี้ เป็นสัมมาทิฐิด้วยอำนาจสังขัตติยธรรม เป็นกายสิขีด้วยอำนาจสมาธิธรรม เป็นปฏิสัมภิทาด้วยอำนาจปัญญาธรรม

ทศตยภาณวาร จบ

[๒๒๓] เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง สังขารปรากฏอย่างไร เมื่อ มนสิการโดยความเป็นทุกข สังขารปรากฏอย่างไร เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา สังขารปรากฏอย่างไร

คือ เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง สังขารปรากฏโดยความสิ้นไป เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข สังขารปรากฏโดยความเป็นภัย เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา สังขารปรากฏโดยสูญญัตตะ

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง จิตมากด้วยอะไร เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข จิตมากด้วยอะไร เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา จิตมากด้วยอะไร

คือ เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง จิตมากด้วยความน้อยใจเชื่อ เมื่อ มนสิการโดยความเป็นทุกข จิตมากด้วยความสงบ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา จิตมากด้วยความรู้

บุคคลผู้มนสิการโดยความไม่เที่ยง มากด้วยความน้อยใจเชื่อ ย่อมได้วิโมกข์อะไร ผู้มนสิการโดยความเป็นทุกข มากด้วยความสงบ ย่อมได้วิโมกข์อะไร ผู้มนสิการโดยความเป็นอนัตตา มากด้วยความรู้ ย่อมได้วิโมกข์อะไร

คือ บุคคลผู้มนสิการโดยความไม่เที่ยง มากด้วยความน้อยใจเชื่อ ย่อมได้อนิมิตตวิโมกข์ ผู้มนสิการโดยความเป็นทุกข มากด้วยความสงบ ย่อมได้อุปนิหิตวิโมกข์ ผู้มนสิการโดยความเป็นอนัตตา มากด้วยความรู้ ย่อมได้สุญญตวิโมกข์

[๒๒๔] เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง มากด้วยความน้อยใจเชื่อ วิโมกข์อะไรเป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามวิโมกข์นั้นมีเท่าไร เป็นสหชาติ-ปัจฉัย เป็นอัญญมัญญปัจฉัย เป็นนิสสยปัจฉัย เป็นสัมปยุตตปัจฉัย มีรสเป็น อย่างเดียวกัน ชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่าอย่างไร ใครเจริญ

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความเป็นทุกข มากด้วยความสงบ วิโมกข์อะไรเป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามวิโมกข์นั้นมีเท่าไร เป็นสหชาติปัจฉัย เป็นอัญญมัญญปัจฉัย เป็นนิสสยปัจฉัย เป็นสัมปยุตตปัจฉัย มีรสเป็นอย่างเดียวกัน ชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่าอย่างไร ใครเจริญ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา มากด้วยความรู้ วิโมกข์อะไรเป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามวิโมกข์นั้นมีเท่าไร เป็นสหชาติปัจฉัย เป็นอัญญมัญญปัจฉัย เป็นนิสสยปัจฉัย เป็นสัมปยุตตปัจฉัย มีรสเป็นอย่างเดียวกัน ชื่อว่า ภาวนา เพราะมีความหมายว่าอย่างไร ใครย่อมเจริญ

แห่งการรู้แจ้งที่เป็นไปตามอนิมิตตวิโมกข์นั้นมี ๒ ประการ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย มีรสเป็นอย่างเดียวกัน ชื่อว่าการรู้แจ้ง เพราะมีความหมายว่าเห็น แม้บุคคลผู้รู้แจ้งอย่างนี้ ก็ชื่อว่าเจริญ แม้ผู้เจริญก็ชื่อว่ารู้แจ้ง

เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ มากด้วยความสงบ อับปณินทวิโมกข์เป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามอับปณินทวิโมกข์นั้นมี ๒ ประการ เป็น สหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย มีรสเป็นอย่างเดียวกัน แม้ในเวลารู้แจ้ง อับปณินทวิโมกข์ก็เป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งการรู้แจ้งที่เป็นไปตามอับปณินทวิโมกข์นั้นมี ๒ ประการ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย แม้ผู้เจริญก็ชื่อว่ารู้แจ้ง

เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา มากด้วยความรู้ สุกุญตวิโมกข์เป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามสุกุญตวิโมกข์นั้นมี ๒ ประการ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย มีรสเป็นอย่างเดียวกัน แม้ในเวลารู้แจ้ง สุกุญตวิโมกข์ก็เป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งการรู้แจ้งที่เป็นไปตามสุกุญตวิโมกข์นั้นมี ๒ ประการ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย แม้ผู้เจริญก็ชื่อว่ารู้แจ้ง

[๒๒๖] เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง วิโมกข์อะไรมีประมาณยิ่ง เพราะ วิโมกข์อะไรมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นสังฆาธิมุต เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ วิโมกข์อะไรมีประมาณยิ่ง เพราะวิโมกข์อะไรมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นกายสักขี เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา วิโมกข์อะไรมีประมาณยิ่ง เพราะวิโมกข์อะไรมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นทิวฐิปัตตะ

คือ เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง อนิมิตตวิโมกข์มีประมาณยิ่ง เพราะอนิมิตตวิโมกข์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นสังฆาธิมุต เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ อับปณินทวิโมกข์มีประมาณยิ่ง เพราะอับปณินทวิโมกข์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นกายสักขี เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา สุกุญตวิโมกข์มีประมาณยิ่ง เพราะสุกุญตวิโมกข์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นทิวฐิปัตตะ

บุคคลผู้น้อมใจเชื่อ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสังฆาธิมุต บุคคลชื่อว่าทำให้แจ้ง เพราะเป็นผู้ถูกต้องธรรม เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่ากายสักขี บุคคลชื่อว่าบรรลุแล้ว เพราะเป็นผู้เห็นธรรม เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าทิวฐิปัตตะ บุคคลผู้น้อมใจเชื่อ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสังฆาธิมุต บุคคลถูกต้องฌานก่อน ภายหลังจึงทำให้แจ้งนิพพานซึ่งเป็นความดับ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่ากายสักขี ญาณว่า “สังขารเป็นทุกข์ นิโรธเป็นสุข” เป็นญาณอันบุคคลเห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้ว ด้วยปัญญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าทิวฐิปัตตะ ฯลฯ บุคคลเหล่านี้ทั้งหมดเป็นสังฆาธิมุตด้วยอำนาจอนิมิตตวิโมกข์ เป็นกายสักขีด้วยอำนาจอับปณินทวิโมกข์ เป็นทิวฐิปัตตะด้วยอำนาจสุกุญตวิโมกข์

บุคคลเหล่านี้ใดเหล่านี้ เจริญแล้ว กำลังเจริญ หรือจักเจริญซึ่งอพยาบาล ฯลฯ อาโลกัสถัญญา ฯลฯ อวิกเขปะ ฯลฯ บุคคลเหล่านี้ใดเหล่านี้ กำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำให้แจ้งนิโรธ เจริญมรรค บุคคลเหล่านี้ทั้งหมดเป็นสังฆาธิมุตด้วย อำนาจอนิมิตตวิโมกข์ เป็นกายสักขีด้วยอำนาจอับปณินทวิโมกข์ เป็นทิวฐิปัตตะ ด้วยอำนาจสุกุญตวิโมกข์

การรู้แจ้งสักจะมีได้ด้วยอาการเท่าไร บุคคลรู้แจ้งสักจะด้วยอาการเท่าไร

คือ การรู้แจ้งสักจะมีได้ด้วยอาการ ๔ อย่าง บุคคลรู้แจ้งสักจะด้วยอาการ ๔ อย่าง ได้แก่

๑. รู้แจ้งทุกขสักว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการกำหนดรู้
๒. รู้แจ้งสมุทยสักว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการละ
๓. รู้แจ้งนิโรธสักว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการทำให้แจ้ง
๔. รู้แจ้งมคคสักว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการเจริญ

การรู้แจ้งสังขจะมีได้ด้วยอาการ ๔ อย่างนี้ บุคคลเมื่อรู้แจ้งสังขจะมีด้วยอาการ ๔ อย่างนี้ เป็นสัทธาธิมุต ด้วยอำนาจอนิมิตตวิโมกข์ เป็นกายสักขีด้วยอำนาจอัปปณิหิตวิโมกข์ เป็นทวิปฏิปัตตด้วยอำนาจสุญญตวิโมกข์

การรู้แจ้งสังขจะมีได้ด้วยอาการเท่าไร บุคคลรู้แจ้งสังขจะมีด้วยอาการเท่าไร

คือ การรู้แจ้งสังขจะมีได้ด้วยอาการ ๙ อย่าง บุคคลรู้แจ้งสังขจะมีด้วยอาการ ๙ อย่าง ได้แก่

๑. รู้แจ้งทุกขสังขว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการกำหนดรู้

ฯลฯ

๙. รู้แจ้งนิโรธด้วยการทำให้แจ้ง⁷⁷

การรู้แจ้งสังขจะมีได้ด้วยอาการ ๙ อย่างนี้ บุคคลเมื่อรู้แจ้งสังขจะมีด้วยอาการ ๙ อย่างนี้ เป็นสัทธาธิมุต ด้วยอำนาจอนิมิตตวิโมกข์ เป็นกายสักขีด้วยอำนาจ อัปปณิหิตวิโมกข์ เป็นทวิปฏิปัตตด้วยอำนาจสุญญตวิโมกข์

[๒๒๗] บุคคลผู้มโนการโดยความไม่เที่ยงจะรู้เห็นธรรมเหล่าไหนตามความเป็นจริง สัมมาทัสสนะ (ความเห็นชอบ) เป็นอย่างไร สังขารทั้งปวงชื่อว่าบุคคลเห็นดีแล้วโดยความไม่เที่ยงด้วยการอนุমানตาม สัมมาทัสสนะนั้นเป็นอย่างไร บุคคล ละความสงสัยได้ที่ไหน

บุคคลผู้มโนการโดยความเป็นทุกขจะรู้เห็นธรรมเหล่าไหนตามความเป็นจริง สัมมาทัสสนะเป็นอย่างไร สังขารทั้งปวงชื่อว่าบุคคลเห็นดีแล้วโดยความเป็นทุกข ด้วยการอนุমানตามสัมมาทัสสนะนั้นเป็นอย่างไร บุคคลละความสงสัยได้ที่ไหน

บุคคลผู้มโนการโดยความเป็นอนัตตาจะรู้เห็นธรรมเหล่าไหนตามความเป็นจริง สัมมาทัสสนะเป็นอย่างไร ธรรมทั้งปวงชื่อว่าบุคคลเห็นดีแล้วโดยความเป็นอนัตตา ด้วยการอนุমানตามสัมมาทัสสนะนั้นเป็นอย่างไร บุคคลละความสงสัยได้ที่ไหน

คือ บุคคลผู้มโนการโดยความไม่เที่ยงจะรู้เห็นนิมิตตามความเป็นจริง เพราะ รู้เห็นนิมิตตามความเป็นจริงนั้น ท่านจึงกล่าวว่าสัมมาทัสสนะ สังขารทั้งปวงชื่อว่าบุคคลเห็นดีแล้วโดยความไม่เที่ยงด้วยการอนุমানตามสัมมาทัสสนะนั้นอย่างนี้ บุคคลละความสงสัยได้ที่สัมมาทัสสนะนี้

บุคคลผู้มโนการโดยความเป็นทุกขจะรู้เห็นความเป็นไปตามความเป็นจริง เพราะรู้เห็นความเป็นไปตามความเป็นจริงนั้น ท่านจึงกล่าวว่าสัมมาทัสสนะ สังขาร ทั้งปวงชื่อว่าบุคคลเห็นดีแล้วโดยความเป็นทุกขด้วยการอนุমানตามสัมมาทัสสนะนั้น อย่างนี้ บุคคลละความสงสัยได้ที่สัมมาทัสสนะนี้

บุคคลผู้มโนการโดยความเป็นอนัตตา จะรู้เห็นนิมิตและความเป็นไปตามความเป็นจริง เพราะรู้เห็นนิมิตและความเป็นไปตามความเป็นจริงนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สัมมาทัสสนะ ธรรมทั้งปวงชื่อว่าบุคคลเห็นดีแล้วโดยความเป็นอนัตตาด้วยการอนุমানตามสัมมาทัสสนะนั้นอย่างนี้ บุคคลละความสงสัยได้ที่สัมมาทัสสนะนี้

ธรรมเหล่านี้ คือ ยถาภูตญาณ สัมมาทัสสนะ และกังขาวิตรณะมีอรรถ ต่างกันและมีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

ธรรมเหล่านี้ คือ ยถาภูตญาณ สัมมาทัสสนะ และกังขาวิตรณะมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

เมื่อบุคคลมโนการโดยความไม่เที่ยง อะไรปรากฏโดยความเป็นภัย เมื่อ มโนการโดยความเป็นทุกข อะไรปรากฏโดยความเป็นภัย เมื่อมโนการโดยความเป็นอนัตตา อะไรปรากฏโดยความเป็นภัย

⁷⁷ ดูความเต็มในข้อ ๒๒๒ หน้า ๓๗๖ ในเล่มนี้

คือ เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง นิमितปรากฏโดยความเป็นภัย เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ความเป็นไปปรากฏโดยความเป็นภัย เมื่อมนสิการโดย ความเป็นอนัตตา นิमितและความเป็นไปปรากฏโดย ความเป็นภัย

ธรรมเหล่านี้ คือ ปัญญาในการ(เห็นสังขาร)ปรากฏโดยความเป็นภัย อาทีนวญาณ และนิพพิทามืออรรถ ต่างกันและมีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

ธรรมเหล่านี้ คือ ปัญญาในการ(เห็นสังขาร)ปรากฏโดยความเป็นภัย อาทีนวญาณ และนิพพิทามืออรรถ อย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

ธรรมเหล่านี้ คือ อนัตตานุปัสสนาและสุญญตานุปัสสนามืออรรถต่างกันและ มีพยัญชนะต่างกัน หรือมี อรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

ธรรมเหล่านี้ คือ อนัตตานุปัสสนาและสุญญตานุปัสสนามืออรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะ เท่านั้น

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง ญาณคือการพิจารณาอะไรย่อมเกิดขึ้น เมื่อมนสิการโดยความเป็น ทุกข์ ญาณคือการพิจารณาอะไรย่อมเกิดขึ้น เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ญาณคือการพิจารณาอะไร ย่อมเกิดขึ้น

คือ เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง ญาณคือการพิจารณานิमितย่อมเกิดขึ้น เมื่อมนสิการโดยความ เป็นทุกข์ ญาณคือการพิจารณาความเป็นไปย่อมเกิดขึ้น เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ญาณคือการ พิจารณานิमितและความเป็นไปย่อมเกิดขึ้น

ธรรมเหล่านี้ คือ มุญจิกัมยตาญาณ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ และ สังขารูปกขาญาณมืออรรถต่างกัน และมีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

ธรรมเหล่านี้ คือ มุญจิกัมยตาญาณ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ และ สังขารูปกขาญาณมืออรรถอย่าง เดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง จิตออกจากอะไร แล่นไปในที่ไหน

เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ จิตออกจากอะไร แล่นไปในที่ไหน เมื่อมนสิการ โดยความเป็นอนัตตา จิตออกจากอะไร แล่นไปในที่ไหน

คือ เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง จิตออกจากนิमित แล่นไปในนิพพานซึ่งไม่มีนิमित เมื่อมนสิการ โดยความเป็นทุกข์ จิตออกจากความเป็นไป แล่นไปในนิพพานซึ่งไม่มีความเป็นไป เมื่อมนสิการโดยความเป็น อนัตตา จิตออกจากนิमितและความเป็นไป แล่นไปในนิพพานธาตุซึ่งเป็นความดับ ซึ่งไม่มีนิमितและความเป็น ไป

ธรรมเหล่านี้ คือ ปัญญาในการออกและหลีกไปจากนิमितภายนอกและโคตรภู-ธรรมมืออรรถต่างกันและมี พยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

ธรรมเหล่านี้ คือ ปัญญาในการออกและหลีกไปจากนิमितภายนอกและโคตรภูธรรม มืออรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

บุคคลผู้มนสิการโดยความไม่เที่ยงย่อมหลุดพ้นด้วยวิโมกข์อะไร ผู้มนสิการโดยความเป็นทุกข์ย่อมหลุด พ้นด้วยวิโมกข์อะไร ผู้มนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมหลุดพ้นด้วยวิโมกข์อะไร

คือ บุคคลผู้มนสิการโดยความไม่เที่ยง ย่อมหลุดพ้นด้วยอนิมิตตวิโมกข์ ผู้มนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อมหลุดพ้นด้วยอัปนิหิตวิโมกข์ ผู้มนสิการโดยความเป็นอนัตตาย่อมหลุดพ้นด้วยสุญญตวิโมกข์

ธรรมเหล่านี้ คือ ปัญญาในการออกและหลีกไปจากกิเลสขันธ์และจากนิमित ภายนอกและมัคคญาณมี อรรถต่างกันและมีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

ธรรมเหล่านี้ คือ ปัญญาในการออกและหลีกเลี่ยงจากกิเลสขันธ์และจากนิมิตภายนอกและมัคคญาณมี
อรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

[๒๒๘] **วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยอาการเท่าไร ย่อมมีในขณะ เดียวกันด้วย
อาการเท่าไร**

คือ วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยอาการ ๔ อย่าง ย่อมมีในขณะเดียวกันด้วยอาการ ๗ อย่าง

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยอาการ ๔ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. ด้วยสภาวะเป็นใหญ่
๒. ด้วยสภาวะตั้งมั่น
๓. ด้วยสภาวะน้อมจิตไป
๔. ด้วยสภาวะนำออกไป

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยสภาวะเป็นใหญ่ เป็นอย่างไร

คือ เมื่อบุคคลมโนสิการโดยความไม่เที่ยง อนิมิตตวิโมกข์เป็นใหญ่ เมื่อมโนสิการ โดยความเป็นทุกข์ อภิ
ปณิหิตวิโมกข์เป็นใหญ่ เมื่อมโนสิการโดยความเป็นอนัตตา สุกฺขวิโมกข์เป็นใหญ่ วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะ
ต่างกันด้วยสภาวะเป็นใหญ่อย่างนี้

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยสภาวะตั้งมั่น เป็นอย่างไร

คือ บุคคลผู้มโนสิการโดยความไม่เที่ยงย่อมตั้งจิตไว้มั่นด้วยอำนาจแห่งอนิมิตตวิโมกข์ ผู้มโนสิการโดย
ความเป็นทุกข์ย่อมตั้งจิตไว้มั่นด้วยอำนาจแห่งอภิปณิหิตวิโมกข์ ผู้มโนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมตั้งจิตไว้
มั่นด้วยอำนาจแห่งสุกฺขวิโมกข์ วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยสภาวะตั้งมั่นอย่างนี้

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยสภาวะน้อมจิตไป เป็นอย่างไร

คือ บุคคลผู้มโนสิการโดยความไม่เที่ยงย่อมน้อมจิตไปด้วยอำนาจแห่งอนิมิตต-วิโมกข์ ผู้มโนสิการโดย
ความเป็นทุกข์ย่อมน้อมจิตไปด้วยอำนาจแห่งอภิปณิหิตวิโมกข์ ผู้มโนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมน้อมจิตไป
ด้วยอำนาจแห่งสุกฺขวิโมกข์ วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยสภาวะน้อมจิตไปอย่างนี้

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยสภาวะนำออกไป เป็นอย่างไร

คือ บุคคลผู้มโนสิการโดยความไม่เที่ยงย่อมนำจิตออกไปสูนิพพานซึ่งเป็นความ ดับด้วยอำนาจแห่งอนิ
มิตตวิโมกข์ ผู้มโนสิการโดยความเป็นทุกข์ย่อมนำจิตออกไปสูนิพพานซึ่งเป็นความดับด้วยอำนาจแห่งอภิ
ปณิหิตวิโมกข์ ผู้มโนสิการโดยความเป็น อนัตตา ย่อมนำจิตออกไปสูนิพพานซึ่งเป็นความดับด้วยอำนาจแห่งสุกฺข
วิโมกข์ วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยสภาวะนำออกไปอย่างนี้

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยอาการ ๔ อย่างนี้

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะเดียวกันด้วยอาการ ๗ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. ด้วยสภาวะประชุมลง
๒. ด้วยสภาวะบรรลु
๓. ด้วยสภาวะได้
๔. ด้วยสภาวะรู้แจ้ง
๕. ด้วยสภาวะทำให้แจ้ง
๖. ด้วยสภาวะถูกต้อง
๗. ด้วยสภาวะตรัสรู้

**วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะเดียวกันด้วยสภาวะประชุมลง ด้วยสภาวะบรรลุ ด้วยสภาวะได้ ด้วย
สภาวะรู้แจ้ง ด้วยสภาวะทำให้แจ้ง ด้วยสภาวะถูกต้อง ด้วยสภาวะตรัสรู้ เป็นอย่างไร**

คือ บุคคลผู้มโนสิการโดยความไม่เที่ยงย่อมพ้นจากนิมิต เพราะเหตุนี้ วิโมกข์นั้นจึงเป็นอนิมิตตวิโมกข์
บุคคลพ้นจากอารมณ์โดยยอมไม่ตั้งอยู่ในอารมณ์นั้น เพราะเหตุนี้ วิโมกข์นั้นจึงเป็นอภิปณิหิตวิโมกข์ บุคคลไม่
ตั้งอยู่ในอารมณ์ใด เป็นผู้ว่างจากอารมณ์นั้น เพราะเหตุนี้ วิโมกข์นั้นจึงเป็นสุกฺขวิโมกข์ บุคคลว่างจาก
นิมิตใด เป็นผู้ไม่มีนิมิตเพราะนิมิตนั้น เพราะเหตุนี้ วิโมกข์นั้นจึงเป็นอนิมิตตวิโมกข์ วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะ

เดียวกันด้วยสภาวะประชุมลง ด้วยสภาวะ บรรลุ ด้วยสภาวะได้ ด้วยสภาวะรู้แจ้ง ด้วยสภาวะทำให้แจ้ง ด้วยสภาวะถูกต้อง ด้วยสภาวะตรัสรู้ดังนี้

บุคคลผู้มโนการโดยความเป็นทุกข์ย่อมพ้นจากปณิธิ (ความตั้งมั่น) เพราะเหตุนั้น วิโมกข์นั้นจึงเป็นอัปปณิหิตวิโมกข์ บุคคลไม่ตั้งอยู่ในทุกข์ใด เป็นผู้ว่างจากทุกข์นั้น เพราะเหตุนี้ วิโมกข์นั้นจึงเป็นสุญญตวิโมกข์ บุคคลว่างจากนิมิตใด เป็นผู้ไม่มีนิมิตเพราะนิมิตนั้น เพราะเหตุนี้ วิโมกข์นั้นจึงเป็นอนิมิตตวิโมกข์ บุคคลไม่มีนิมิต เพราะนิมิตใด ไม่ตั้งอยู่ในนิมิตนั้น เพราะเหตุนี้ วิโมกข์นั้นจึงเป็นอัปปณิหิตวิโมกข์ วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะเดียวกันด้วยสภาวะประชุมลง ด้วยสภาวะบรรลุ ด้วยสภาวะได้ ด้วยสภาวะรู้แจ้ง ด้วยสภาวะทำให้แจ้ง ด้วยสภาวะถูกต้อง ด้วยสภาวะตรัสรู้ อย่างนี้

บุคคลผู้มโนการโดยความเป็นอนัตตาย่อมพ้นจากอภินิเวส (ความยึดมั่น) เพราะเหตุนี้ วิโมกข์นั้นจึงเป็นสุญญตวิโมกข์ บุคคลว่างจากนิมิตใด เป็นผู้ไม่มีนิมิต เพราะนิมิตนั้น เพราะเหตุนี้ วิโมกข์นั้นจึงเป็นอนิมิตตวิโมกข์ บุคคลไม่มีนิมิต เพราะนิมิตใด ไม่ตั้งอยู่ในนิมิตนั้น เพราะเหตุนี้ วิโมกข์นั้นจึงเป็นอัปปณิหิตวิโมกข์ บุคคลไม่ตั้งอยู่ในนิมิตใด เป็นผู้ว่างจากนิมิตนั้น เพราะเหตุนี้ วิโมกข์นั้นจึงเป็นสุญญตวิโมกข์ วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะเดียวกันด้วยสภาวะประชุมลง ด้วยสภาวะบรรลุ ด้วยสภาวะได้ ด้วยสภาวะรู้แจ้ง ด้วยสภาวะทำให้แจ้ง ด้วยสภาวะถูกต้อง ด้วยสภาวะตรัสรู้ วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะเดียวกันด้วยอาการ ๗ อย่างนี้

[๒๒๙] วิโมกข์มีอยู่ ธรรมที่เป็นประธานมีอยู่ ธรรมที่เป็นประธานแห่งวิโมกข์มีอยู่ ธรรมที่เป็นข้าศึกต่อวิโมกข์มีอยู่ ธรรมที่อนุโลมตามวิโมกข์มีอยู่ วิโมกข์วิภูมีอยู่ การเจริญวิโมกข์มีอยู่ ความสงบระงับแห่งวิโมกข์มีอยู่

วิโมกข์ อะไรบ้าง คือ

๑. สุญญตวิโมกข์ ๒. อนิมิตตวิโมกข์
๓. อัปปณิหิตวิโมกข์

สุญญตวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ อนิจจานุสัสสนาญาณพ้นจากอภินิเวสว่าเที่ยง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสุญญตวิโมกข์ ทุกขานุสัสสนาญาณพ้นจากอภินิเวสว่าสุข เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสุญญตวิโมกข์ อนัตตานุสัสสนาญาณพ้นจากอภินิเวสว่าอัตตา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสุญญตวิโมกข์ นิพพิทานุสัสสนาญาณพ้นจากอภินิเวสว่านันทิ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสุญญตวิโมกข์ วิราคานุสัสสนาญาณพ้นจากอภินิเวสว่าระคะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสุญญตวิโมกข์ นิโรธานุสัสสนาญาณพ้นจากอภินิเวสว่าสมุทัย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสุญญตวิโมกข์ ปฏิณิสังคคานุสัสสนาญาณพ้นจากอภินิเวสว่าอาทนะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสุญญตวิโมกข์ อนิมิตตานุสัสสนาญาณพ้นจากอภินิเวสว่านิมิต เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสุญญตวิโมกข์ อัปปณิหิตานุสัสสนาญาณพ้นจากอภินิเวสว่าปณิธิ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสุญญตวิโมกข์ สุญญตานุสัสสนาญาณพ้นจากอภินิเวสทุกอย่าง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสุญญตวิโมกข์

อนิจจานุสัสสนาญาณในรูปพ้นจากอภินิเวสว่าเที่ยง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสุญญตวิโมกข์ ฯลฯ สุญญตานุสัสสนาญาณในรูปพ้นจากอภินิเวสทุกอย่าง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสุญญตวิโมกข์ อนิจจานุสัสสนาญาณในเวทนา ฯลฯ ในสัญญา ฯลฯ ในสังขาร ฯลฯ ในวิญญาณ ฯลฯ ในจักขุ ฯลฯ อนิจจานุสัสสนาญาณในชราและมรณะพ้นจากอภินิเวสว่าเที่ยง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสุญญตวิโมกข์ ฯลฯ สุญญตานุสัสสนาญาณในชราและมรณะพ้นจากอภินิเวสทุกอย่าง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสุญญตวิโมกข์ นี้เป็นสุญญตวิโมกข์

อนิมิตตวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ อนิจจานุสัสสนาญาณพ้นจากนิมิตว่าเที่ยง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อนิมิตตวิโมกข์ ทุกขานุสัสสนาญาณพ้นจากนิมิตว่าสุข เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อนิมิตตวิโมกข์ อนัตตานุสัสสนาญาณพ้นจากนิมิตว่าอัตตา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อนิมิตตวิโมกข์ นิพพิทานุสัสสนาญาณพ้นจากนิมิตว่านันทิ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อนิ

คือ กุศลมูล ๓ สุขจิต ๓ กุศลธรรมแม้ทุกอย่างเป็นธรรมที่อนุโลมตามวิโมกข์ นี่เป็นธรรมที่อนุโลมตามวิโมกข์ (๕)

วิโมกขวิวัฏ เป็นอย่างไร

คือ **สังขญาวิวัฏ เจโตวิวัฏ จิตตวิวัฏ ญาณวิวัฏ วิโมกขวิวัฏ สัจจวิวัฏ**

พระโยคาวจรเมื่อหมายรู้ย่อมสลัดไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าสังขญาวิวัฏ เมื่อคิดย่อมสลัดไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเจโตวิวัฏ เมื่อรู้แจ้งย่อมสลัดไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าจิตตวิวัฏ เมื่อกระทำญาณย่อมสลัดไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าญาณวิวัฏ เมื่อสละย่อมสลัดไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าวิโมกขวิวัฏ ย่อมสลัดไปในสภาวะแท้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าสัจจวิวัฏ

ในขณะที่แห่งมรรคใดมีสังขญาวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคนั้นย่อมมีเจโตวิวัฏ ในขณะ แห่งมรรคใดมีเจโตวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคนั้นย่อมมีสังขญาวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคใด มีสังขญาวิวัฏ เจโตวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคนั้นย่อมมีจิตตวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคใดมีจิตตวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคนั้นย่อมมีสังขญาวิวัฏ เจโตวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคใดมีสังขญาวิวัฏ เจโตวิวัฏ จิตตวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคใดมีญาณวิวัฏ ในขณะแห่ง มรรคใดมีญาณวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคนั้นย่อมมีสังขญาวิวัฏ เจโตวิวัฏ จิตตวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคใดมีสังขญาวิวัฏ เจโตวิวัฏ จิตตวิวัฏ ญาณวิวัฏ ในขณะแห่งมรรค นั้นย่อมมีวิโมกขวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคใดมีวิโมกขวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคนั้นย่อมมีสังขญาวิวัฏ เจโตวิวัฏ จิตตวิวัฏ ญาณวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคใดมีสังขญาวิวัฏ เจโตวิวัฏ จิตตวิวัฏ ญาณวิวัฏ วิโมกขวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคนั้นย่อมมีสัจจวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคใดมีสัจจวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคนั้นย่อมมีสังขญาวิวัฏ เจโตวิวัฏ จิตตวิวัฏ ญาณวิวัฏ วิโมกขวิวัฏ นี่เป็นวิโมกขวิวัฏ (๖)

การเจริญวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ การปฏิบัติ การเจริญ การทำให้มากซึ่งปฐมฌาน การปฏิบัติ การเจริญ การทำให้มากซึ่งทุติยฌาน การปฏิบัติ การเจริญ การทำให้มากซึ่งตติยฌาน การ ปฏิบัติ การเจริญ การทำให้มากซึ่งจตุตถฌาน การปฏิบัติ การเจริญ การทำ ให้มากซึ่งอากาศานัญญาตนสมาบัติ การปฏิบัติ การเจริญ การทำให้มากซึ่งวิญญานัญญาตนสมาบัติ ฯลฯ ซึ่งอากิญจัญญายตนสมาบัติ การปฏิบัติ การเจริญ การทำให้มากซึ่งเนวสสังขยานาสังขยานายตนสมาบัติ การปฏิบัติ การเจริญ การทำ ให้มากซึ่งโสดาปัตติมรรค การปฏิบัติ การเจริญ การทำให้มากซึ่งสกทาคามีมรรค การปฏิบัติ การเจริญ การทำให้มากซึ่งอนาคามีมรรค การปฏิบัติ การเจริญ การทำให้มากซึ่งอรหัตตมรรค นี่เป็นการเจริญวิโมกข์ (๗)

ความสงบระงับแห่งวิโมกข์ เป็นอย่างไร

คือ การได้ปฐมฌานหรือวิบากแห่งปฐมฌาน การได้ทุติยฌานหรือวิบากแห่ง ทุติยฌาน การได้ตติย ฌานหรือวิบากแห่งตติยฌาน ฯลฯ การได้จตุตถฌาน ฯลฯ อากาศานัญญาตนสมาบัติ ฯลฯ วิญญานัญญาตนสมาบัติ ฯลฯ อากิญจัญญายตน-สมาบัติ ฯลฯ การได้เนวสสังขยานาสังขยานายตนสมาบัติ หรือวิบากแห่งเนว สสังขยานา-สังขยานายตนสมาบัติ ฯลฯ โสดาปัตติผลแห่งโสดาปัตติมรรค ฯลฯ สกทาคามีผลแห่งสกทาคามีมรรค ฯลฯ อนาคามีผลแห่งอนาคามีมรรค ฯลฯ อรหัตตผลแห่ง อรหัตตมรรค นี่เป็นความสงบระงับแห่งวิโมกข์ (๘)

วิโมกขกถา จบ

ตติยภาณวาร จบ

๖. คติกา ว่าด้วยคติ

[๒๓๑] ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณสัมปยุต (ติเหตุกปฏิสนธิขณะ) ความเกิดขึ้น แห่งคติสมบัติมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุเท่าไร ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณสัมปยุต ความเกิดขึ้นแห่งชาติตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล เทพชั้นกามาวจรมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุเท่าไร ความเกิดขึ้นแห่งเทพชั้นรูปาวจรมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุเท่าไร ความเกิดขึ้นแห่งเทพชั้นอรูปาวจรมีได้เพราะปัจจัย แห่งเหตุเท่าไร

คือ ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณสัมปยุต ความเกิดขึ้นแห่งคติสมบัติมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๘ ประการ ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณสัมปยุต ความเกิดขึ้น แห่งชาติตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล เทพชั้นกามาวจรมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๘ ประการ ความเกิดขึ้นแห่งเทพชั้นรูปาวจรมีได้เพราะปัจจัย แห่งเหตุ ๘ ประการ ความเกิดขึ้นแห่งเทพชั้นอรูปาวจรมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๘ ประการ

[๒๓๒] ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณสัมปยุต (ติเหตุกปฏิสนธิขณะ) ความ เกิดขึ้นแห่งคติสมบัติมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๘ ประการ เป็นอย่างไร

คือ ในชวนขณะแห่งกุศลกรรม เหตุ ๓ ประการ⁷⁸ ฝ่ายกุศลเป็นสหชาติปัจจัย แก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะกุศลมูลเป็น ปัจจัย สังขารจึงมี ในขณะติดใจ เหตุ ๒ ประการ⁷⁹ ฝ่ายอกุศลเป็นสหชาติปัจจัยแก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะอกุศลมูลเป็น ปัจจัย สังขารจึงมี ในปฏิสนธิขณะ เหตุ ๓ ประการ ฝ่ายอัพยาगतเป็นสหชาติปัจจัย แก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะนามรูปเป็น ปัจจัย วิญญาณจึงมี แม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี

ในปฏิสนธิขณะ เบญจขันธ์เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ มหาภูตรูป ๔ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ องค์ประกอบแห่งชีวิต ๓ ประการ⁸⁰ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ นามและรูปเป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ธรรม ๑๔ ประการ⁸¹นี้เป็น สหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ อรูปขันธ์ ๔ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ อินทรีย์ ๕ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ เหตุ ๓ ประการ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ นามและวิญญาณเป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ธรรม ๑๔ ประการ⁸²นี้เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ธรรม ๒๔ ประการนี้เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญ

⁷⁸ เหตุ ๓ ประการ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๓๒/๑๙๙)

⁷⁹ เหตุ ๒ ประการ ได้แก่ โภคะและโมหะ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๓๒/๑๙๙)

⁸⁰ องค์ประกอบแห่งชีวิต ๓ ประการ ได้แก่ (๑) อายุ (๒) ใจอุ่น (๓) วิญญาณ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๓๒/๒๐๑)

⁸¹ ธรรม ๑๔ ประการ ได้แก่ ขันธ์ ๕, มหาภูตรูป ๔, ชีวิตสังขาร ๓, นาม ๑ รูป ๑ (รวมเป็น ๑๔) (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๓๒/๒๐๑)

⁸² ธรรม ๑๔ ประการ ได้แก่ อรูปขันธ์ ๔, อินทรีย์ ๕, เหตุ ๓, นาม ๑, วิญญาณ ๑ (รวมเป็น ๑๔) (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๓๒/๒๐๑)

สัมปยุตตปัจฉัย ในปฏิสนธิขณะ ธรรม ๑๔ ประการนี้เป็น สหชาติปัจฉัย เป็นอัญญมัญญปัจฉัย เป็นนิสสยปัจฉัย เป็นสัมปยุตตปัจฉัย ความ เกิดขึ้นแห่งเทพชั้นอรุภาวจรมีได้เพราะปัจฉัยแห่งเหตุ ๘ ประการนี้ (๔)

[๒๓๓] ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณวิปยุต (ทุเหตุกปฏิสนธิขณะ) ความเกิดขึ้นแห่งคติสมบัติมีได้เพราะปัจฉัยแห่งเหตุเท่าไร ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณวิปยุต ความเกิดขึ้นแห่งขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล เทพชั้นกามาวจรมีได้เพราะปัจฉัยแห่งเหตุเท่าไร

คือ ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณวิปยุต ความเกิดขึ้นแห่งคติสมบัติมีได้เพราะ ปัจฉัยแห่งเหตุ ๖ ประการ⁸³ ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณวิปยุต ความเกิดขึ้น แห่งขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล เทพชั้นกามาวจรมีได้เพราะปัจฉัยแห่งเหตุ ๖ ประการ

ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณวิปยุต ความเกิดขึ้นแห่งคติสมบัติมีได้เพราะปัจฉัยแห่งเหตุ ๖ ประการ เป็นอย่างไร

คือ ในชวนขณะแห่งกุศลกรรม เหตุ ๒ ประการ⁸⁴ ฝ่ายกุศล เป็นสหชาติปัจฉัย แก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะกุศลมูลเป็นปัจฉัย สังขารจึงมี ในขณะติดใจ เหตุ ๒ ประการ ฝ่ายอกุศล เป็นสหชาติปัจฉัย แก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะอกุศลมูลเป็นปัจฉัย สังขารจึงมี ในปฏิสนธิขณะ เหตุ ๒ ประการ ฝ่ายอัพยาगत เป็นสหชาติปัจฉัยแก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะนามรูปเป็นปัจฉัย วิญญาณจึงมี แม้เพราะวิญญาณเป็นปัจฉัย นามรูปจึงมี

ในปฏิสนธิขณะ เบญจขันธ์เป็นสหชาติปัจฉัย เป็นอัญญมัญญปัจฉัย เป็นนิสสยปัจฉัย เป็นวิปยุตตปัจฉัย ในปฏิสนธิขณะ มหาภูตรูป ๔ เป็นสหชาติปัจฉัย เป็นอัญญมัญญปัจฉัย เป็นนิสสยปัจฉัย ในปฏิสนธิขณะ องค์ประกอบแห่งชีวิต ๓ ประการเป็นสหชาติปัจฉัย เป็นอัญญมัญญปัจฉัย เป็นนิสสยปัจฉัย เป็นวิปยุตต-ปัจฉัย ในปฏิสนธิขณะ นามและรูปเป็นสหชาติปัจฉัย เป็นอัญญมัญญปัจฉัย เป็นนิสสยปัจฉัย เป็นวิปยุตตปัจฉัย ในปฏิสนธิขณะ ธรรม ๑๔ ประการนี้เป็นสหชาติปัจฉัย เป็นอัญญมัญญปัจฉัย เป็นนิสสยปัจฉัย เป็นวิปยุตตปัจฉัย ในปฏิสนธิขณะ อรูปขันธ์ ๔ เป็นสหชาติปัจฉัย เป็นอัญญมัญญปัจฉัย เป็นนิสสยปัจฉัย เป็นสัมปยุตตปัจฉัย ในปฏิสนธิขณะ อินทรีย์ ๕ เป็นสหชาติปัจฉัย เป็นอัญญมัญญปัจฉัย เป็นนิสสยปัจฉัย เป็นสัมปยุตตปัจฉัย ในปฏิสนธิขณะ เหตุ ๒ ประการ เป็นสหชาติปัจฉัย เป็นอัญญมัญญปัจฉัย เป็นนิสสยปัจฉัย เป็นสัมปยุตตปัจฉัย ในปฏิสนธิขณะ นามและวิญญาณเป็นสหชาติปัจฉัย เป็นอัญญมัญญปัจฉัย เป็นนิสสยปัจฉัย เป็นสัมปยุตตปัจฉัย ในปฏิสนธิขณะ ธรรม ๑๒ ประการนี้เป็นสหชาติปัจฉัย เป็นอัญญมัญญปัจฉัย เป็นนิสสยปัจฉัย เป็นสัมปยุตตปัจฉัย ในปฏิสนธิขณะ ธรรม ๒๖ ประการนี้เป็นสหชาติปัจฉัย เป็นอัญญมัญญปัจฉัย เป็นนิสสยปัจฉัย เป็นวิปยุตตปัจฉัย ในทวิเหตุกปฏิสนธิขณะ ความเกิดขึ้นแห่งคติสมบัติมีได้เพราะปัจฉัยแห่งเหตุ ๖ ประการนี้ (๑)

ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณวิปยุต ความเกิดขึ้นแห่งขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล เทพชั้นกามาวจรมีได้เพราะปัจฉัยแห่งเหตุ ๖ ประการ เป็นอย่างไร

คือ ในชวนขณะแห่งกุศลกรรม เหตุ ๒ ประการฝ่ายกุศลเป็นสหชาติปัจฉัยแก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะกุศลมูลเป็น ปัจฉัย สังขารจึงมี ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณวิป

⁸³ เหตุ ๖ ประการ ได้แก่ กุศลเหตุ ๒ อกุศลเหตุ ๒ และวิปากเหตุ ๒ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๓๓/๒๐๒)

⁸⁴ เหตุ ๒ ประการ ได้แก่ อโลภะและอโทสะ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๓๓/๒๐๒)

กรรมที่มีทุกข์เป็นวิบากจักมี วิบากแห่งกรรมที่มีทุกข์เป็นวิบากก็จักมี กรรมที่มีทุกข์เป็นวิบากจักมี (แต่)วิบากแห่งกรรมที่มีทุกข์เป็นวิบากจักไม่มี

กัมมกถาที่ ๗ จบ

๘. วิปลาสกถา

ว่าด้วยวิปลาส

[๒๓๖] เหตุเกิดขึ้นเหมือนในสูตรข้างต้น ภิกษุทั้งหลาย สัญญาวิปลาส(ความหมายรู้ผิด) จิตตวิปลาส (ความคิดผิด) ทิฏฐิวิปลาส (ความเห็นผิด) ๔ ประการนี้

สัญญาวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. สัญญาวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง
๒. สัญญาวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข
๓. สัญญาวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่ไม่ใช่อดีตตว่าอดีต
๔. สัญญาวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม

ภิกษุทั้งหลาย สัญญาวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส ๔ ประการนี้แล
นสัญญาวิปลาส (ความหมายรู้ไม่ผิด) นจิตตวิปลาส (ความคิดไม่ผิด) นทิฏฐิวิปลาส (ความเห็นไม่ผิด) ๔ ประการนี้

นสัญญาวิปลาส นจิตตวิปลาส นทิฏฐิวิปลาส ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. นสัญญาวิปลาส นจิตตวิปลาส นทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง
๒. นสัญญาวิปลาส นจิตตวิปลาส นทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นทุกข์
๓. นสัญญาวิปลาส นจิตตวิปลาส นทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่ไม่ใช่อดีตตว่าไม่ใช่อดีต
๔. นสัญญาวิปลาส นจิตตวิปลาส นทิฏฐิวิปลาส ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม

ภิกษุทั้งหลาย นสัญญาวิปลาส นจิตตวิปลาส นทิฏฐิวิปลาส ๔ ประการ นี้แล

เหล่าสัตว์ผู้ถูกมิชฉาทิฏฐิทำลาย

มีจิตฟุ้งซ่าน มีสัญญาผิด

มีสัญญาในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง

มีสัญญาในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข

มีสัญญาในสิ่งที่ไม่งามว่างาม

สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าติดอยู่ในเครื่องประกอบของมาร

ไม่เกษมจากโยคะ ประสพกับความเกิดและความตาย

ท่องเที่ยวไปสู่สังสารวัฏ

ก็ในกาลใด พระพุทธเจ้าผู้จุดประกายให้แสงสว่าง

เสด็จอุบัติขึ้นในโลก

ในกาลนั้น พระองค์ย่อมประกาศธรรมนี้

ให้สัตว์ถึงความดับทุกข์

สัตว์เหล่านั้นผู้มีปัญญา

พึงธรรมของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น

กลับได้ความคิดเป็นของตนเอง

ได้เห็นสิ่งที่ไม่เที่ยงโดยความไม่เที่ยง
 ได้เห็นสิ่งที่เป็นทุกข์โดยความเป็นทุกข์
 ได้เห็นสิ่งที่ไม่งามโดยความไม่งาม
 ยึดถือสัมมาทิฐิพื้นฐานทุกขัทั้งหมดได้

วิปัสสนา ๔ ประการนี้ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฐิ⁸⁵ ละได้แล้วก็มี ยังละไม่ได้ก็มี บางประการละได้แล้ว บางประการยังละไม่ได้ สัจญญาวิปัสสนา จิตตวิปัสสนา ทิฐิวิปัสสนา ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยงละได้แล้ว สัจญญา ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่า เป็นสุขยังเกิดขึ้น จิตในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุขก็ยังเกิดขึ้น ทิฐิวิปัสสนา ละได้แล้ว สัจญญา วิปัสสนา จิตตวิปัสสนา ทิฐิวิปัสสนา ในสิ่งที่ไม่ใช่อดีตตว่าอดีตตละได้แล้ว สัจญญา ในสิ่งที่ไม่งามว่างามยังเกิดขึ้น จิตในสิ่งที่ไม่งามว่างามก็ยังเกิดขึ้น ทิฐิวิปัสสนา (ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม) ละได้แล้ว วิปัสสนา ๖ ในวัตร ๒ ละได้แล้ว⁸⁶ วิปัสสนา ๒ ในวัตร ๒ ละได้แล้ว⁸⁷ วิปัสสนา ๔ ยังละไม่ได้⁸⁸ วิปัสสนา ๘ ในวัตร ๔ ละได้แล้ว⁸⁹ วิปัสสนา ๔ ยังละไม่ได้

วิปัสสนากถา จบ

๙. มัคคกถา

ว่าด้วยมรรค

[๒๓๗] คำว่า **มรรค** อธิบายว่า ชื่อว่ามรรค เพราะมีสภาวะว่าอย่างไร

คือ ในขณะที่ไล่ดาปัตติมรรค ชื่อว่าสัมมาทิฐิ เพราะมีสภาวะเห็น เป็นมรรคและเป็นเหตุ เพื่อละ มิจฉาทิฐิ เพื่ออุปถัมภ์สหัสชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย⁹⁰ เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อ

⁸⁵ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฐิ ในที่นี้หมายถึงพระโสดาบัน (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๓๖/๒๐๘)

⁸⁶ วิปัสสนา ๖ ในวัตร ๒ ละได้แล้ว หมายถึงวิปัสสนา ๓ ประการ คือ สัจญญาวิปัสสนา จิตตวิปัสสนา และทิฐิวิปัสสนา คู่กับ วัตร ๒ ประการ คือ อนิจเญ นิจเญ (สิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง) และ อนตตนิ อตตต (สิ่งที่ไม่ใช่อดีตตว่าอดีตต) เป็นวิปัสสนา ๖ ประการ ได้แก่ {(๑) นิจเญสัจญญาวิปัสสนา (๒) อตตตสัจญญา-วิปัสสนา (๓) นิจเญจิตตวิปัสสนา (๔) อตตตจิตตวิปัสสนา (๕) นิจเญทิฐิวิปัสสนา (๖) อตตตทิฐิวิปัสสนา} (คำนวณตามนัย ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๓๖/๒๐๘)

⁸⁷ วิปัสสนา ๒ ในวัตร ๒ ละได้แล้ว หมายถึงทิฐิวิปัสสนา ๑ ประการ คู่กับ วัตร ๒ ประการ คือ ทุกเข สุขิ (สิ่งที่เป็นทุกข์ว่า เป็นสุข) และ อสุเฆ สุกิ (สิ่งที่ไม่งามว่างาม) เป็นวิปัสสนา ๒ ประการ ได้แก่ {(๑) สุขทิฐิวิปัสสนา (๒) สุกทิฐิวิปัสสนา} (คำนวณ ตามนัย ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๓๖/๒๐๘)

⁸⁸ วิปัสสนา ๔ ยังละไม่ได้ หมายถึงวิปัสสนา ๒ ประการ คือ สัจญญาวิปัสสนา กับ จิตตวิปัสสนา ในวัตร ๒ คือ ทุกเข สุขิ (สภาวะ ที่เป็นทุกข์ว่า เป็นสุข) อสุเฆ สุกิ (สภาวะที่ไม่งามว่างาม) ประการละ ๒ วิปัสสนา (๒ x ๒ เป็น ๔ วิปัสสนา) ได้แก่ {(๑) สุขสัจญญา วิปัสสนา (๒) สุกสัจญญาวิปัสสนา (๓) สุขจิตตวิปัสสนา (๔) สุกจิตตวิปัสสนา} (คำนวณตามนัย ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๓๖/๒๐๘)

⁸⁹ วิปัสสนา ๘ ในวัตร ๔ ละได้แล้ว หมายถึงวิปัสสนา ๖ ประการ ในวัตร ๒ (ในเชิงอรรถที่ ๒) รวมกับ วิปัสสนา ๒ ประการ ใน วัตร ๒ ประการ (ในเชิงอรรถที่ ๓) เป็นวิปัสสนา ๘ ประการ ได้แก่ {(๑) นิจเญสัจญญาวิปัสสนา (๒) อตตตสัจญญาวิปัสสนา (๓) นิจเญ จิตตวิปัสสนา (๔) อตตตจิตตวิปัสสนา (๕) นิจเญทิฐิวิปัสสนา (๖) สุขทิฐิวิปัสสนา (๗) อตตตทิฐิวิปัสสนา (๘) สุกทิฐิวิปัสสนา} (คำนวณตามนัย ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๓๖/๒๐๘)

⁹⁰ เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย หมายถึงทำกิเลสทั้งหลายให้สิ้นไป (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๓๗/๒๑๐)

มรรคคือความตั้งมั่น ชื่อว่าสติสัมโพชฌงค์ มรรคคือการเลือกเฟ้น ชื่อว่า ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ มรรคคือ การประคองไว้ ชื่อว่าวิริยสัมโพชฌงค์ มรรคคือความแผ่ซ่าน ชื่อว่าปิติสัมโพชฌงค์ มรรคคือความสงบ ชื่อว่า ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ มรรคคือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสมาธิสัมโพชฌงค์ มรรคคือการพิจารณา ชื่อว่า อุเบกขาสัม โพชฌงค์

มรรคคือความไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา ชื่อว่าสัทธาพละ มรรคคือความไม่หวั่นไหวเพราะ ความเกียจคร้าน ชื่อว่าวิริยพละ มรรคคือความไม่หวั่นไหวเพราะความประมาท ชื่อว่าสติพละ มรรคคือความ ไม่หวั่นไหวเพราะอุทธัจจะ ชื่อว่า สมาธิพละ มรรคคือความไม่หวั่นไหวเพราะอวิชชา ชื่อว่าปัญญาพละ

มรรคคือความน้อมใจเชื่อ ชื่อว่าสัทธินทรีย์ มรรคคือการประคองไว้ ชื่อว่า วิริยอินทรีย์ มรรคคือความตั้ง มั่น ชื่อว่าสตินทรีย์ มรรคคือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสมาธิินทรีย์ มรรคคือความเห็น ชื่อว่าปัญญาอินทรีย์

มรรคที่ชื่อว่าอินทรีย์ เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ มรรคที่ชื่อว่าพละ เพราะมีสภาวะไม่หวั่นไหว มรรคที่ชื่อว่า โพชฌงค์ เพราะมีสภาวะนำออก มรรคที่ชื่อว่าองค์แห่งมรรค เพราะมีสภาวะเป็นเหตุ มรรคที่ชื่อว่าสติปัฏฐาน เพราะมีสภาวะตั้งมั่น มรรคที่ชื่อว่าสัมมัปปธาน เพราะมีสภาวะตั้งไว้ มรรคที่ชื่อว่าอิทธิบาท เพราะมีสภาวะให้ สำเร็จ มรรคที่ชื่อว่าสังขละ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ มรรคที่ชื่อว่าสมถะ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน มรรคที่ชื่อ ว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็น มรรคที่ชื่อว่าสมถะและวิปัสสนา เพราะมีสภาวะมีรสเป็นอย่าง เดียวกัน มรรคที่ชื่อว่าธรรมที่เป็นคู่กัน เพราะมีสภาวะไม่ล่วงเลยกัน มรรคที่ชื่อว่าศีลวิสุทธิ เพราะมีสภาวะ สำรวม มรรคที่ชื่อว่าจิตตวิสุทธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน มรรคที่ชื่อว่าทัญญูวิสุทธิ เพราะมีสภาวะเห็น มรรคที่ ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะมีสภาวะหลุดพ้น มรรคที่ชื่อว่าวิชชา เพราะมีสภาวะรู้แจ้ง มรรคที่ชื่อว่าวิมุตติ เพราะมี สภาวะสละ มรรคที่ชื่อว่าญาณในความสิ้นไป เพราะมีสภาวะตัดขาด มรรคที่ชื่อว่าฉันทะ เพราะมีสภาวะเป็น มูล มรรคที่ชื่อว่ามนสิการ เพราะมีสภาวะเป็นสมุฏฐาน มรรคที่ชื่อว่าผัสสะ เพราะมีสภาวะเป็นที่ประชุม มรรคที่ ชื่อว่าเวทนา เพราะมีสภาวะเป็นที่รวม มรรคที่ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีสภาวะเป็นประธาน มรรคที่ชื่อว่าสติ เพราะมี สภาวะเป็นใหญ่ มรรคที่ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะเป็นธรรมที่ยิ่งกว่าธรรมนั้น มรรคที่ชื่อว่าวิมุตติ เพราะมี สภาวะเป็นแก่นสาร มรรคที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด

มัคคกถา จบ

๑๐. มัชฌิมปิฎก

ว่าด้วยพรหมจรรย์ที่ใสและนำดี

[๒๓๓๘] ภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้ใสและนำดี เมื่อพระศาสดายังปรากฏอยู่ **ความใสมี ๓ ประการ คือ**

๑. ความใสคือเทศนา
๒. ความใสคือผู้รับ
๓. ความใสคือพรหมจรรย์

ความใสคือเทศนา เป็นอย่างไร

คือ การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก การทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ ๗๗ สติปัฏฐาน ๔ ๗๗ สัมมัปปธาน ๔ ๗๗ อิทธิบาท ๔ ๗๗ อินทรีย์ ๕ ๗๗ พละ ๕ ๗๗ โพชฌงค์ ๗ ๗๗ การ บอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก การทำให้ง่ายซึ่ง อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เป็น ความใสคือเทศนา (๑)

ความใสคือผู้รับ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ หรือท่านผู้รู้แจ้งพวกใดพวกหนึ่ง นี่เป็นความใสคือผู้รับ (๒)

ความใสคือพรหมจรรย์ เป็นอย่างไร

คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ได้แก่

๑. สัมมาทิฏฐิ	๒. สัมมาสังกัปปะ
๓. สัมมาวาจา	๔. สัมมากัมมันตะ
๕. สัมมาอาชีวะ	๖. สัมมาวายามะ
๗. สัมมาสติ	๘. สัมมาสมาธิ

นี่เป็นความใสคือพรหมจรรย์ (๓)

[๒๓๓๙] ความใสคือความน้อยใจเชื่อ ชื่อว่าสัทธินทรีย์ ความไม่มีศรัทธาเป็นกาก^{๙๑} บุคคลทั้งความไม่มีศรัทธาอันเป็นกากแล้วดื่มความใสคือความน้อยใจเชื่อของสัทธินทรีย์ เพราะเหตุนี้ สัทธินทรีย์จึงชื่อว่ามีความใสและนำดื่ม

ความใสคือการประคองไว้ ชื่อว่าวิริยินทรีย์ ความเกียจคร้านเป็นกาก บุคคลทั้งความเกียจคร้านอันเป็นกากแล้วดื่มความใสคือการประคองไว้ของวิริยินทรีย์ เพราะเหตุนี้ วิริยินทรีย์จึงชื่อว่ามีความใสและนำดื่ม

ความใสคือความตั้งมั่น ชื่อว่าสตินทรีย์ ความประมาทเป็นกาก บุคคลทั้งความประมาทอันเป็นกากแล้วดื่มความใสคือความตั้งมั่นของสตินทรีย์ เพราะเหตุนี้ สตินทรีย์จึงชื่อว่ามีความใสและนำดื่ม

ความใสคือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสมาธิินทรีย์ อุทธัจจะเป็นกาก บุคคลทั้งอุทธัจจะอันเป็นกากแล้วดื่มความใสคือความไม่ฟุ้งซ่านของสมาธิินทรีย์ เพราะเหตุนี้ สมาธิินทรีย์จึงชื่อว่ามีความใสและนำดื่ม

ความใสคือการเห็น ชื่อว่าปัญญาินทรีย์ อวิชชาเป็นกาก บุคคลทั้งอวิชชาอันเป็นกากแล้วดื่มความใสคือ การเห็นของปัญญาินทรีย์ เพราะเหตุนี้ ปัญญาินทรีย์ จึงชื่อว่ามีความใสและนำดื่ม

ความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา ชื่อว่าสัทธาพละ ความไม่มีศรัทธาเป็นกาก บุคคล ทั้งความไม่มีศรัทธาอันเป็นกากแล้วดื่มความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธาของสัทธาพละ เพราะเหตุนี้ สัทธาพละจึงชื่อว่ามีความใสและนำดื่ม

ความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน ชื่อว่าวิริยพละ ความเกียจคร้านเป็นกาก บุคคลทั้งความเกียจคร้านอันเป็นกากแล้วดื่มความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้านของวิริยพละ เพราะเหตุนี้ วิริยพละจึงชื่อว่ามีความใสและนำดื่ม

ความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะความประมาท ชื่อว่าสติพละ ความประมาทเป็นกาก บุคคลทั้งความประมาทอันเป็นกากแล้วดื่มความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะความไม่ประมาทของสติพละ เพราะเหตุนี้ สติพละจึงชื่อว่ามีความใสและนำดื่ม

ความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะอุทธัจจะ ชื่อว่าสมาธิพละ อุทธัจจะเป็นกาก บุคคลทั้งอุทธัจจะอันเป็นกากแล้วดื่มความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะอุทธัจจะของสมาธิพละ เพราะเหตุนี้ สมาธิพละจึงชื่อว่ามีความใสและนำดื่ม

ความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะอวิชชา ชื่อว่าปัญญาพละ อวิชชาเป็นกาก บุคคลทั้งอวิชชาอันเป็นกากแล้วดื่มความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะอวิชชาของปัญญาพละ เพราะเหตุนี้ ปัญญาพละจึงชื่อว่ามีความใสและนำดื่ม

^{๙๑} เป็นกาก หมายถึงเป็นของขุ่นมัวเว้นจากความผ่องใส (ช.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๓๓๙/๒๑๓)

ความใสคือความตั้งมั่น ชื่อว่าสติสัมโพชฌงค์ ความประมาทเป็นกาม บุคคลทั้งความประมาทอันเป็นกามแล้วตั้งมั่นความใสคือความตั้งมั่นของสติสัมโพชฌงค์ เพราะเหตุนี้ สติสัมโพชฌงค์จึงชื่อว่ามีใสและนำดี

ความใสคือการเลือกเฟ้น ชื่อว่าธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อวิชาเป็นกาม บุคคลทั้งอวิชาอันเป็นกามแล้วตั้งมั่นความใสคือการเลือกเฟ้นของธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เพราะเหตุนี้ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์จึงชื่อว่ามีใสและนำดี

ความใสคือการประคองไว้ ชื่อว่าวิริยสัมโพชฌงค์ ความเกียจคร้านเป็นกาม บุคคลทั้งความเกียจคร้านอันเป็นกามแล้วตั้งมั่นความใสคือการประคองไว้ของวิริย-สัมโพชฌงค์ เพราะเหตุนี้ วิริยสัมโพชฌงค์จึงชื่อว่ามีใสและนำดี

ความใสคือความแผ่ซ่าน ชื่อว่าปิตติสัมโพชฌงค์ ความเร่าร้อนเป็นกาม บุคคลทั้งความเร่าร้อนอันเป็นกามแล้วตั้งมั่นความใสคือความแผ่ซ่านของปิตติสัมโพชฌงค์ เพราะเหตุนี้ ปิตติสัมโพชฌงค์จึงชื่อว่ามีใสและนำดี

ความใสคือความสงบ ชื่อว่าปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ความชั่วหยาบเป็นกาม บุคคลทั้งความชั่วหยาบอันเป็นกามแล้วตั้งมั่นความใสคือความสงบของปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เพราะเหตุนี้ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์จึงชื่อว่ามีใสและนำดี

ความใสคือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสมาธิสัมโพชฌงค์ อุทฺธัจจะเป็นกาม บุคคลทั้งอุทฺธัจจะอันเป็นกามแล้วตั้งมั่นความใสคือความไม่ฟุ้งซ่านของสมาธิสัมโพชฌงค์ เพราะเหตุนี้ สมาธิสัมโพชฌงค์จึงชื่อว่ามีใสและนำดี

ความใสคือการศึกษา ชื่อว่าอุเบกขาสัมโพชฌงค์ การไม่พิจารณาเป็นกาม บุคคลทั้งการไม่พิจารณาอันเป็นกามแล้วตั้งมั่นความใสคือการศึกษาของอุเบกขาสัมโพชฌงค์ เพราะเหตุนี้ อุเบกขาสัมโพชฌงค์จึงชื่อว่ามีใสและนำดี

ความใสคือการเห็น ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ มิจฉาทิฏฐิเป็นกาม บุคคลทั้งมิจฉาทิฏฐิ อันเป็นกามแล้วตั้งมั่นความใสคือการเห็นของสัมมาทิฏฐิ เพราะเหตุนี้ สัมมาทิฏฐิจึงชื่อว่ามีใสและนำดี

ความใสคือความตรึกตรอง ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ มิจฉาสังกัปปะเป็นกาม บุคคลทั้งมิจฉาสังกัปปะอันเป็นกามแล้วตั้งมั่นความใสคือความตรึกตรองของสัมมาสังกัปปะ เพราะเหตุนี้ สัมมาสังกัปปะจึงชื่อว่ามีใสและนำดี

ความใสคือการกำหนด ชื่อว่าสัมมาวาจา มิจฉาวาจาเป็นกาม บุคคลทั้งมิจฉาวาจาอันเป็นกามแล้วตั้งมั่นความใสคือการกำหนดของสัมมาวาจา เพราะเหตุนี้ สัมมาวาจาจึงชื่อว่ามีใสและนำดี

ความใสคือสมมุฐาน ชื่อว่าสัมมากัมมันตะ มิจฉากัมมันตะเป็นกาม บุคคลทั้งมิจฉากัมมันตะอันเป็นกามแล้วตั้งมั่นความใสคือสมมุฐานของสัมมากัมมันตะ เพราะเหตุนี้ สัมมากัมมันตะจึงชื่อว่ามีใสและนำดี

ความใสคือความผ่องแผ้ว ชื่อว่าสัมมาอาชีวะ มิจฉาอาชีวะเป็นกาม บุคคลทั้งมิจฉาอาชีวะอันเป็นกามแล้วตั้งมั่นความใสคือความผ่องแผ้วของสัมมาอาชีวะ เพราะเหตุนี้ สัมมาอาชีวะจึงชื่อว่ามีใสและนำดี

ความใสคือการประคองไว้ ชื่อว่าสัมมาวายามะ มิจฉาวายามะเป็นกาม บุคคลทั้งมิจฉาวายามะอันเป็นกามแล้วตั้งมั่นความใสคือการประคองไว้ของสัมมาวายามะ เพราะเหตุนี้ สัมมาวายามะจึงชื่อว่ามีใสและนำดี

ความใสคือความตั้งมั่น ชื่อว่าสัมมาสติ มิจฉาสติเป็นกาม บุคคลทั้งมิจฉาสติ อันเป็นกามแล้วตั้งมั่นความใสคือความตั้งมั่นของสัมมาสติ เพราะเหตุนี้ สัมมาสติจึงชื่อว่ามีใสและนำดี

ความใสคือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสัมมาสมาธิ มิจฉาสมาธิเป็นกาท บุคคลทั้งมิจฉาสมาธิอันเป็นกาท แล้วดีมความใสคือความไม่ฟุ้งซ่านของสัมมาสมาธิ เพราะเหตุนี้ สัมมาสมาธิจึงชื่อว่ามีความใสและนำดีม

[๒๔๐] ความใสมีอยู่ ความนำดีมมีอยู่ กาทก็มีอยู่ ความใสคือความน้อมใจชื่อ ชื่อว่าสัทธินทรีย์ ความไม่มีศรัทธาเป็นกาท อรรถรส⁹² ธรรมรส⁹³ วิมุตติรส⁹⁴ ในสัทธินทรีย์นั้นเป็นความนำดีม

ความใสคือการประคองไว้ ชื่อว่าวิริยินทรีย์ ความเกียจคร้านเป็นกาท อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในวิริยินทรีย์นั้นเป็นความนำดีม

ความใสคือความตั้งมั่น ชื่อว่าสติินทรีย์ ความประมาทเป็นกาท อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในสติินทรีย์นั้นเป็นความนำดีม

ความใสคือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสมาธิินทรีย์ อุทัจจะ เป็นกาท อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในสมาธิินทรีย์นั้นเป็นความนำดีม

ความใสคือความเห็น ชื่อว่าปัญญาินทรีย์ อวิชาเป็นกาท อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในปัญญาินทรีย์นั้นเป็นความนำดีม

ความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา ชื่อว่าสัทธาพละ ความไม่ มีศรัทธาเป็นกาท อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในสัทธาพละนั้นเป็นความนำดีม

ความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน ชื่อว่าวิริยพละ ความ เกียจคร้านเป็นกาท อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในวิริยพละนั้นเป็นความนำดีม

ความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะความประมาท ชื่อว่าสติพละ ความประมาท เป็นกาท อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในสติพละนั้นเป็นความนำดีม

ความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะอุทัจจะ ชื่อว่าสมาธิพละ อุทัจจะ เป็นกาท อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในสมาธิพละนั้นเป็นความนำดีม

ความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะอวิชา ชื่อว่าปัญญาพละ อวิชาเป็นกาท อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส ในปัญญาพละนั้นเป็นความนำดีม

ความใสคือความตั้งมั่น ชื่อว่าสติสัมโพชฌงค์ ความประมาทเป็นกาท อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในสติสัมโพชฌงค์นั้นเป็นความนำดีม

ความใสคือการเลือกเฟ้น ชื่อว่าธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อวิชาเป็นกาท อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในธัมมวิจยสัมโพชฌงค์นั้นเป็นความนำดีม

ความใสคือการประคองไว้ ชื่อว่าวิริยสัมโพชฌงค์ ความเกียจคร้านเป็นกาท อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส ในวิริยสัมโพชฌงค์นั้นเป็นความนำดีม

ความใสคือความแผ่ซ่าน ชื่อว่าปิติสัมโพชฌงค์ ความเร่าร้อนเป็นกาท อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในปิติสัมโพชฌงค์นั้นเป็นความนำดีม

⁹² อรรถรส หมายถึงสามัญญผล ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล (อง. เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๓๕/๔๓๖)

⁹³ ธรรมรส หมายถึงมรรค ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค (อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๓๕/๔๓๖)

⁹⁴ วิมุตติรส หมายถึงอมตนิพพาน (อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๓๕/๔๓๖)

ความใสคือความสงบ ชื่อว่าปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ความชั่วหยาบเป็นกาถ อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในปัสสัทธิสัมโพชฌงค์นั้นเป็นความน่าดื่ม

ความใสคือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสมาธิสัมโพชฌงค์ อุทัจจะเป็นกาถ อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในสมาธิสัมโพชฌงค์นั้นเป็นความน่าดื่ม

ความใสคือการพิจารณา ชื่อว่าอุเบกขาสัมโพชฌงค์ การไม่พิจารณาเป็นกาถ อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในอุเบกขาสัมโพชฌงค์นั้นเป็นความน่าดื่ม

ความใสคือการเห็น ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ มิฉชาติทิฏฐิเป็นกาถ อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในสัมมาทิฏฐินั้นเป็นความน่าดื่ม

ความใสคือความตรึกตรอง ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ มิฉชาติสังกัปปะเป็นกาถ อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในสัมมาสังกัปปะนั้นเป็นความน่าดื่ม

ความใสคือการทำหนด ชื่อว่าสัมมาวาจา มิฉชาติวาจาเป็นกาถ อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในสัมมาวาจานั้นเป็นความน่าดื่ม

ความใสคือสมุฏฐาน ชื่อว่าสัมมากัมมันตะ มิฉชาติกัมมันตะเป็นกาถ อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในสัมมากัมมันตะนั้นเป็นความน่าดื่ม

ความใสคือความผ่องแผ้ว ชื่อว่าสัมมาอาชีวะ มิฉชาติอาชีวะเป็นกาถ อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในสัมมาอาชีวะนั้นเป็นความน่าดื่ม

ความใสคือการประคองไว้ ชื่อว่าสัมมาวายามะ มิฉชาติวายามะเป็นกาถ อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในสัมมาวายามะนั้นเป็นความน่าดื่ม

ความใสคือการจัดมั่น ชื่อว่าสัมมาสติ มิฉชาติสติเป็นกาถ อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในสัมมาสตินั้นเป็นความน่าดื่ม

ความใสคือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสัมมาสมาธิ มิฉชาติสมาธิเป็นกาถ อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในสัมมาสมาตินั้นเป็นความน่าดื่ม

ความใสคือการเห็น ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ ความใสคือความตรึกตรอง ชื่อว่า สัมมาสังกัปปะ ความใสคือการทำหนด ชื่อว่าสัมมาวาจา ความใสคือสมุฏฐาน ชื่อว่าสัมมากัมมันตะ ความใสคือความผ่องแผ้ว ชื่อว่าสัมมาอาชีวะ ความใสคือการประคองไว้ ชื่อว่าสัมมาวายามะ ความใสคือการจัดมั่น ชื่อว่าสัมมาสติ ความใสคือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสัมมาสมาธิ

ความใสคือการจัดมั่น ชื่อว่าสติสัมโพชฌงค์ ความใสคือการเลือกเฟ้น ชื่อว่า ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ความใสคือการประคองไว้ ชื่อว่าวิริยสัมโพชฌงค์ ความใสคือ ความแผ่ซ่าน ชื่อว่าปิติสัมโพชฌงค์ ความใสคือความสงบ ชื่อว่าปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ความใสคือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสมาธิสัมโพชฌงค์ ความใสคือการศึกษา ชื่อว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์

ความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา ชื่อว่าสัทธาพละ ความใส คือความไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน ชื่อว่าวิริยพละ ความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะความประมาท ชื่อว่าสติพละ ความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะอุทัจจะ ชื่อว่าสมาธิพละ ความใสคือความไม่หวั่นไหวเพราะอวิชชา ชื่อว่าปัญญาพละ

ความใสคือความน้อมใจเชื่อ ชื่อว่าสัทธินทรีย์ ความใสคือการประคองไว้ ชื่อว่า วิริยินทรีย์ ความใสคือการจัดมั่น ชื่อว่าสตินทรีย์ ความใสคือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่า สมาธิินทรีย์ ความใสคือการศึกษา ชื่อว่าปัญญาทรีย

ความโลภที่ชื่อว่าอินทรีย์ เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ ความโลภที่ชื่อว่าพละ เพราะ มีสภาวะไม่หวั่นไหว ความโลภที่ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะนำออก ความโลภที่ชื่อว่า มรรค เพราะมีสภาวะเป็นเหตุ ความโลภที่ชื่อว่าสติ ปัญญา เพราะมีสภาวะตั้งมั่น ความโลภที่ชื่อว่าสัมมปปธาน เพราะมีสภาวะเริ่มตั้งไว้ ความโลภที่ชื่อว่าอิทธิบาท เพราะมีสภาวะให้สำเร็จ ความโลภที่ชื่อว่าสมถะ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ความโลภที่ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็น ความโลภที่ชื่อว่าสมถะและวิปัสสนา เพราะมีสภาวะมีรสเป็นอย่างเดียวกัน ความโลภที่ชื่อว่าธรรมที่เป็นคู่กัน เพราะมีสภาวะไม่ล่วงเลยกัน ความโลภที่ชื่อว่าศีลวิสุทธิ เพราะมีสภาวะสำรวจ ความโลภที่ชื่อว่าจิตตวิสุทธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ความโลภที่ชื่อว่าทัญญูวิสุทธิ เพราะมีสภาวะเห็น ความโลภที่ชื่อว่าโมกข์ เพราะมีสภาวะหลุดพ้น ความโลภที่ชื่อว่าวิชา เพราะมีสภาวะรู้แจ้ง ความโลภที่ชื่อว่าวิมุตติ เพราะมีสภาวะปล่อย ความโลภที่ชื่อว่าญาณในความสิ้นไป เพราะมีสภาวะตัดขาด ความโลภที่ชื่อว่าอนุปปาตญาณ เพราะ มีสภาวะสงบ ความโลภที่ชื่อว่าฉันทะ เพราะมีสภาวะเป็นมูล ความโลภที่ชื่อว่ามนสิการ เพราะมีสภาวะเป็นสมุฏฐาน ความโลภที่ชื่อว่าผัสสะ เพราะมีสภาวะเป็นที่ประชุม ความโลภที่ชื่อว่าเวทนา เพราะมีสภาวะเป็นที่รวม ความโลภที่ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีสภาวะเป็นประธาน ความโลภที่ชื่อว่าสติ เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ ความโลภที่ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะเป็นธรรมที่ยิ่งกว่าธรรมนั้น ความโลภที่ชื่อว่าวิมุตติ เพราะมีสภาวะเป็นแก่นสาร ความโลภที่ชื่อว่าธรรมที่ยังลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะ มีสภาวะเป็นที่สุด ฉะนั้นแล

มัณฑปเยยยกถา จบ

จตุตถภาณวาร จบ

มหาวรรคที่ ๑ จบ

รวมถาที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ญาณกถา	๒. ทัญญูกถา
๓. อานาปานัสสติกถา	๔. อินทริยกถา
๕. วิโมกขกถา	๖. คตติกถา
๗. กัมมกถา	๘. วิปัสสาสกถา
๙. มัคคกถา	๑๐. มัณฑปเยยยกถา

วรรคที่ ๑ นี้เป็นวรรคอันยอดเยี่ยม ไม่มีวรรคอื่นเสมอ ท่านผู้ทรงนิกายตั้งไว้แล้ว ฉะนั้นแล